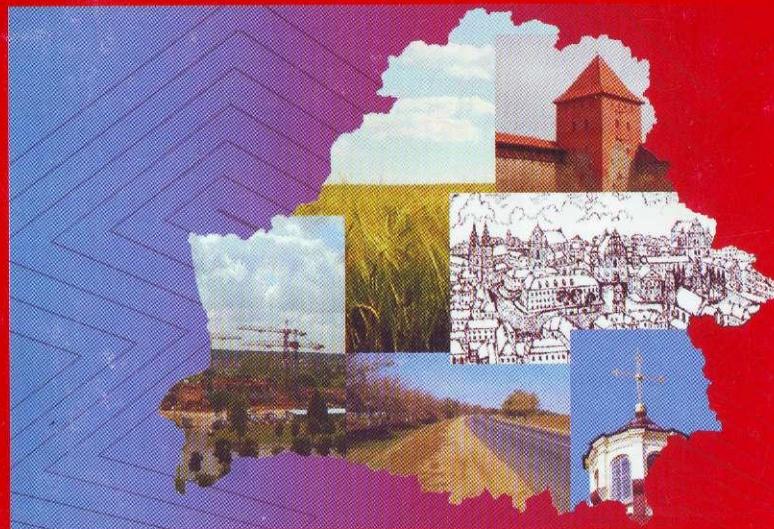

РАСПРАЦОУКА СТРАТЭГІ РАЗВІЦЦЯ РЭГІЁНУ:

АД ТЭОРЫІ ДА ПРАКТЫКІ

**РАСПРАЦОЎКА СТРАТЭГІІ
РАЗВІЦЦЯ РЭГІЁНУ:
АД ТЭОРЫІ ДА ПРАКТЫКІ**

Мінск
ТДА «Районадзенства»
2004

Аўтарскі калектыв:

канд. экан. навук **Валетка У.У.** (прадмова, ч. 6)
 доктар экан. навук, прафесар **Гейзлер П. С.** (ч. 1, ч. 2)
 доктар навук, прафесар **Дуткоўскі М.** (ч. 3, раздел 3.1 – 3.3)
Сыліён Н. (ч. 3, раздел 3.4; ч. 6 раздел 6.3.3)

Петрашкевіч Г. І. (ч. 4)**Бабіцкі Дз. М.** (ч. 5)**Рэцэнзент:**

доктар эканамічных навук, прафесар,
 загадчык кафедры рэгіянальнага кіравання
 Беларускага дзяржаўнага эканамічнага ўніверсітета
У. С. Фацеев.

Р 24 Распрацоўка стратэгіі развіцця рэгіёну: ад тэорыі да практыкі.
 Вуч. дапаможнік / У. У. Валетка і інш. – Мн.: ТДА «Райунадзенства»,
 2004. – 153 с.

ISBN985-6736-13-7.

У кнізе разгледжаны пытанні рэгіянальнай палітыкі і рэгіянальнага
 стратэгічнага планавання, асновы даследавання грамадской думкі, а
 таксама класічныя і сучасныя канцепцыі развіцця рэгіёнаў і рэгіянальнай
 прамысловасці, што ствараюць неабхойдную метадалагічную базу для
 распрацоўкі стратэгіі развіцця рэгіёну.

Для прадстаўнікоў мясцовых супольнасцяў і рэгіянальных уладаў,
 навукоўцаў і студэнтаў, якія цікавяцца праблемамі стратэгічнага развіцця
 рэгіёнаў і рэгіянальнай прамысловасці.

Зъмест

Прадмова	5
1. Асновы рэгіянальнай палітыкі	7
2. Адміністрацыйны падзел у Беларусі, узроўні ўлады і яе функцыі	17
3. Распрацоўка стратэгіі развіцця рэгіёну.....	32
3.1. Рэгіянальная реформа і адміністрацыйны падзел у Польшчы.....	32
3.2. Плянаваныне сацыяльна-еканамічнага развіцця рэгіёну	36
3.3. Стратэгія рэгіянальнага развіцця	39
3.4. SWOT-аналіз як сынтэтычны дыягназ існага стану рэгіёну	48
4. Дасьледаваныне грамадзкой думкі ў рэгіёне	57
4.1. Развіццё сацыялётгі як навукі	57
4.2. Лёгіка і этапы сацыялягічнага дасьледавання.....	63
5. Мэтадычныя рэкамэндацыі для распрацоўкі рэгіянальных стратэгіяў (галіновы і статыстычны аспекты)	80
6. Тэарэтычныя канцепцыі і мэтады аналізу развіцця рэгіёнаў і рэгіянальной прамысловасці	92
6.1. Канцепцыі іерархіі і зонаў уплыву гарадоў	92
6.2. Прасторавая адаптацыя прамысловасці	106
6.3. Мэтады рэгіянальных і мікрэгіянальных даследаваньняў	132

Прадмова

Гэтая кніга задуманая як дапаможнік па пытаньнях стратэгічнага плянаваньня разъвіцца рэгіёнаў і распрацуўкі рэгіональных стратэгіяў. Спадзяемся, што кніга будзе карыснаю як для лякальных супольнасцяў і рэгіональных уладаў, так і студэнтаў, што вывучаюць рэгіональную эканоміку.

Пад паняццем «рэгіён» (паходзіц з лацінскай мовы) у кнізе разумеецца як існая адміністрацыйная тэрытарыяльная адзінка (вобласць, раён, горад, раён гораду, вёска або група вёсак), так і некаторая геаграфічная прастора (тэрыторыя), якая ўспрымаецца мясцовай супольнасцю як месца пражываньня і можа не супадаць з адміністрацыйнымі межамі. Гэтае несупадзенне можа існаваць, паколькі цяперашні адміністрацыйны падзел у Беларусі (як і ў іншых краінах Эўропы) не заўсёды аптымальна ўлічвае прыродныя, гаспадарчыя, сацыяльныя і гістарычныя аспекты тэрытарыяльнага дзялення.

Чаму для рэгіёну зьяўляецца неабходным разъвіцьцё? Перш за ўсё таму, што без разъвіцца нельга дасягнуць дабрабыту. Треба ўсьведамляць, што працэс разъвіцца зьяўляецца шматмерным і адносным, што гэта ня толькі колькасны рост, а перш за ўсё якаснае зьмяненне, пераход на больш высокі сацыяльна-гаспадарчы ўзровень. Дасягнуць высокага ўзроўню разъвіцца і дабрабыту нялёгка, прычым ня кожны рэгіён мае для гэтага неабходныя ўмовы. Тым не менш працэс разъвіцца рэгіёну залежыць перадусім ад людзей, і надаць яму дынаміку можна праз сувядомыя ўчынкі. А для аптымальнага выкарыстання людзкіх намаганьняў, рэсурсаў і часу, накіраваных на разъвіцьцё рэгіёну, неабходная добрая стратэгія (стратэгічны плян).

Тэрмін «стратэгія» паходзіц ад грэцкага слова *strategos*, што перакладаецца як «мастакства разгортаўнання войскаў перад боем». Цяпер гэты ваенны тэрмін шырока выкарыстоўваецца ў тэорыі і практыцы мэнеджменту, у тым ліку ў рэгіональным кіраванні. Усе магчымыя зьмены ў атачэнні рэгіёну, якія будуць аказваць уплыў на яго разъвіцьцё, прадбачыць амаль немагчыма, але да іх можна падрыхтавацца. Для гэтага треба мець стратэгію — такі спосаб разъвіцца галоўных рэгіональных суб'ектаў у зменлівым вонкавым атачэнні, які робіць магчымым дасягненне іх галоўных мэтаў пры захаванні істотных для іх каштоўнасцяў.

Каб распрацаваць эфектыўную стратэгію, неабходна валодаць пэўнымі ведамі, перш за ўсё ў сфэры рэгіональнай палітыкі і кіраваньня рэгіёном, быць знаёмым з асновамі стратэгічнага плянаваньня і яго спэцыфікай на ўзроўні рэгіёну. Каб не зрабіць памылак падчас ацэнкі каштоўнасцяў рэгіональной супольнасці, не прыярытэтаваць і найболыш балючых праблемаў, неабходна ведаць асновы працэсу даследавання грамадзкай думкі. А для таго, каб стратэгія дазваляла прадбачыць магчымыя сацыяльна-эканамічныя тэндэнцыі, неабходна пазнаёміцца з клясычнымі і сучаснымі канцепцыямі разъвіцьця рэгіёнаў і рэгіональной эканомікі, валодаць інструментамі рэгіональнага аналізу. У адпаведнасці з гэтымі патрабаваннямі сформавана структура кнігі.

Частка I «Асновы рэгіональнай палітыкі» прысвечаная азнямленню з асноўнымі паняццямі рэгіональнай палітыкі, мэтамі і прынцыпамі апошняй. Разглядаюцца

аб'екты і мэты канцэпцыі дзяржаўнай рэгіянальнай палітыкі, а таксама пытаньні раенаваньня і неабходнасці спалучэння галіновых ды тэрытарыяльных пачаткаў у кіраваньні. У частцы II «Адміністрацыйны падзел у Беларусі, узроўні ўлады і яе функцыі» коротка даецца гісторыя адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу Беларусі, яго сучасны стан і магчымае ўдасканаленне. Далей апісваюцца систэма органаў рэгіянальнага ды мясцовага кіраваньня і структура кіраваньня на ўсіх тэрытарыяльных узроўнях. На гэтым этапе дасягаецца агульнае ўсьведамленне існых проблемаў рэгіянальнай палітыкі ў краіне і стану яе рэгіёну. Частка III «Распрацоўка стратэгіі раззвіцця рэгіёну» пачынаецца з апісаньня досьледу нядайней рэгіянальнай рэформы ў суседний Польшчу і знаёміць з кампетэнцыяй рэгіянальных уладаў гэтай краіны, а таксама праграмна-заканадаўчай і фінансавай базай раззвіцця рэгіёнаў. Пасля акрэслення месца рэгіянальнага стратэгічнага плянаваньня ў дзяржаўнай рэгіянальнай палітыцы апісваюцца і тлумачацца этапы распрацоўкі стратэгіі раззвіцця асбнага рэгіёну, яе структура і інструменты, якія можна пасыпхова выкарыстоўваць пры стратэгічным рэгіянальным плянаваньні. Заслужаная ўвага надаецца рэгіянальнаму SWOT-аналізу як інструменту дыягнаваньня існага стану рэгіёну, яго перспектыв і хваробаў. Як адзначалася вышэй, для таго каб стратэгія раззвіцця рэгіёну максымальна адпавядала патрэбам мясцовай супольнасці, неабходна кваліфікована ідэнтыфікацыя проблемы, якія непакояць людзей. З гэтай прычыны прадметам часткі IV «Дас্যледаваньне грамадзкой думкі ў рэгіёне» зьяўляецца пракцэс правядзення сацыялягічных дасьледаваньняў, пра якія даецца неабходная пачатковая база ведаў — ад этапу фармуляваньня мэты дасьледаваньня і яго праграмы да этапу збору інфармацыі, яе апрацоўкі і зъмястоўнай інтэрпрэтацыі. Частка V «Мэтадычныя рэкамэндацыі для распрацоўкі рэгіянальных стратэгій» зъмяшчае некаторыя мэтадычныя парады, якія дапамогуць падчас распрацоўкі стратэгіі, а таксама на этапе збору і ацэнкі неабходных статыстычных звестак рэгіянальнага маштабу. Апошняя, VI частка «Тэарэтычныя канцэпцыі і мэтады аналізу раззвіцця рэгіёнаў і рэгіянальной прымысловасці» пазнаёміць чытчана з багатымі плёнамі тэарэтычных канцепцый, якія клясыкаў рэгіянальную навукі (Цюнена, Лайнхардта, Крысталера, Лёша), так і сучасных навукоўцаў. Эканоміка гораду і яго ўплыву на навакольныя тэрыторыі разглядаецца ў эвалюцыі ад клясычных гарадоў XIX стагодзьдзя да сучасных мэтраполій і агламерацый. Чытчу карысна будзе пазнаёміцца з мадэлямі прасторавай адаптациі прымысловасці з улікам урбанізацыйных, агламерацыйных і глябалаізацыйных эфектаў, а таксама сучаснымі формамі прасторавай арганізацыі прымысловасці і яе адаптациі да канкурэнцыі і зменаў эканамічнага асяродзьдзя. Праз раструктурызацыю і клястэрныя ловязі. Напрыканцы прыводзіцца апісанье клясычных і сучасных мэтадаў рэгіянальных дасьледаваньняў, якія можна пасыпхова выкарыстоўваць у пракцэсе распрацоўкі, эканамічнага аргументаваньня і презентацыі стратэгічных заходаў на рэгіянальным узроўні.

1. АСНОВЫ РЭГІЯНАЛЬНОЙ ПАЛІТЫКІ

1.1. Рэгіянальная палітыка як частка дзяржаўнай палітыкі

Рэгіён — адасобленая тэрыторыя, частка дзяржавы.

Дзяржаўная рэгіянальная палітыка — гэта палітыка дзяржавы, цэнтру ў адносінах да рэгіёнаў, систэма іх адносін і ўзаемадносін.

Мэты дзяржаўнай рэгіянальнай палітыкі:

- захаванне цэласнасці і адзінства дзяржавы;
- дасягненне, рэгулюванне і падтрымка балансу агульнадзяржаўных і рэгіянальных інтарэсаў;
- памяншэнне рэгіянальных адрозненняў у сацыяльным і эканамічным раззвіцці, узроўні жыцця насељніцтва;
- стварэнне адносна роўных умоў для грамадзян краіны незалежна ад месца пражываньня ў магчымасцях атрымання адукацыі, выбары прафесіі, рэалізацыі ўласнага патэнцыялу.

Аб'ектамі дзяржаўнай рэгіянальнай палітыкі зьяўляюцца надрэгіянальныя, міжрэгіянальныя ўтварэнні і ўтварэнні, якія складаюцца з частак існых рэгіянальных адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінак.

Маюцца прыклады, калі аб'ектам рэгіянальной палітыкі зьяўляецца рэгіён, сфармаванны з памежных тэрыторый двух ці болей дзяржаў.

Асноўнымі суб'ектамі дзяржаўнай рэгіянальнай палітыкі зьяўляюцца заканадаўчыя і выканавучыя органы дзяржаўнага кіраваньня. У шматлікіх краінах з раззвітай демакратычнай систэмай былі зроблены крокі па дэцэнтралізацыі кіраваньня, у выніку якіх значна пашыраны права мясцовых органаў кіраваньня і самакіраваньня.

Пра актыўнае ці пасіўнае правядзенне дзяржавай рэгіянальнай палітыкі съведчыць наяўнасць спэцыяльных мэтавых арыенціраў раззвіцця дзяржавы, грамадзтва і эканомікі. Калі паміж імі дакладна існуюць рэгіянальныя пытаньні і проблемы, гэта адлюстроўвае выразную рэгіянальную палітыку дзяржавы. Калі ж гэтыя пытаньні, проблемы і мэты адведзены на другі плян, у катэгорыю прамежкавых арыенціраў дзяржаўнай эканамічнай палітыкі, гэта значыць, што дзяржаўная рэгіянальная палітыка не займае належнага ёй месца і прыярытаты аддаюцца іншым мэтам.

Сярод проблемаў ды дыспрапорцыяў, характэрных для Рэспублікі Беларусь, найбольш важнымі і істотнымі з'яўляюцца:

- павелічэнне рэгіянальной дыферэнцыяцыі паводле якасці навакольнага асяродзьдзя;

- рост рэгіянальнай дыферэнцыяцыі паводле ўзроўню эканамічнага і сацыяльнага разьвіцца рэгіёнаў;
- парушэнне натуральнай полаўэроставай структуры сельскага насельніцтва, паглыбленьне адмоўных тэндэнций у гэтым пытанні;
- наяўнасць комплексу сацыяльна-еканамічных, экалягічных, псыхалагічных ды іншых праблем у раёнах радыёактыўнага забруджання;
- састарэлы, шматзьевенны адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел, які спрыяе зъяўлению і абастрэнню ўказанных вышэй ды іншых рэгіянальных праблем.

Ва ўмовах глубокай крызы нэгатыўныя вынікі старых рэгіянальных праблем і дыспрапорцый дапаўняюцца новымі. Асноўнымі зь іх можна назваць наступныя:

- рост рэгіянальнае дыферэнцыяцыі паводле ўзроўню прыбылкаў, выдаткаў, занятасці насельніцтва;
- дыферэнцыяцыя паводле тэмпай рынковых пераутварэнняў у мясцовай камунальной гаспадарцы, прыватызацыі камунальной маёмасці;
- больш хуткае разьвіцца недзяржаўнага сектару, рынковай інфраструктуры ў Менску і найбольш буйных гарадах у пароўнанні з малымі гарадамі, мястэчкамі ды сельскімі населенымі пунктамі.

1.2. Мэты і прынцыпы дзяржаўнай рэгіянальной палітыкі

Кожная дзяржава ў залежнасці ад дакладнай сітуацыі ў ёй, ступені вырашанаасці найбольш вострых эканамічных праблем праводзіць туго ці іншую рэгіянальную палітыку.

Важнасць для дзяржавы рэгіянальнае палітыкі вызначаецца памерамі яе тэрыторыі, наяўнасцю аўтаномных і самастойна кіраваных тэрыторый, фэдэратыўным ладам, адрозненінамі ў прыродных умовах і ўзроўнях сацыяльна-еканамічнага разьвіцца асобных частак дзяржавы.

Асноўай мэтай сучаснай дзяржаўнай палітыкі рэгіянальнага разьвіцца зъяўляецца павышэнне эфектыўнасці і канкурэнтаздольнасці эканомікі краіны на базе асваення рэсурсаў рэгіёнаў. Тому ў аснову праводзімай дзяржаўнай рэгіянальной палітыкі ў Рэспубліцы Беларусі павінна быць пакладзена неабходная мэта разьвіцца рэгіёнаў краіны ў бліжэйшы час — пераутварэнне структуры іх гаспадаркі ў такім напрамку, які створыць умовы для больш эфектыўнага выкарыстання мясцовых ресурсаў супадносна з зацікаўленасцямі дзяржавы, асобнага рэгіёну і мясцовага насельніцтва.

Можна выявіць шэраг агульных мэтай, характэрных для ўсіх краін і пэрыяду іх разьвіцца:

- стварэнне і ўдасканаленне адзінай эканамічнай прасторы ды забесьпячэнне эканамічных, сацыяльных, прававых і організацыйных падмуркаў дзяржаўнасці;
- адноснае зрайнанне ўзроўня сацыяльна-еканамічнага разьвіцца рэгіёнаў;
- прыярытэтнае разьвіцца рэгіёнаў, якія маюць асаблівае стратэгічнае значэнне для дзяржавы;
- максимальна эфектыўнае выкарыстанне рэсурснага патэнцыялу рэгіёнаў;
- вырашэнне экалягічных праблемаў у рэгіёнах.

Спэцыфіка нашай краіны — у неабходнасці ўліку наступстваў аварыі на Чарнобыльскай АЭС.

Пасыпахоае дасягненне мэтаў дзяржаўнай рэгіянальной палітыкі патрабуе выканання шэрагу прынцыпаў. Яны павінны ўлічвацца падчас распрацоўкі і абургунавання сістэмы мерапрыемстваў, якія існуюць у межах дзяржаўнай рэгіянальной палітыкі. Прынцыпы дзяржаўнай рэгіянальной палітыкі падзяляюцца на дзіве групы. Першую складаюць агульныя прынцыпы, прыдатныя для ўсіх выпадкаў, другую — прыватныя прынцыпы, якія адносяцца толькі да некаторых выпадкаў, калі праводзяцца асобныя вызначаныя мерапрыемствы.

Да агульных трэба адносіць прынцыпы адэнакватнасці, узгадненія, мэтанакіраванасці і прыярытэтнасці.

- Прынцып адэнакватнасці патрабуе ўліку існых у рэгіёне сацыяльна-еканамічных умоў і сітуацый, структуры рэгіянальной гаспадаркі, прыродна-ресурснага патэнцыялу, дасягнутага ўзроўню эканамічнага разьвіцца і г. д.;
- Прынцып узгадненія патрабуе гарманічнага спалучэння інтэрэсаў рэгіёнаў і дзяржавы;
- Прынцып мэтанакіраванасці паказвае на неабходнасць узгадненія мэтаў разьвіцца дзяржаўнага народнагаспадарчага комплексу з дакладнымі мэтамі разьвіцца рэгіёну;
- Прынцып прыярытэтнасці асноўваецца на выбары самых галоўных мэтай і будаванні дзяржаўнай рэгіянальной палітыкі супадносна з гэтымі мэтамі.

Акрамя гэтых агульных прынцыпаў дзеянічаюць і прыватныя:

- принцып забесьпячэння комплекснага разьвіцца рэгіянальной гаспадаркі;
- принцып дыферэнцыяванага падыходу да праблем разьвіцца рэгіёнаў;

- прынцып разъмежаваньня сфер упльву органаў дзяржаўнага і рэгіональнага кіраваньня;
- прынцып комплекснага спалучэння выкарыстаньня непасрэдных і ўскосных шляху рэалізацыі адабраных напрамкаў дзяржаўнай рэгіональнай палітыкі;
- прынцып дэцэнтралізацыі;
- прынцып празрыстасці;
- прынцып гнуткасці.

1.3. Канцепцыя дзяржаўнай рэгіональнай палітыкі Беларусі

Дзяржаўная рэгіональная палітыка Рэспублікі Беларусі мае спецыфічныя асаблівасці, выкліканыя комплексам умоў і паставленах перад дзяржавай праблемам. У сувязі зь навырашанасцю шматлікіх макраеканамічных праблем сёньня дзяржаўной рэгіональнай палітыцы надаецца меней увагі, чым патрабуеца.

Аб'ектам дзяржаўной рэгіональнай палітыкі павінны быць найбольш вялікія і важныя праблемныя рэгіёны, а таксама асобныя зоны актыўнай навукова-тэхналагічнай і вытворчай дзеянасці, раёны з адносна спрыяльнымі ўмовамі паскоранага разьвіцця ды правядзення сацыяльна-еканамічных пераутварэнняў.

Важнейшай мэтай дзяржаўной рэгіональнай палітыкі шматлікія аўтары лічаць рэгуляваньне разьвіцця систэмы рассяялення. Пры цяперашніх умовах трэба выпрацаваць новыя напрамкі ў палітыцы разьвіцця гарадоў. У буйных гарадах трэба адысьці ад практикі непасрэднага адміністрацыйнага абмежаваньня іх росту да стымулювання перакваліфікацыі існых прадпрыемстваў на выпуск сучаснай канкурэнтаздольнай прадукцыі паводле новых рэсурсазберагальных тэхналогій.

Вельмі актуальнай, доўгачасовай мэтай дзяржаўной рэгіональнай палітыкі Рэспублікі Беларусі з'яўляецца ліквідацыя наступстваў радыяактыўнага забруджання значайнай часткі тэрыторыі краіны ў выніку катастрофы на Чарнобыльскай АЭС. За ёй яе важнасцю яна ня можа разглядзецца як ізоляваная, абсалютна самастойная мэта. Яе вырашэнне будзе эфектыўным, калі яно будзе цесна звязана з вырашэннем усяго комплексу рэгіональных праблем Беларусі.

Дзяржаўная рэгіональная палітыка на сучасным этапе разьвіцця Рэспублікі Беларусі павінна спрыяць разьвіццю дэмакратычных пракэсаў, базавацца на прынцыпах дэцэнтралізацыі з паступовай ды пакрокавай передачай правоў і абавязкаў у вобласці рэгуліраваньня рэгіональнага, мясцовага і муніцыпальнага разьвіцця рэгіональным, муніцыпальным ды мясцовым органам кіраваньня.

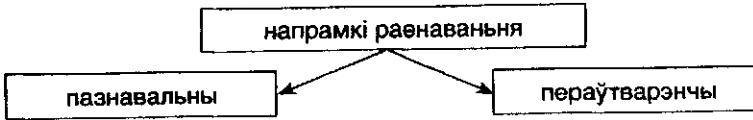
1.4. Фармаванье рэгіёнаў

Паспяховае кіраваньне на якой-небудзь дастаткова буйной тэрыторыі патрабуе раздрабнення яе на складальныя часткі.

Раенаваньне ў самым агульным выглядзе рэалізуе систэмны падыход да тэрытарыяльной, просторавай арганізацыі дзяржавы і кіраваньня ёю.

Запатрабаванасць у выдзяленын рэгіёнаў і раёнаў ня толькі адлюстроўвае аб'ектыўны пракэс рэгіёна- і раёнаутварэння, але і залежыць ад памераў тэрыторыі краіны, ад разнастайнасці прыродных і эканамічных умоў.

Раенаванье мае два напрамкі:

Эканамічнае раенаванье можа быць падзелена на два віды:

Галіновае раенаванье спрыяе разьвіццю і найлепшаму разъмяшчэнню прадпрыемстваў галіны, інтэгральнае — комплексному разьвіццю рэгіёнаў.

На базе інтэгральнага эканамічнага раенаванья, часам з улікам гістарычных фактараў, ажыццяўляеца тэрытарыяльны падзел краін.

Эканамічны раён — асноўны элемент тэрытарыяльнай структуры гаспадаркі краіны, які выдзяляеца спэцыялізацыяй у тэрытарыяльным падзеле працы, мае характэрную толькі яму структуру гаспадаркі, якая атрымала разьвіццё на базе спецыфічнага для дадзенай тэрыторыі спалучэння прыродных рэсурсаў і сацыяльна-еканамічных умоў.

Асноўныя фактары раёнаутварэння:

- спэцыялізацыя ў систэме тэрытарыяльнага падзелу працы;
- прыродныя ўмовы;
- насельніцтва і працоўныя рэсурсы;
- вытворчая і сацыяльная інфраструктура;
- узровень эканамічнага разьвіцця;
- узровень разьвіцця прагресіўных форм арганізацыі вытворчасці.

1.5. Раенаваньне і рынак

Кардынальныя зымены ў жыцьці кожнай дзяржавы злускі суправеджаюца неабходнымі пераўтварэннямі ў тэртыярыйльна-арганізацыйной структуры.

Фармаваньне рынковых адносін непарушна звязаны з тэртыярыйльным падзелам працы, які спрыяе задавальненню шматлікіх патрэбў грамадзтва і вядзе да павышэння эфектунасці вытворчасці.

Тэртыярыйльныя комплексы рознага маштабу — гэта матэрыяльная база раенаваньня, раёна- і рэгіёнаўтварэння.

У новых умовах неабходна фармаваньне адзінай эканамічнай просторы, дзе ажыццяўлецца бесперашкодны рух тавараў, прац, паслуг, капиталаў, працоўнай сілы; выкарыстоўваецца адна базавая грашовая адзінка, ажыццяўлецца ўзгодненая палітыка падаткаў, коштаў, тарыфаў, забясьпечваюца адзінны ўмовы занятасці і аплаты працы, сацыяльнага забесьпячэння і г. д.

Фармаваньне тэртыярыйльнай канцэнтрацыі вытворчых сіл — гэта павышэнне гаспадарчай ёмістасці рэгіёну. Яно адываеца шляхам росту магутнасці абсталіваньня і агрегатаў на прадпрыемствах, асвяення лякалізаваных радовішчаў, павышэння колькасці галін ды вытворчасцяў у рэгіёне. У такіх умовах невялікі памерамі рэгіён можа мець значны эканамічны патэнцыял і ствараць сур'ёзны рэгіональны рынак.

Неабходны фактар эканамічнага раенаваньня — **тертыярыйльная комплекснасць, звязаная з інтэграцыяй**. На гэта ўплывае спалучэнне ўсіх форм маёмасці, мажлівасць дывэрсыфікацыі вытворчасці.

Падчас раенаваньня трэба ўлічваць таксама **сацыяльныя прынцыпы**. Рынкавыя адносіны ня могуць не набываць азначанага сацыяльна-арыентаванага характару.

Прыродныя рэсурсы і ўмовы — гэта матэрыяльная база раенаваньня.

Раенаваньне заклікана забясьпечыць мажлівасць кіраваньня, наблізіць суб'екты кіраваньня да аб'ектаў (насельніцтва, прадпрыемства і г. д.), палегчыць плянаваньне і прагнаваньне, вырашэнне сацыяльна-еканамічных праблем рэгіёна.

Еканамічныя раёны павінны выступаць базай фармаваньня неабходных рынковых структур, такіх, як бурсы, банкі, асацыяцыі, канцэрны, карпарацыі, утварэнны элемэнтамі рынковай інфраструктуры.

1.6. Адміністрацыйна-тертыярыйльны падзел

Цеснае спляценне гаспадарчых, сацыяльных і арганізацыйных праблем абудзілае непазыбежнае змыканье эканамічнага раенаваньня ды адміністрацыйна-тертыярыйльнага падзелу, які выступае неабходным інструментам дзяржаўнага, гаспадарчага і сацыяльнага кіраваньня.

У розных краінах выкарыстоўваюца шматлікія схемы адміністрацыйна-тертыярыйльнага падзелу.

Злучаныя Штаты Амерыкі

Фэдэратыўная рэспубліка, падзяляеца на 50 штатаў (напачатку іх было 13), маеца яшчэ фэдэральная округа Калюмбія, дзе знаходзіцца сталіца Вашынгтон, — усяго 51 суб'ект фэдэрацыі. Афіцыяльная статыстыка групую штаты ў 9 рэгіёнаў, якія звязаныя аб'ектамі плянаваньня, прагнаваньня, статыстычнай справа здачы, але не суб'ектамі фэдэрацыі.

Кожны штат падзяляеца на акругі, якія называюца графствамі, а ў штаце Луїзіана — прыходамі. Графствы дзеляцца на муніцыпалітэты, якія ажыццяўляюць мясцове самакіраваньне ў гарадах, і на таўнішыны — тое самае ў сельскай мясцовасці. У Новай Англіі і тыя, і іншыя маюць назоў «таўн».

Фэдэральныя Рэспубліка Нямеччына

Фэдэральная дзяржава (рэспубліка), якая складаецца з 16 земляў, кожная з якіх уяўляе сабой самастойную дзяржаву.

За базу падзелу земляў узяты гістарычны прынцып.

У кампэтэнцыю земляў уваходзяць пытаныні, якія непасрэдна кранаюць штодзённае жыццё грамадзян. Гэта культура ў пашыраным разуменіні, камунальная гаспадарка, утрыманні грамадзкай дысцыпліны. Кожная зямля мае сваю канстытуцыю. Фэдэральныя органы ажыццяўляюць зынейшня зносіны, абарону, памежную ахову, кіруюць чыгункамі, поштай.

У аснову адміністрацыйна-тертыярыйльнага падзелу колішній Югаславія разам з нацыянальным ды гістарычным прынцыпам быў пакладзены і рэлігійны. Гісторыка-нацыянальны прынцып выкарыстаны пры выдзяленні раёнаў у Брытаніі, Бельгіі, Гішпаніі, а таксама Кітаю, Пакістану, ПАР. Новы адміністрацыйны падзел Францыі ажыццёўлены ў 60—70-я гады XX стагоддзя У. Жыскар-д-Эстэнам. Ён мае аргументаваньне ды выдзяляе паводле гістарычнага прынцыпу 96 дэпартамэнтаў, сгруппаваных у 22 эканамічныя раёны паводле эканамічнага прынцыпу, зручнага для мэтаў плянаваньня ды прагнаваньня разьвіцця і дзяржаўнага рэгуляваньня.

1.7. Неабходнасць спалучэння галіновых і тэртыярыйльных пачаткаў у кіраваньні

Арганізацыя кіраваньня ў рэгіёне (рэгіональнае кіраваньне) уяўляе вузлавую праблему рацыянальнага спалучэння тэртыярыйльных да галіновых пачаткаў. Гэта аб'ектыўна тлумачыцца тым, што кожнае прадпрыемства звязаны з дзве пачаткі: галіновага і тэртыярыйльнага. Дакладны зьмест гэтых пачаткаў, іх узаемаадносіны залежаць ад узроўню разьвіцця вытворчых сіл і вытворчых адносін. Гэтыя пачаткі сапраўды аб'ектыўна існуюць у грамадзтве, адлюстроўваючы шматаспектнасць сапраўднага съвету. Двухмернае

адлюстраваньне якога-небудзь аб'екту можа быць паказана ў выглядзе матрыцы, дзе кожная клетка адначасова судносіцца да якога-небудзь слупка і да якога-небудзь радка.

Галіновы і тэрытарыяльны аспекты цалкам ахопліваюць увесь аб'ект кіраваньня, і таму адносіны паміж імі нельга лічыць адносінамі часткі ды цэлага. Гэта адносіны раўнапраўных самастойных існасцей.

Вядома, што галіну складае шэраг прадпрыемстваў, якія характарызуюцца аднароднай выпусканай прадукцыяй, ужыванай сырэвінай, адноўкавымі тэхналягічнымі працэсамі ды абсталіваньнем, а таксама прафесійным складам кадраў. Галіны ўзынікаюць аб'ектыўна як вынік разьвіцця навукі, тэхнікі ды самой вытворчасці, але толькі празь некаторы час адасабляюцца арганізацыйна, часам вылучаючыся ў якасці падгалін ці іншых утварэнняў.

Тэрытарыяльны пачатак — сукупнасць асаблівасцяў, звязаных з месца-знаходжаньнем прадпрыемства на дакладнай тэрыторыі. Ён вызначаецца агульнымі кліматычнымі ўмовамі, наяўнасцю прыродных рэсурсаў, узроўнем абсталіванасці тэрыторыі і разьвіцця інфраструктуры.

Галіновыя і тэрытарыяльныя органы кіраваньня адказваюць за розныя напрамкі функцыянаваньня ды разьвіцця першасных аб'ектаў (прадпрыемстваў): адны — за іх дзейнасць у складзе галіны, іншыя — за іх функцыянаваньне і разьвіццё як складовых частак рэгіёну (табл. 1.1.)

Таблица 1.1. Характарыстыка галіновага і тэрытарыяльнага пачаткаў кіраваньня

Прыкметы	Галіна	Тэрыторыя
1 Супольнасць	Галіна, ведамства	Тэрыторыя (вобласць, рэгіён)
2 Аснова супольнасці	Адзінства тэхнікі, тэхналёгіі, кадраў, вытворчых праблемаў, перспектыву разьвіцця, систэмы кіраванья	Адзінства тэрыторыі, прыродных умоў, мясцовых рэсурсаў, інфраструктуры, умоў жыцця
3 Роля ў народнай гаспадарцы	Забесьпячэнне народнай гаспадаркі прадукцыяй галіны	Сацыяльнае разьвіццё тэрыторыі рэгіёну, ахова навакольнага асяроддзя
4 Галіны ўзаемных інтарэсаў	Разьвіццё інфраструктуры (вытворчай і сацыяльна-побытавай), каапэраваньня, кіраваньне разьвіццём сацыяльных працэсаў, у тым ліку разьвіццём працоўнага патэнцыялу	

Кожная дастаткова цяжкая ды значная паводле аб'ёму вытворчасць заўсёды будзе кіравацца згодна з гіерархічнай сістэмай. Гэта непазыбежна і неабходна ў выніку існаваньня некаторай нормы кіраванасці, а дакладней — колькасці аб'ектаў, якія кіруюцца з аднаго цэнтру. Адсюль вынікае, што існуе і нейкае разъмеркаваньне працы па кіраваньні паміж узроўнямі гіерархіі.

Тады, калі амаль усе прадпрыемствы з'яўляюцца дробнымі напаўсаматужнымі вытворчасцямі, якія ажыццяўляюць поўны цыкл вытворчасці ад нарыхтоўкі сырэвіны да рэалізацыі прадукцыі, не было ніякай патрэбы мець дадатковы ўзровень кіраваньня галіновымі групамі прадпрыемстваў, што ахоплівае ўсё ці некаторыя тэрытарыяльныя падраздзяленыні. Усё спалучэнне прадпрыемстваў розных галін магло каардынавацца супольным органам на дадзенай тэрыторыі. Аднак з далейшым разъвіццём навукова-тэхнічнага і тэхналягічнага прагрэсу больш дакладна прайяўляеца галіновая збліжанасць прадпрыемстваў ды супольныя рысы, характерныя для прадпрыемстваў той ці іншай галіны. У выніку гэтага ўзынікаюць некаторыя супольныя тэхнічныя і вытворча-гаспадарчыя функцыі, функцыі ў сфэры абарачэння, у сфэры інвеставаньня, у перспектыву плянаваньня і прагназаваньня, у падрыхтоўцы вытворчасці, у навуковым забесьпячэнні і г. д. Гэтыя функцыі могуць быць вылучаныя з падпрадкаваньня асноўным прадпрыемствам і сканцэнтраваны на вышэйшых узроўнях ці (што часцей бывае ва ўмовах рынкавай эканомікі) аб'яднаныя ў самастойныя гаспадарча-разьліковыя структуры (прадпрыемствы). Гэты ўзровень над прадпрыемствамі, якія маюць тэхналягічную ды тэхнічную супольнасць, супольнасць накіраванасці прадукцыі і сырэвіны, мае грунтоўна вызначаную галіновую скіраванасць і таму з'яўляеца матэрыяльнай базай утварэння галіновага кіраваньня.

Прадпрыемствы адной галіны, падпрадкоўваючыся каардынатаўным галіновым органам кіраваньня, разъвіваюцца паводле канцепцыі навукова-тэхнічнага і тэхналягічнага прагрэсу, распрацаванай для дадзенай галіны.

Для кожнага прадпрыемства пляны і прагнозы разьвіцця знаходзяцца пад уплывам таксама тэрытарыяльных (мясцовых) асаблівасцяў. Праз гэта некаторыя функцыі кіраваньня ды працэсы вытворчасці і рэалізацыі прадукцыі, прац ды паслуг могуць ня мець дакладна выяўленай галіновай прыкметы (матэрыяльна-тэхнічнае забесьпячэнне, збыт, кіраванье сацыяльнымі працэсамі і г. д.) і таму могуць стаць аб'ектамі кіраваньня з боку тэрыторыі з улікам мясцовых умоў.

Разьвіццё інфраструктуры, а таксама каапэраваньня патрабуе вялікага ўліку тэрытарыяльных аспектаў і інтарэсаў, узаемадзеяння шматлікіх галін на рэгіональным узроўні. Пры перавазве галіновага падыходу да арганізацыі кіраваньня народнай гаспадаркай прадпрыемствы нібыта ізалююцца ад тэрыторыі, на якой яны знаходзяцца. А побач могуць быць прадпрыемствы іншых галін, з якімі выгодна каапэравацца ды ўсталёўваць шматлікія гаспадарчыя сувязі. Так узынікае праблема комплекснага кіраваньня рэгіёнамі.

У колішнім СССР ва ўмовах рэалізацыі пераважна галіновага падыходу да арганізацыі кіраваньня народнай гаспадаркай у 60-я гады дзейнічала сістэма спэцыяльных праектных інстытутаў — Прамбудпраектаў. Яе мэтай была каардынацыя будаўніцтва і функцыянаваньня прамысловых аб'ектаў розных галін на вызначанай тэрыторыі: у рэгіёне, прамысловым вузле, горадзе і г. д. Справа

ў тым, што праектаваныне прадпрыемстваў ажыццяўлялася галіновымі органамі. На месцах праекты праходзілі працэдуру пагаднення ў мясцовых органах улады, якія былі патэнцыйна зацікаўлены ў атрыманыні вялікага аб'ёму капітальных укладаньняў. Для кожнага аб'екту плянавалася стварэнне ўласнай вытворчай і сацыяльнай інфраструктуры. Мясцовыя органы не былі зацікаўленыя ў эканоміі сродкаў на яе стварэнне. Інстытуты систэмы «Прамбудпраект» комплексна разглядалі проблему асвойвання тэрыторый, іх урбанізацыі, улічваючы і аб'екты інфраструктуры. Стварэнне супольных аб'ектаў інфраструктуры і ўзмацненне іх дазваляла істотна зьніжаць суму патрэбаў у інвестыцыях.

Тэрытарыяльнае, ці рэгіянальнае кіраваньне ўзынікла раней за галіновае — тады, калі яшчэ не было галін. Тэрытарыяльныя, ці рэгіянальныя органы кіраваньня ствараліся цэнтрам для правядзення палітыкі гэтага цэнтра. Безумоўна, гэтыя рэгіянальныя органы кіраваньня не маглі на ўлічваць патрабаваньня і патрэбаў насельніцтва рэгіёну. Без уліку мясцовых патрэбаў рэгіянальныя структуры кіраваньня не маглі б утрымазца ва ўладзе. Развівіцё народнай гаспадаркі, зьяўленьне галін, неабходнасць вырашать спэцыфічныя галіновыя праблемы, ускладненне функцыяў дзяржавы і дзяржайнага кіраваньня прывялі да таго, што ўсё больш актыўна сталі заняўляць пра сябе цэнтрысцкія плыні. І цяпер на кожнай тэрыторыі, у кожным рэгіёне існуе складаная сетка органаў, якія рэалізуюць галіновы пачатак у кіраваньні. У складзе выканкамаў мясцовых Рад функцыянуюць органы, якія адначасова прадстаўляюць і пэўнае ведамства. Ды й самі мясцовыя органы кіраваньня (у прыватнасці выканкамы) пабудаваны і складаюцца з галіновых падраздзяленньняў (кіраўніцтваў, аддзялau, камісій і г. д.).

Існасьць тэрытарыяльнага пачатку ў кіраваныні складаецца ў адзінстве комплексу ўзаемазвязаных і ўзаемазалежных эканамічных, сацыяльных, культурных ды іншых працэсаў, якія адбываюцца на дадзенай тэрыторыі. Мэтай кіраваньня рэгіёнам зьяўляецца павышэнне эфектуўнасці функцыянованьня эканамічнай систэмы рэгіёну і на гэтай базе — павышэнне матэрыяльных ды культурных умоў жыцця насельніцтва рэгіёну.

Такім чынам, кожны аб'ект кіраваньня паводле аб'ектуўных прычын знаходзіцца пад узьдзеяньнем, з аднаго боку, галіновага органу кіраваньня, а з іншага — рэгіянальнага, або тэрытарыяльнага. Арганізацыя кіраваньня ў дзяржаве, у сваю чаргу, улічвае падзел паводле галіновай і тэрытарыяльнай прыкметаў. Эфектуўнасць дзяржайнага кіраваньня залежыць ад правільнай яго арганізацыі, неабходным момантам чаго зьяўляецца рацыональнае спалучэнне і ўзаемадзеяньне галіновых ды тэрытарыяльных (рэгіянальных) пачаткаў у кіраваньні.

2. АДМІНІСТРАЦЫЙНЫ ПАДЗЕЛ У БЕЛАРУСІ, УЗРОЎНІ ЎЛАДЫ І ЯЕ ФУНКЦЫІ

2.1. З гісторыі адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу Беларусі

Багатая гісторыя Беларусі знаходзіцца адлюстраваныне і ў пытаныні адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу. На тэрыторыі сучаснай Беларусі ў VI – VIII стагодзьдзяx нашай эры існавалі племянныя саюзы — так званыя «княствы» крывічоў, дрыгавічоў ды радзімічаў. У IX – X стагодзьдзяx яны ўвайшлі ў склад Кіеўскай Ruci. З распадам апошняй на пачатку XII стагодзьдзя ўтварыліся самастойныя дзяржайныя адзінкі — княствы Полацкае ды Тураўскае. Далей з іх выдзяляліся ўдзельныя княствы: Віцебскае, Ваўкавыскае, Гарадзенскае, Друцкае, Клецкае, Менскае, Мазырскае, Мсціслаўскае, Нясьвіскае, Новагародзкае, Пінскае, Слонімскае, Слуцкае.

У XIII – XIV стагодзьдзяx тэрыторыя сучаснай Беларусі ўвайшла ў Вялікое Княства Літоўскае, а ўдзельныя княствы доўгі час заставаліся адміністрацыйні мі адзінкамі. У 1564 – 1566 гадах была праведзена адміністрацыйная рэформа і на тэрыторыі Беларусі быў ўтвораны наступныя ваяводствы: **Берасьцейскае, Віленскае, Віцебскае, Менскае, Наваградзкае, Полацкае**.

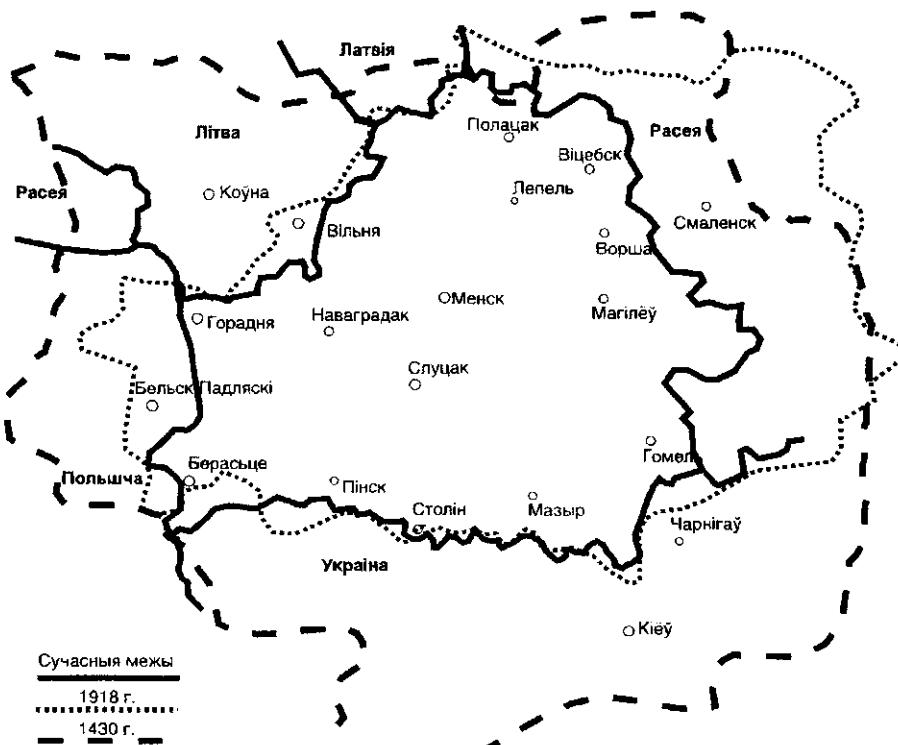
У такім складзе землі Беларусі ўваходзілі і ў Рэч Паспалітую. Пасылья яе падзелаў (тры падзелы адбываліся ў 1772, 1793 і 1795 гадах) усе беларускія землі ўвайшлі ў склад Расейскай Імперыі, дзе ў 1802 годзе быў прыняты губэрнскі падзел і на тэрыторыі Беларусі было ўтворана **5 губэрніяў**. Зъмяненне тэрыторыі Беларусі плянавалася і Напалеонам у 1812 годзе. Такі адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел захаваўся да 1917 году.

У выніку рэвалюцыі 1917 году на тэрыторыі сучаснай Беларусі была створана новая буйная адміністрацыйная адзінка — **Захадняя вобласць**. У выніку стварэнне і авбяшчэння ў 1918 годзе Беларускай Народнай Рэспублікі наша краіна мела даволі значную плошчу (мал. 1.1).

Пасыльядоўнасць змен тэрыторыі Беларусі ў XX стагодзьдзі адлюстроўвае мал. 1.2. У створаную 1 студзеня 1919 году Беларускую ССР увайшлі Менская, Віцебская, Гарадзенская і Магілёўская губэрні, а таксама беларускія ўезды Віленскай ды Ковенскай губэрні і заходнія ўезды Смаленскай губэрні.

Замест губэрній першапачаткова плянавалася стварэнне **7 раёнаў** — Менскага, Смалевіцкага, Віцебскага, Магілёўскага, Гомельскага, Гарадзенскага, Баранавіцкага — ды **54 падраёнаў**.

У сувязі з утварэннем у лютым 1919 году Літоўска-Беларускай ССР у яе ўвайшлі Менская і Гарадзенская губэрні, беларускія ўезды Віленскай і Ковенскай губэрні. Да РСФСР адышлі Віцебская, Магілёўская губэрні і заходнія ўезды Смаленскай губэрні.

Малюнак 1.1. Тэрыторыя ВКЛ і сучасныя межы Беларусі

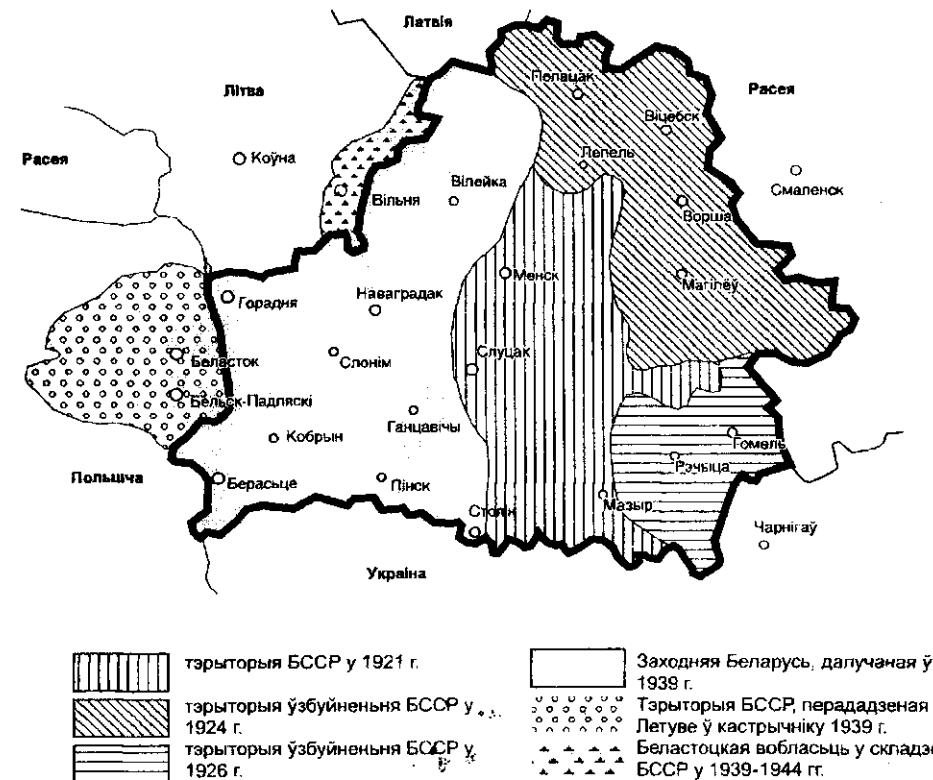
У ліпені 1920 году Беларуская ССР была адноўлена (абвешчана другасна) у складзе Менскай, Гарадзенскай губэрні беларускіх уездаў Віленскай губэрні.

Пасля падпісання Рыскай мірнай дамовы 18.03.1921 году ў складзе БССР засталося толькі 6 уездаў: Бабруйскі, Барысаўскі, Ігуменскі (у 1923 годзе перайменаваны ў Чэрвенскі), Менскі, Мазырскі ды Слуцкі. Раней усе яны ўваходзілі ў Менскую губэрню.

На працягу 1921—1939 гадоў Заходняя Беларусь знаходзілася ў складзе Польшчы.

На тэрыторыі Беларусі, уключанай у склад СССР, падчас ажыццяўлення адміністрацыйна-тэрытарыяльных рэформ былі ўжыты прынцыпы палітыка-адміністрацыйнага падзелу, выпрацаваныя да таго часу ў Савецкай Расеі.

У 1924 годзе зроблена першое ўзбуйненне БССР, калі ў яе склад былі ўклю-

Малюнак 1.2. Фармаваныя тэрыторыі Беларусі ў ХХ ст.

чаны беларускія ўезды Віцебскай, Смаленскай і Гомельскай губэрніяў. Тады ж адбыўся новы адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел.

Было пропанавана падзяліць тэрыторыю рэспублікі на 10 акругаў, у кожнай з якіх было б ад 7 да 12 раёнаў, з плошчай адной акругі 10—11 тыс. км² і насельніцтвам 400—500 тысяч чалавек. Раён павінен быў мець тэрыторыю 1000 км², 20—25 тысяч жыхароў і радыюс даступнасці цэнтру 20—25 км. Раёны падзяляліся на сельрады згодна з дэльтавома катэгорыямі: радыюс тэрыторыі сельрады — каля 5 км, насельніцтва — 2—4 тысячи чалавек.

Рэспубліка была падзелена на 10 акругаў, акругі падзяляліся на раёны, якіх было ўтворана роўна 100. Акругі плошчай сталі ў два разы большыя за колішнія ўезды, а раён у сярэднім у 2,5 разы перавысіў памеры воласці. На тэрыторыі рэспублікі было ўтворана 825 сельрад.

У канцы 1926 году рэспубліка пашырылася дзякуючы ўключэнню ў яе склад Гомельскага ды Рэчыцкага ўездаў, пераўтвораных у акругі. Тэрыторыя рэспублікі была падзелена на 12 акругаў і 108 раёнаў.

У красавіку 1927 году было праведзена ўмацаваньне акругаў, растлумачанае неабходнасцю ўзмацнення ролі раённых зывёнаў ды сельрад, неабходнасцю скарачэння дзяржаўнага апарату кіраванья, што з'явілася пачаткам ліквідацыі акруговага падзелу.

Пасля ўмацаванья на тэрыторыі Беларусі стала 8 акругаў, якія падзяляліся на 101 раён ды 1470 сельрад.

У 1930 годзе акругі былі скасаваныя, а раёны — узбуйненыя, а іх колькасць скарацілася да 75. Аднак гэтая рэформа была праведзена без дастатковых аргументаў, таму ў ўмовах адміністрацыйна-каманднай систэмы раёны сталі завялікімі для кіраванья сельскай гаспадаркай.

У выніку праведзенага ў 1935 годзе раздрабнення раёнаў іх стала 88. Узынкі сур'ёзныя цяжкасці ў кіраванні большай колькасцю раёнаў з боку рэспубліканскіх органаў, таму ў якасці прамежкавага зывяна ля заходняй мяжы рэспублікі былі створаны 4 акругі, якія аб'ядноўвалі 24 раёны.

У 1938 годзе ў Беларусі былі створаны 5 абласцей: Менская (21 раён), Віцебская (20), Магілёўская (21), Гомельская (15), Палеская з цэнтрам у месьце Калінкавічы (17).

Пасля аб'яднання БССР і Заходняй Беларусі ў 1939 годзе на тэрыторыі апошняй створана 5 абласцей, якія надалей былі падзелены на 101 раён.

У 1940 годзе частка тэрыторыі колішняй Заходняй Беларусі была перададзена Літоўскай ССР, у сувязі з чым былі скасаваны 3 раёны.

На пачатак 1941 году ў Беларусі было 10 абласцей, 201 раён ды 2526 сельрад.

У 1944 годзе Польшчы перадалі 17 раёнаў Беластоцкай вобласці і троі раёны Берасцейской, пры гэтым Беластоцкая вобласць у складзе БССР спыніла сваё існаванье. У tym жа годзе ўтвораны новыя вобласці, якіх стала 12.

У 1954 годзе скасаваны Баранавіцкая, Бабруйская, Пінская, Палеская ды Палацкая вобласці, а ў 1960 годзе — Маладачанская. У 50-х—60-х гадах праvodзілася ўзбуйненне, а потым раздрабненне раёнаў.

З таго часу адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел рэспублікі застаецца практична нязменны (табл. 2.1), толькі ў 1989 годзе ў сувязі з міграцыйнай жыхароў забруджанай радыенуклідамі ў выніку Чарнобыльскай катастрофы зоны Магілёўскай вобласці ўтвораны новы Дрыбінскі раён. Паўсюль адбываецца толькі ўзбуйненне сельскіх Радаў, абумоўлене скарачэннем лічбы сельскіх жыхароў і паляпшэннем транспартных сувязяў паміж населенымі пунктамі.

Табліца 2.1. Адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел Беларусі на 1.01.2001 г.

Рэгіёны (вобласці)	Тэрыторыя, тыс. кв. км.	Насельніцтва, тыс. чал.	Районы	Гарады	Містечкі гарадзкога тыпу	Сельскія рады	Сельскія населенныя пункты
Берасцейская	32,8	1481,9	16	20	9	230	2179
Віцебская	40,0	1360,3	21	19	28	248	6586
Гомельская	40,4	1535,0	21	17	18	278	2611
Гарадзенская	25,1	1179,8	17	14	19	195	4383
г. Менск	0,2	1688,1	-	1	3	-	-
Менская (бяз Менску)	40,0	1539,1	22	24	19	308	5237
Магілёўская	29,1	1200,9	21	14	11	198	3154
Беларусь	207,6	9990,4	118	109	104	1457	24150

Крыніца: Статыстычны штогоднік Рэспублікі Беларусі, 2001. Менск: Мінстат, 2001. С. 40—41.

2.2. Удасканаленне адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу Рэспублікі Беларусі

Сённяшні адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел РБ сфармаваўся ва ўмовах адміністрацыйна-каманднай систэмы кіраванья і панаванья дзяржаўнай і каапэратыўна-калагаснай форм маёмасці.

Мэтай адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу было палягчэнне адміністрацыйнага кіраванья ўсім жыцьцем, і ў першую чаргу вытворчасцю.

Асноўнымі аб'ектамі тэрытарыяльнага кіраванья на ўзроўні рэспублікі з'яўляюцца вобласці і горад Менск, а на ўзроўні абласцей — раёны і гарады абласнога падпарадкавання. Першасным тэрытарыяльным узроўнем мясцовага кіраванья і самакіраванья ў раёнах выступаюць гарады раённага падпарадкавання, містечкі ды сельрады, якія аб'ядноўваюць групы найбліжэйших вёсак.

Калі гарады і містечкі маюць аб'ектыўна існыя тэрытарыяльныя межы, то сельрады, раёны ды вобласці складаюцца з груп населеных пунктаў, размешчаных на адной тэрыторыі з адміністрацыйна ўсталяванымі межамі.

У нашай адносна невялікай краіне налічваецца каля 1,9 тыс. тэрытарыяльных органаў кіраванья.

Ва ўмовах пераходнай эканомікі мясцовыя органы кіруюць аб'ектамі сваёй камунальнай маёмасці ды арганізуюць жыцьцяздзейнасць насельніцтва на адпаведнай тэрыторыі, мабілізуючы для гэтага ўласныя фінансавыя сродкі, як бюджетныя, так і пазабюджэтныя.

На гэты час большасць з 118 сельскіх раёнаў рэспублікі маюць датацийныя

бюджеты і не валодаюць дастатковым сацыяльна-еканамічным патэнцыялам для функцыянованья на прынцыпах самафінансаванья. Гэта зьяўляеца наступствам рэалізованага ў СССР падыходу да стварэння тэртыярыйных адзінак на базе спэцыялізацыі і захавання гэтай вузкай спэцыялізацыі ў далейшым.

Ва ўмовах рынковай эканомікі з улікам кампактнасці тэртыорыі РБ вобласці падаюцца непатрэбным звяном, таму што яны зьяўляюцца асаблівым адміністрацыйным утварэннем і іх межы не адпавядаюць сетцы сацыяльна-еканамічных раёнаў краіны. Да таго ж цэнтры 4 з 6 абласцей знаходзяцца на іх **ускраінах**. У выніку адлегласць ад 14 раённых цэнтраў бліжэй да сталіцы, чым да свайго абласнога цэнтра.

У Беларусі ёсьць усе падставы перайсьці да двухступеневай систэмы адміністрацыйна-тэртыярыйнага падзелу, першы ўзровень якой ствараюць гарады, мястэчкі, буйныя сельскія рады (супольнасці), а другі — групы цяперашніх раёнаў — акругі, цэнтрамі якіх павінны стаць вялікія ды сярэднія гарады.

У краіне замест 6 абласцей ды 118 сельскіх адміністрацыйных раёнаў мэтаэгодна зрабіць да **18-19 акругаў** з наступнымі харктарыстыкамі: час даступнасці цэнтру акругі — у межах 1,5 – 2-х гадзін, радыюс зоны прыцягнення — 60 – 100 км, плошча акругі — 7 – 15 тысяч км², колькасць насельніцтва — 200 – 900 тысяч чалавек (акрамя г. Менску). Першасным звяном мясцовага самакіравання зьяўляюцца гарады ды супольнасці. Межы кожнай супольнасці трэба вызначыць 30 – 40-хвіліннай транспартнай даступнасцю яе цэнтру.

Акругі і, у некаторай ступені, супольнасці павінны мець адносную гаспадарчую самастойнасць, што патрабуе стварэння адпаведнага фінансава-бюджэтнага рухавіка, які б забясьпечваў мабілізацыю фінансавых сродкаў у памерох, неабходных для задавальнення патрэбаў насельніцтва не ніжэй за ўзровень гарантаванага мінімуму спажывання сацыяльных даброт, умацаванне фінансавай базы мясцовага самакіравання, усталяванье цеснай залежнасці паміж прыбыткамі мясцовых бюджетаў і эфектыўнасцю разьвіцця рэгіональнай эканомікі.

У якасці асобных адміністрацыйна-тэртыярыйных адзінак у Беларусі можна вызначыць **свабодныя эканамічныя зоны** і тэртыорыі, якія найбольш моцна пацярпелі ад радыенкліднага забруджання.

Рэформа можа быць праведзена ў два этапы. **На першым этапе** неабходна ўтварыць **акругі**. Органы іх кіравання могуць быць створаныя адначасова з выбарамі новага складу парламэнту краіны.

На другім этапе ствараюцца супольнасці і выбіраюцца органы іх кіравання. Адначасова ліквідацыя сельскіх рады.

Рэалізацыя гэтых пропаноў дае мажлівасць скараціць колькасць адміністрацыйна-тэртыярыйных адзінак кіравання з 1870 да менш як 500 і створыць

грунт для аптымальнага ўзаемазвязанага функцыянаванья ўнутрырэспубліканскіх рэгіёнаў усіх узроўні ў ва ўмовах рынковай эканомікі.

2.3. Заканадаўчая база і арганізацыя рэгіональнага кіравання

Мясцовая кіраванне і самакіраванне ў Рэспубліцы Беларусі арганізуецца ды ажыццяўляецца на базе:

- Канстытуцыі Рэспублікі Беларусі,
- Закону «Аб мясцовым кіраванні і самакіраванні ў Рэспубліцы Беларусі»,
- Закону «Аб адміністрацыйна-тэртыярыйным падзеле і чарзе вырашэння пытанняў адміністрацыйна-тэртыярыйнага падзелу Рэспублікі Беларусі»,
- Закону «Аб выбарах дэпутатаў мясцовых Саветаў дэпутатаў Рэспублікі Беларусі»,
- іншых законаў Рэспублікі Беларусі,
- загадаў прэзыдэнта Рэспублікі Беларусі.

Мясцовая (тэртыярыйнае) самакіраванне ў Рэспубліцы Беларусі — гэта форма арганізацыі і дзейнасці грамадзян для самастойнага вырашэння сацыяльных, эканамічных, палітычных ды культурных пытанняў мясцовага значэння непасрэдна ці праз выбраныя імі дзяржаўныя і грамадскія органы, зыходзячы з інтэрэсаў насельніцтва і асаблівасцяй разьвіцця адміністрацыйна-тэртыярыйных адзінак на аснове законаў, уласнай матэрыяльна-фінансавай базы ды прыцягнення сродкаў.

Система мясцовага самакіравання ўключае мясцовыя Рады дэпутатаў і органы тэртыярыйнага грамадзкага самакіравання. Мясцовая самакіраванне ажыццяўляецца таксама шляхам правядзення мясцовых рэферэндумаў, сходаў грамадзян і праз іншыя формы непасрэднай дэмакратыі.

Мясцовая самакіраванне ажыццяўляецца ў межах адміністрацыйна-тэртыярыйных адзінак.

Мясцовая кіраванне — гэта форма арганізацыі і дзейнасці мясцовых выканаўчых ды распарадчых органаў для вырашэння пытанняў мясцовага значэння зыходзячы з агульнадзяржаўных інтэрэсаў ды інтэрэсаў насельніцтва, разъмешчанага на адпаведнай тэртыорыі.

Адзіная систэма мясцовых органаў кіравання на тэртыорыі Рэспублікі Беларусі складаецца з абласных, раённых, гарадзкіх, местачковых і сельскіх выканаўчых ды распарадчых органаў.

Закон атаесамляе мясцове і тэртыярыйнае самакіраванне. Гэта значыць, што самакіраванне дзейнічае не толькі ў населеных пунктах, але і ў адміністрацыйна-тэртыярыйных адзінках вышэйшага узроўню.

За мяжой часам самакіраваньне функцыянуе толькі на ніжэйшым узроўні — узроўні муниципалітэту, камуны, гміны. На іншых узроўнях усе задачы вырашае прызначаная «зьверху» дзяржаўная адміністрацыя.

Самакіраваньне ў найбольш разывітых краінах разглядаецца як форма дэцэнтралізацыі, у той час як беларускае самакіраваньне мае дзяржаўную прыроду, выступае як элемент сістэмы дзяржаўной улады, кіравання. Пры гэтым закон дэкларуе самастойнасць і незалежнасць інстытутаў мясцовага самакіраваньня. Аднак фактычна яно значна аблежавана шэрагам фактараў арганізацыйнага, функцыянальнага, фінансава-еканамічнага пляну, абумоўленых у многім менавіта дзяржаўным статусам мясцовых органаў улады.

У замежным заканадаўстве тэрмін «мясцовае кіраванье», як правіла, выкарыстоўваецца як синонім самакіраваньня. У гэтым выпадку **фармаваная на месцах** у цэнтралізаваным парадку **дзяржаўная адміністрацыя** вырашае **ніжэйшыя мэты мясцовага значэння**, якія зьяўлююцца прэрагатывай мясцовых выбарчых органаў і іх выкананчага апарату, а **вышэйшыя мэты** «**дзяржаўнага кіраваньня**», а таксама контролю за мясцовымі органамі улады.

У беларускім заканадаўстве рэгіянальныя мясцовыя выкананчыя органы, як і Рады дэпутатаў, зьяўлююцца дзяржаўнымі органамі і забясьпечваюць разам зь імі вырашэнне пытаньня «мясцовага значэння». Пры гэтым яны не нясуць адказнасці ні перад прадстаўнічымі органамі, ні перад насельніцтвам.

Такім чынам, **сістэма органаў рэгіянальнага і мясцовага кіраваньня** зьяўляецца практычнай сістэмай органаў дзяржаўнага кіраваньня ў рэгіёнах і на месцах. Гэта робіць мясцовае самакіраваньне па сутнасці неафіцыйным, нефармальным, самаарганізаваным кіраваннем на месцах, пакідаючы мясцовому самакіраванню толькі такія формы існаваньня, якія не ахопліваюць арганізаванага дзяржаўнага кіраваньня на месцах.

2.4. Сістэма органаў рэгіянальнага і мясцовага кіраваньня

Рэгіянальнае кіраваньне ў Рэспубліцы Беларусі арганізуецца адпаведна з часткай 5 Канстытуцыі РБ «Мясцовае кіраванье і самакіраванье», дзе разгледжаны ўсе найбольш агульныя пытаньні арганізацыі і функцыянаваньня органаў тэрытарыяльнага кіраваньня на ўсіх узроўнях, у тым ліку на ўзроўні рэгіёна.

Рэгіянальнае кіраваньне ўяўляе зь сябе форму арганізацыі і дзейнасці рэгіянальных распарадчых і выкананчых органаў для вырашэння пытаньня рэгіянальнага значэння зыходзячы з агульнадзяржаўных, рэгіянальных інтарэсаў і інтарэсаў насельніцтва, разъмешчанага ў рэгіёне.

Сістэма рэгіянальных органаў кіраваньня ў Беларусі (мал. 2.1) складаецца з 6 абласных Рад дэпутатаў, Менскай гарадской Рады і выкананчых камітэтаў.

Ды мясцовых органаў улады базавага ўзроўню могуць быць аднесены раённыя Рады і падзелы і рэгіянальныя выкананчыя камітэты, а таксама гарадскія Рады

Малюнак 2.1. Сістэма органаў дзяржаўнага кіраваньня

дэпутатаў і гарадзкія выкананчыя камітэты гарадоў абласнога падпарадкованьня. Да такіх гарадоў адносяцца не толькі абласныя цэнтры, але і буйныя гарады з насельніцтвам не менш за 50 тысяч чалавек.

Мясцовыя органы ўлады першаснага ўзроўню прадстаўлены Радамі дэпутатаў гарадоў раённага падпарадкованьня, гарадзкіх, курортных і працоўных мястэчак з адпаведнымі выкананчымі камітэтамі, а таксама сельскімі Радамі і выканкамамі.

Рэгіянальнае кіраванье ажыццяўляецца паводле наступных асноўных прынцыпаў:

- народнадзядзельніцтва;
- падзел функцый заканадаўчай, выкананчай і судовай улад;
- законнасць і сацыяльная справядлівасць;
- сацыяльная скіраванасць і гуманізм;
- адзінства і цэласнасць сістэмы дзяржаўнага, рэгіянальнага, мясцовага кіраваньня і самакіраваньня;

- выбарнасць рэгіянальных Рад дэпутатаў, іх падпарадкованасць насељніцтву;
- галоснасць і ўлік грамадзкой думкі;
- самастойнасць і незалежнасць рэгіянальных Рад дэпутатаў у межах іх паўнамоцтваў;
- спалучэнне рэгіянальных і агульнадзяржаўных інтарэсаў;
- адказнасць за законнасць, аргументаванасць і эфектыўнасць прыманых рашэнняў ды іншых дзеяньняў.

Да непасрэднай кампэтэнцыі рэгіянальных Рад дэпутатаў адносяцца:

- падрыхтоўка праграм эканамічнага і сацыяльнага разьвіцця рэгіёнаў, рэгіянальных бюджэтаў ды справаздач аб іх выкананні;
- усталяваньне рэгіянальных падаткаў і збораў (адпаведна з законам);
- вызначэнне парадку кіраванья і распараджэння камунальнай (рэгіянальнай) маёмастю ў межах, усталяваных законам;
- правядзенне рэгіянальных рэфэрэндумаў.

Рэгіянальныя Рады дэпутатаў, выканайчыя органы прымакаюць рашэнныні, якія маюць абавязковую моц на тэрыторыі рэгіёну, аднак гэтыя рашэнныні не павінны супярэчыць законам Беларусі. Рашэнныні, якія не адпавядаюць заканадаўству, могуць быць скасаваныя рэспубліканскімі органамі кіраванья, а таксама прэзыдэнтам Беларусі. Такія рашэнныні, калі яны абмяжоўваюць і парушаюць права, свабоды і законныя інтарэсы грамадзян, могуць быць абскарджаны ў судовым парадку. Сыстэматычнае ці грубае парушэнне рэгіянальнай Радай дэпутатаў патрабаваныя заканадаўства мае вынікам скасаваньне яе Радай Рэспублікі Нацыянальнага Сходу Беларусі.

Сваю дзеянасць рэгіянальныя Рады дэпутатаў ажыццяўляюць праз сэсіі, пастаянныя і часовыя камісіі, іншыя органы Рады, а таксама выканайчыя камітэты, функцыянаваньне якіх забяспечваецца з улікам сродкаў рэгіянальнага бюджету. Асноўная форма дзеянасці рэгіянальнай Рады дэпутатаў — сэсія.

Сэсія разглядае і вырашае асноўныя пытанні:

- умацаваньне праграм эканамічнага і сацыяльнага разьвіцця рэгіёну, рэгіянальнага бюджету, справаздач аб яго выкананні;
- усталяваньне рэгіянальных падаткаў і збораў;
- правядзенне рэгіянальных рэфэрэндумаў;
- прыняцце рашэння пра выпуск рэгіянальных займаў;
- вызначэнне парадку кіраванья і распараджэння камунальнай (рэгіянальнай) маёмастю і інш.

Старшыня Рады выбіраецца зь ліку дэпутатаў на сэсіі.

Рашэнні Рады абавязковыя на ўсёй тэрыторыі рэгіёну.

Рашэнні Рады могуць быць прыпыненыя прадстаўніком прэзыдэнта РБ у да-дзеным рэгіёне, скасаваныя судом, калі яны не адпавядаюць нормам закана-даўства.

Прынятыя Радай рашэнні даводзяцца да насељніцтва, прадпрыемстваў і арганізацый праз рэгіянальную СМІ.

Кіраунікі і іншыя службовыя асобы рэгіёну абавязаны зьяўляцца па запатрабаваныні Рады і яе старшыні на паседжаныні для адказаў на пытанні дэпутатаў, а таксама даваць Радзе і яе органам усю запатрабаваную інфармацыю ў поўным аб'ёме па пытаньнях, аддадзеных ім для вырашэння.

Выканайчы камітэт у рэгіёне (абласны і Менскі гарадзкі) як распарадчы і вы-канайчы орган ажыццяўляе сваі паўнамоцтвы адпаведна зь існым закана-даўствам, забяспечвае вырашэнне ўсіх пытаньняў кіраванья. Ён падкант-рольны РМ РБ і рэгіянальнай Радзе дэпутатаў.

Выканкам абавязаны штогод рабіць справаздачу рэгіянальным Радам.

Выканайчы камітэт рэгіёну вырашае шматлікае кола пытаньняў. Гэта распра-цоўка схемы кіраванья рэгіянальнай гаспадаркай і маёмастю, прапановы па арганізацыі аховы грамадзкой дысцыпліны ды аховы правоў і законных інтарэсаў грамадзян; распрацоўка праектаў эканамічнага і сацыяльнага разьвіцця, рэгіянальных праграм, бюджету, вызначэнні заходаў для іх выканання; рас-параджэнне маёмастю і фінансавымі сродкамі рэгіёну; вызначэнне струк-туры і штатаў выканкаму рэгіёну ды інш.

2.5. Структура кіраванья рэгіёнам

У Рэспубліцы Беларусі, дзе рэгіянальны ўзровень кіраванья прэзентаваны 6 аблвыканкамамі і Менскім гарадзкім выканкамам, рэгіянальныя органы кіра-вання падначалены РМ РБ і рэгіянальным Радам як прадстаўніча-закана-даўчым органам у рэгіёнах.

Рэгіянальныя выканкамы кіруюць сацыяльным і эканамічным разьвіццём рэгіёнаў і павінны зыходзіць пры гэтым з агульнадзяржаўных інтарэсаў і ін-тарэсаў насељніцтва рэгіёнаў. Рэгіянальныя выканкамы зьяўляюцца выка-найчымі і распарадчымі органамі на ўсёй тэрыторыі з правамі юрыдычнай асобы. Яны забяспечваюць рэалізацыю ўсіх пытаньняў кіраванья ў рэгіёнах.

Кірауніцтва рэгіянальных абласных выканкамаў складаецца з старшыні, першага намесніка і некалькіх намеснікаў, а таксама кірауніка спраў выканкаму.

У структуры рэгіянальных абласных выканкамаў можа быць выдзелена не-калькі блёкаў:

- органы па эканамічным рэгуляваньні рынковых адносін і спажывецкага рынку;
- органы па разьвіцьці сацыяльнай сферы;
- органы па сельскай гаспадарцы і харчаваны;
- органы па будаўніцтве, архітэктуры і жыльлёва-камунальнай гаспадарцы;
- органы па ахове правоў грамадзян і арганізацыйнай рабоце.

Ніжэй прыведзена больш падрабязная структура рэгіянальных абласных выканкамаў.

1. Органы па эканамічным рэгуляваньні рынковых адносін і спажывецкага рынку. Сюды ўваходзяць:

- Камітэт па эканоміцы і рынковых адносінах, у складзе якога вылучаюцца:
 - а) зводны аддзел, які ажыццяўляе эканамічны аналіз і прагназаваньне;
 - б) аддзел інфарматызацыі гаспадаркі;
 - в) аддзел прамысловасці, тавараў народнага спажываньня і тавараабарачэння;
 - г) аддзел міжрэгіянальных сувязяў і матэрываильных фондаў;
 - д) аддзел інвестыцыяў;
 - е) аддзел эканомікі сельскай гаспадаркі;
- Камітэт па кіраваньні дзяржаўнай маёмасцю і прыватызацыі, у складзе якога вылучаюцца:
 - а) аддзел прыватызацыі камунальнай маёмасці;
 - б) аддзел выкарыстання нежыльлёвых памяшканьняў у працэсе прыватызацыі;
 - в) аддзел конкурсаў, аукцыёнаў, адмаўленняў ад маёмасці;
 - г) аддзел дамоўленасцяў і афармлення праваў маёмасці;
- Кіраўніцтва па працы і занятасці насельніцтва, у складзе якога вылучаюцца:
 - а) аддзел працоўных рэсурсаў і рэгуляваньня заработнай платы;
 - б) аддзел працоўных рэсурсаў і рынуку працы;
 - в) аддзел працоўных рэсурсаў і прававога рэгуляваньня;
 - г) аддзел працоўных адносін і міграцыі;
 - д) аддзел сацыяльных проблемаў і ўзроўню жыцця;

- е) аддзел дзяржаўнай экспертызы і ўмоў працы.
- Кіраўніцтва ганлю, грамадзкага харчаваньня і спажывецкіх тавараў;
- Кіраўніцтва побытавага абслугоўваньня насельніцтва;
- Кіраўніцтва цэнаутварэння;
- Кіраўніцтва зынешнезаканамічных сувязяў (зынешнегандлёвой дзейнасці), разьвіцьця прадпрымальніцтва і прымесловасці, у складзе якога вылучаюцца:
 - а) аддзел замежных інвестыцыяў і зынешнегандлёвой дзейнасці;
 - б) аддзел замежных сувязяў;
 - в) аддзел разьвіцьця прадпрымальніцтва;
 - г) аддзел маркетынгу і эканамічнай бяспекі.
- 2. Органы па разьвіцьці сацыяльнай сферы:**
 - Кіраўніцтва аховы здароўя ;
 - Кіраўніцтва культуры і інфармацыі;
 - Кіраўніцтва адукацыі;
 - Кіраўніцтва сацыяльнай аховы;
 - Кіраўніцтва па фізычнай культуре і спорце;
 - Кіраўніцтва па справах моладзі;
 - Рада па справах рэлігіі;
 - Аддзел па архівах і справаводстве.
- 3. Органы па сельскай гаспадарцы і харчаваны:**
 - Камітэт па сельскай гаспадарцы і харчаваны;
 - Камітэт прыродных рэсурсаў і аховы навакольнага асяродзьдзя;
 - Аддзел па зямельных рэсурсах і землекарыстанні.
- 4. Органы па будаўніцтве, архітэктуры і жыльлёва-камунальнай гаспадарцы:**
 - Камітэт па архітэктуры, горадабудаўніцтве і тэрытарыяльным плянаваньні;
 - Кіраўніцтва па надзвычайных сітуацыях, ахове насельніцтва ад наступстваў катастрофы на ЧАЭС, будаўніцтве і ЖКГ;
 - Аддзел паліва.
- 5. Органы па ахове правоў грамадзян і арганізацыйнай рабоце:**
 - Кіраўніцтва ўнутраных спраў;

- Кіраўніцтва юстыцыі;
- Кіраўніцтва арганізацыйна-кадравай працы;
- Кіраўніцтва спраў, у складзе якога вылучаюцца:
 - а) аддзел пісьмаў і арганізацыі прыёму грамадзян;
 - б) гаспадарчы аддзел;
 - в) аддзел бухгалтарскага ўліку і справаздачнасці;
 - г) пратакольны сэктар;
 - д) сэктар па працы са службовымі дакументамі.

Апісаная структура ўжываецца ва ўсіх абласных выканкамах, у некаторых зь іх можа назірацца нязначная варыяцый структуры, якая не кранае яе базы і сутнасці.

2.6. Структура мясцовых органаў кіраванья

Кіраўніцтва райвыканкаму прадстаўлена старшынём, ягоным першым намеснікам, двумя намеснікамі і кіраўніком спраў. У склад выканкаму ўваходзяць:

- органы па эканамічным рэгуляваньні рынковых адносін;
- органы кіраванья сацыяльной сферай;
- органы кіраванья сельской гаспадаркай;
- органы па будаўніцтве, архітэктуры і ЖКГ;
- органы па ахове правоў грамадзян;
- аддзел арганізацыйна-кадравай працы;
- кіраўніцтва спраў.

У гарадах абласнога падпарадкованья гарадзкія выкананчыя камітэты маюць адноўкавую структуру.

Выканкамы сельскіх і mestачковых Рад маюць яшчэ больш простую структуру. Яны ўзаемадзейнічаюць з раённымі выкананчымі камітэтамі і з Радамі дэпутатаў сельскіх і mestачковых Рад. Сельскія і mestачковыя Рады дэпутатаў складаюцца з 11—25 дэпутатаў. Зь іх колькасці выбіраецца старшыня. Ён кіраўніцу працу Рады і прадстаўляе яе перед структурамі вышэйшага ўзроўню.

У цэнтральным выглядзе сельскія і mestачковыя Рады з'яўляюцца па сутнасці органамі дзяржаўнага кіраванья на сваёй тэрыторыі, даволі слаба разлізуночныя функцыі мясцовага самакіраванья.

2.7. Мясцовая адміністрацыя

У адміністрацыйна-тэрытарыяльных утварэннях, дзе загадам прэзыдэнта Рэспублікі Беларусь ад 19.09.95 за № 383 скасаваны Рады і іх органы, утвораны мясцовыя адміністрацыі з правамі юрыдычнай асобы. Да такіх тэрытарыяльных утварэнняў адносяцца раёны ў гарадах рэспубліканскага і абласнога падпарадкованья. Адміністрацыі ў гарадзкіх раёнах ажыццяўляюць функцыі выкананчай улады, з'яўляючыся па сутнасці тэрытарыяльнымі падраздзяленнямі гарадзкога выкананчага камітэту.

Адміністрацыю ўзначальвае **старшыня адміністрацыі**, які прызначаецца на пасаду вышэйшай арганізацыі, гэта значыць гарадзкім выкананчым камітэтом. Старшыня выкананчага органу ажыццяўляе **агульнае кіраўніцтва** дзейнасці адміністрацыі раёну.

Старшыня адміністрацыі мае да чатырох **намеснікаў**, якія адказваюць за асобныя напрамкі ў дзейнасці адміністрацыі:

- першы намеснік старшыні адміністрацыі адказвае за пытанні будаўніцтва і камунальнай гаспадаркі;
- намеснік старшыні адміністрацыі па пытаннях працы прамысловасці, транспарту, сувязі, гандлю мае ў сваім падпарадкованні наступныя аддзелы: аддзел эканомікі і рынковых адносін, аддзел па разьдзяржайненні, прыватызацыі і камунальнай маёмы;
- намеснік старшыні адміністрацыі па пытаннях адукацыі і аховы здароўя адказвае за аддзелы адукацыі, аховы здароўя, фізyczнай культуры, спорту і турызму, санітарна-эпідэміялогічную станцыю;
- намеснік старшыні адміністрацыі па працы з грамадзкасцю адказвае за аддзел па справах моладзі, аддзел культуры.

Кіраўнік спраў адміністрацыі штогод ажыццяўляе бягуче плянаваныне працы адміністрацыі. Адказвае за пытанні працікі грамадзян, арганізуе выбары народных засядальнікаў, народных судоў раёну і гораду. Адказвае за працу агульнага аддзелу, аддзелу арганізацыйнай і кадравай працы, юрыдычнага ды інш. аддзелаў. Могуць быць і іншыя схемы разъмеркаваныя функцыяў паміж намеснікамі старшыні раённай адміністрацыі.

3. РАСПРАЦОУКА СТРАТЕГІЇ РАЗВІЦЬЦЯ РЭГІЁНУ

Як правіла, мэта эканамічнага раззвіцьця краіны без рэгіянальных дыспрапорцыяў ня можа быць дасягнутая без дзяржаўнага рэгулявання тэртытарыяльнага ўкладу, што можа ажыццяўляцца разнастайнымі мэтадамі і інструмэнтамі. Такая дзяржаўная інтэрвенцыя праводзіцца праз рэгіянальную палітыку. Рэгіянальная палітыка мае два вымярэньні: унутрырэгіянальная і міжрэгіянальная. Міжрэгіянальную палітыку праводзіць цэнтральная ўлада. Унутрырэгіянальную палітыку праводзяць рэгіянальныя ўлады.

Да інструмэнтаў рэгіянальнай палітыкі належыць:

- адміністрацыйныя інструменты;
- інфармацыйна-прамацыйныя інструменты;
- эканамічныя інструменты.

3.1. Рэгіянальная рэформа і адміністрацыйны падзел у Польшчы

З 1 студзеня 1999 году ў Польшчы ўсталяваны трохступеневы тэртытарыяльны падзел дзяржавы:

- 16 ваяводзтваў,
- 314 земскіх паветаў,
- 65 гарадоў на правах паветаў,
- 2504 гміны, у тым ліку 884 гораду-гміны.

Новы падзел замяніў папярэдні, пры якім было 49 ваяводзтваў і 2490 гмінаў. Галоўнай мэтай змены адміністрацыйнага падзелу было імкненне да павелічэння патэнцыялу ваяводзтваў (спачатку іх меркавалі стварыць 6, пасля — 12 або 13). Шмат чакалася таксама ад вяртання павятовага ўзроўню, да чаго асабліва імкнулася частка лякальных супольнасцей.

Існы тэртытарыяльны падзел у Польшчы ацэньваецца хутчэй нэгатыўна. Частка ваяводзтваў, у прыватнасці, пазбаўленых вялікіх гарадоў, зьяўляеца эканамічна слабым і мала прывабнымі для інвестараў. Паветы ўвогуле не апраўдалі звязаных з імі чаканьняў і не палепшылі доступу да мэдыцынскіх, адукацийных і культурных паслуг. Аднак, з улікам цяперашніх палітычных проблемаў Польшчы, карэктаванье тэртытарыяльнага падзелу краіны пакуль не абмяркоўваецца. Аптымальным быў бы падзел на 12-13 ваяводзтваў, памяншэнне колькасці паветаў прыкладна да 100, а таксама ўвядзенне т. зв. мэтрапалітарных паветаў, якія б уключалі найбольшыя гарады і прыгарадныя гміны.

Кампэтэнцыі ваяводзкіх уладаў. З пункту гледжаньня плянаваньня рэгіянальнага раззвіцьця найбольш істотным аб'ектам зьяўляецца ваяводзтва,

якое мае ў Польшчы ўрадава-самакіраўнічыя характеристы. Гэта азначае, што існуе плоскасць узгаднення рэгіянальных і агульнасцянальных інтэрэсаў.

Задачы грамадзкай адміністрацыі ў ваяводзтве выконваюць:

- ваявода і цэнтралізаваная адміністрацыя (інспэкцыі, службы),
- агульная адміністрацыя,
- самакіраванье ваяводзтва.

Ваявода зьяўляецца:

- прадстаўніком Рады Міністраў у ваяводзтве,
- старшынём цэнтралізаванай адміністрацыі ўраду,
- органам нагляду за тэртытарыяльным самакіраваннем,
- прадстаўніком Міністэрства фінансаў.

Ваявода адказвае за выкананьне палітыкі ўраду на аблшчы ваяводзтва:

- канцралюе адміністрацыі самакіраваньня;
- канцралюе тэртытарыяльнае самакіраванье;
- каардынуе дзеяньні па забесьпячэнні бяспекі, прадухіленні пагрозаў і кіруе барацьбой з крызиснымі ситуацыямі пры іх наступленні.

Задачы адміністрацыі ваяводзтва (Urząd Wojewódzki) наступныя:

- 1) грамадзянская, пашпартная справы; пытанні наяўнасці замежных гасцей, перапіс населеніцтва;
- 2) нагляд за супрацоўнікамі сацыяльнай дапамогі;
- 3) нагляд у пытаннях занятасці;
- 4) пытанні непрацаздольнасці;
- 5) кіраванье ўёрапейскімі фондамі;
- 6) нагляд за архітэктурой і будаўніцтвам;
- 7) геадэзійны і картографічны нагляд;
- 8) нагляд за транспартам і інфраструктурай;
- 9) нагляд за турызмам;
- 10) інспэкцыя аховы прыроднага асяродзьдзя;
- 11) нагляд за геалёгіяй ваяводзтва;
- 12) захаванье прыродных ляндшафтаў ваяводзтва;

- 13) кіраваньне краязнаўчымі паркамі;
- 14) анатыкрызыснае кіраўніцтва.

Да агульной адміністрацыі належаць:

- вайсковыя акругі і штабы;
- службы фінансаў;
- служба вугальных шахтаў;
- служба мераў;
- кіраваньне воднай гаспадаркай;
- мытныя службы;
- марскія службы;
- статыстычныя службы;
- службы флёту;
- пагранічныя атрады;
- санітарная інспэкцыя.

Паліцыя і пажарная ахова маюць уласную арганізацыйную структуру.

Жыхары ваяводзтва ствараюць рэгіянальную супольнасць самакіраванья. Органамі самакіраваньяня ваяводзтва зьяўляюцца Сэймік і Рада. Сэймік абіраецца на супольных выбарах. Рада выбіраецца праз Сэймік. Старшынём Сэйміку зьяўляецца маршалак ваяводзтва. Самакіраваньне ваяводзтва выконвае задачы ў сферах:

- 1) грамадзкай адукацыі, у тым ліку вышэйшай,
- 2) папулярызацыі і аховы здароўя,
- 3) культуры і аховы помнікаў культуры,
- 4) сацыяльнай дапамогі,
- 5) сямейнай палітыкі,
- 6) мадэрнізацыі вясковых тэрыторыяў,
- 7) гаспадарання прасторай,
- 8) аховы прыроднага асяродзьдзя,
- 9) воднай гаспадаркі,
- 10) публічнага транспарту і дарог,
- 11) фізичнай культуры і турызму,

- 12) аховы правоў спажыўцуў,
- 13) абароны,
- 14) грамадзкай бяспекі,
- 15) супрацьдзеяння беспрацоўю і актывізацыі лякальнага рынку працы.

3.2. Плянаваныне сацыяльна-эканамічнага разьвіцьця рэгіёну

Плянаваныне разьвіцьця ваяводзтваў вядзеца ў рамках Нацыянальнай стратэгіі рэгіональнага разьвіцьця (НСРР). НСРР на 2001 – 2006 гг. была прынятая 28 сінтября 2000 г. Разам з Нацыянальнай стратэгіяй росту занятасці, Нацыянальнай стратэгіяй разьвіцьця вясковых тэрыторый і сельскай гаспадаркі, Нацыянальнай стратэгіяй разьвіцьця рыбалоўства, Нацыянальнай стратэгіяй аховы прыроднага асяроддзя і Нацыянальнай стратэгіяй разьвіцьця транспарту НСРР зьяўляеца асноваю Нацыянальнага пляну разьвіцьця на 2003—2006 гг. Акрамя гэтага НСРР зьяўляеца асноўным элементам дзяржаўнай рэгіональнай палітыкі (мал. 3.1).

Нацыянальная стратэгія разьвіцьця (сэктарны)	Доўгатэрміновая стратэгія рэгіональнага разьвіцьця краіны	Канцепцыя палітыкі прасторавага гаспадарання краіны	Плян прасторавага гаспадарання ваяводзтваў
Программы ўраду	Нацыянальная стратэгія рэгіональнага разьвіцьця		
Міжнародныя пагадненны	Стратэгія разьвіцьця ваяводзтваў		
Практы і пляны агенцый і фондаў	Программа падтрымкі	Программы, фінансаваныя з замежных сродкаў	
Інтэграваныя аперацыйныя программы рэгіональнага разьвіцьця краіны і асобных ваяводзтваў			
Проекты разьвіцьця			

Малюнак 3.1. Нацыянальная стратэгія рэгіональнага разьвіцьця як элемент дзяржаўнай рэгіональнай палітыкі

З асобных нацыянальных стратэгій разьвіцьця вырастоюць сэктарныя аперацыйныя программы. На аснове НСРР распрацаваныя Інтэграваныя аперацыйныя программы рэгіональнага разьвіцьця (ІАПРР). Цяпер у асобных ваяводзтвах у межах ІАПРР праводзіцца адбор проектаў разьвіцьця, заяўленых правамочнымі грамадзкімі і прыватнымі структурамі, якія прыцягваюць сродкі з структурных фондаў Эўразіязу (мал. 3.2). Для рэалізацыі ІАПРР у 2004 – 2006 гг. плянаваецца выдаткаваць 4486,6 млн Euro, зь якіх 2805,8 млн Euro — з структурных фондаў. На рэалізацыю программаў і проектаў разьвіцьця, якія будуць сумесна фінансавацца з структурных фондаў, будзе прыцягнута 939,9 млн публічных сродкаў краіны (з бюджетаў самакіравання і бюджету краіны). Узровень фінансавання польскага боку павінен дасягаць 75 %. Кіруе рэалізацыяй ІАПРР Міністэрства гаспадаркі Польшчы.

Нацыянальная стратэгія рэгіональнага разьвіцьця	Іншая нацыянальная стратэгіі	Іншая стратэгіі ў маштабе краіны
Стратэгіі разьвіцьця ваяводзтваў		
Нацыянальны план разьвіцьця		
Асновы падтрымкі супольнасці (Community Support Framework)		План Фонду згуртаванасці (Cohesion Fund)
Гарызантальная аперацыйная программы	Інтэграваныя аперацыйныя программы рэгіональнага разьвіцьця (ваяводзтваў)	Сыліс праектаў аховы асяроддзя і разьвіцьця транспарту

Малюнак 3.2. Нацыянальная стратэгія рэгіональнага разьвіцьця як элемент праграмавання структурных фондаў Эўразіязу

Дакумент Асновы падтрымкі супольнасці акрэслівае кірункі і велічыню падтрымкі з боку структурных фондаў на рэалізацыю праектаў разьвіцьця і зьяўляеца падставай для падтрымкі з Фонду згуртаванасці.

Стратэгія рэгіональнага разьвіцьця (стратэгія разьвіцьця ваяводзтва) выконвае розныя функцыі, як у міжрэгіональным, так і ва ўнутрырэгіональным напрамку.

Функцыі эфектыўнасці стратэгіі рэгіональнага разьвіцьця:

- упарадкавальная,
- актыўизавальная,
- інтэгравальная.

Інструментальныя функцыі стратэгіі рэгіональнага разьвіцьця:

- рэгуляцыйная,
- кантрольная,
- інфармацыйная,
- каардынацыйная,
- прамацыйная.

Выдзяляючы наступныя кампанэнты палітыкі разьвіцьця ваяводзтва:

- 1) падтрымка эканамічнага разьвіцьця,
- 2) кіраваныне рынкам працы,
- 3) дагляд і разьвіцьцё грамадзкой і тэхнічнай інфраструктуры ваяводзкага значэння,

- 4) адшукваньне і прыцягненне публічных і прыватных фінансавых сродкаў з мэтай рэалізацыі грамадзкіх задач;
- 5) падтрымка адукацыі;
- 6) рацыянальнае выкарыстаньне прыродных рэсурсаў і ахова асяродзьдзя,
- 7) падтрымка развіцьця навукі і тэхнічнага прагрэсу,
- 8) развіцьцё культуры і ахова культурнай спадчыны,
- 9) прамоцыя рэгіёну.

Паспяховая рэалізацыя значнай часткі гэтых кампанэнтаў патрабуе плянаваньня, у тым ліку плянаваньня стратэгічнага. Плянаваньне развіцьця ваяводства адбываецца праз:

- ухваленые стратэгіі развіцьця ваяводства і ваяводзкіх праграмаў (у рамках ІАПРР),
- ухваленые плянаў тэртыяльнага гаспадаранья ваяводства.

У дадзенай працы найбольшая ўвага будзе сканцэнтравана на распрацоўцы рэгіональных стратэгій.

3.3. Стратэгіі рэгіональнага развіцьця

Да заканадаўча замацаваных мэтаў стратэгіі развіцьця ваяводства належаць:

1. выхоўваньне польскасці, а таксама развіцьцё і ўмацаваньне нацыянальной, грамадзянскай і культурнай сывядомасці жыхароў, захоўваньне і развіцьцё лякальной адметнасці,
2. стымуляваньне гаспадарчай актыўнасці,
3. павышэнне ўзроўню канкурэнтнасці і інавацыйнасці эканомікі ваяводства,
4. захаваньне каштоўнасці культурнага і прыроднага асяродзьдзя з улікам патрэбаў будучых пакаленняў,
5. умацаваньне і падтрымка тэртыяльнага парадку.

3.3.1. Асноўныя паняцці стратэгічнага плянаваньня

Да паўсюдна прынятых **аксіёмаў стратэгічнага плянаваньня** належаць:

- адно пэўна, што будучыня няпэўная;
- будучыню немагчыма прадбачыць, але да яе можна падрыхтавацца;
- развіцьцё зьяўляецца неабходным;
- развіцьцё зьяўляецца шматмерным (эта ня толькі рост);
- развіцьцё зьяўляецца рэдкай дабротай — не паяўляецца заўсёды і ўсюды;
- развіцьцё залежыць перадусім ад людзей, таму яго можна ўрухоміць праз сывядомия ўчынкі;
- стратэгічны плян — эта «радзільны дом» развіцьця;
- найлепшым зьяўляецца ўстойлівы тып развіцьця (пастаянны, гарманічны, экалягічны).

Патрабаваны ўстойлівага развіцьця (sustainable development):

- экалягічная дапушчальнасць,
- эканамічная рэальнасць,
- грамадзкая падтрымка,
- тэхнічная зদзяйсняльнасць,
- палітычнае магчымасць рэалізацыі.

У залежнасці ад сітуацыі ў рэгіёне і краіне прымяняюць розныя камбінацыі вышэйпрыведзеных патрабаваньняў. Іх невыкананыне можа насыць блякаўальныя характеристар, які будзе тармазіць або ўскладняць хаду працэсаў развіцьця,

якія забясьпечваюць яго ўстойлівасць.

З стратэгічнага плянаваньня вынікаюць разнастайныя карысці. Яно:

- падрыхтоўва да хуткіх зъменаў у атачэнні;
- прадбачыць праблемы напрэдадні іх зъяўленыя;
- вырашае праблемы ў патрэбны момант;
- пасылядоўна накіроўва дзеяньні;
- аблягчае палітычны дыялёг паміж грамадзкасцю і ўладамі рэгіёну;
- мабілізуе ўсіх да актыўнага ўспрыніцця праблемаў рэгіёну.

Прыступаючы да распрацоўкі стратэгічнага пляну, адказваем на тры пытаныні:

Якія мы ёсьць і што нас атачае?

Куды імкнемся?

Як дасягнуць таго, да чаго імкнемся?

Стратэгічны плян — гэта:

- падстава праграмаў і праектаў эканамічных, сацыяльных і іншых дзеяньняў;
- збор упарадкаванай і істотнай інфармацыі аб прававых і тэхніка-еканамічных умовах разьвіцця рэгіёну;
- маркетынгавая прапанова для інвестараў;
- фармальная і фактычная падстава для акцептаваньня фінансавых сродкаў зь дзяржаўных і замежных фондаў.

3.3.2. Этапы распрацоўкі стратэгічнага пляну разьвіцця рэгіёну

Стратэгія разьвіцця рэгіёну — гэта:

узгоднены спосаб разьвіцця галоўных рэгіональных суб'ектаў у зъмянільным атачэнні, які робіць магчымым дасягненне іх галоўных мэтаў пры захаванні істотных для іх каштоўнасцяў.

Стратэгія разьвіцця рэгіёну — гэта таксама:

канцепцыя дзеяньняў, накіраваных на ўстойлівае і ўраўнаважанае разьвіццё рэгіёну, прэзентаваная ў выглядзе дакумэнту, які ўтрымлівае працэдуры дасягнення пастаўленых мэтаў.

Такі дакумэнт павінен складацца з:

- дыягназу існага стану;
- стратэгічных мэтаў;

- спосабаў рэалізацыі мэтаў;
- мэханізмаў укараненення праграмаў;
- канцепцыі маніторынгу стратэгіі.

Стратэгія паўстае ў працэсе стратэгічнага плянаваньня, якое дзеліцца на наступныя этапы:

1. Дыягназ: «гаражы» праблемы, SWOT-аналіз (моцныя і слабыя бакі, шанцы і пагрозы), патэнцыял і бар'еры.
2. Пастаноўка мэтаў.
3. Пошук альтэрнатыўных рашэнняў.
4. Ацэнка наступстваў.
5. Выбар праектаў і праграмаў.
6. Выкананне праектаў і праграмаў.
7. Кантроль рэалізацыі (маніторынг).

Напачатку ёсьць **візія** — будучы вобраз рэгіёну, зь якога вынікае **місія** яго ўладаў, затым аналізуем «гаражы» праблемы, фармулюем **мэты**, супастаўляем іх з унутранымі **перавагамі і слабасцямі** рэгіёну, а таксама вонкавымі **шанцамі і пагрозамі** яго разьвіццю, выбіраем стратэгічныя **прэктывы і праграмы**, узгадняем **дакумэнт стратэгіі**, ухваляем яго і **распаўсюджваєм**, усталёўваем правілы контролю (**маніторынг**) і прыступаем да рэалізацыі.

Стратэгічны плян разьвіцця рэгіёну датычыць найважнейшых, «гаражых» праблемаў, абшараў, мэтаў і мерапрыемстваў у рэгіёне. **Распрацоўка стратэгічнага пляну** вымагае злучэння ведаў экспертаў зь ведамі рэгіянальнай супольнасці і самакіраваньня.

3.3.3. Ідэntыфікацыя «гаражых» праблемаў разьвіцця рэгіёну

Пралануюцца наступныя крытэрыі ідэntыфікацыі «гаражых» праблемаў разьвіцця рэгіёну:

Эканамічныя крытэрыі — сродкі фінансаваньня дзеяньняў, накіраваных на разьвіццё:

1. бюджет рэгіёну,
2. прадпрыемствы і хатнія гаспадаркі на тэрыторыі рэгіёну,
3. вонкавыя крыніцы:
 - дзяржаўны бюджет,
 - стратэгічныя інвестары,
 - дробныя прыватныя інвестары,

- сумесныя фонды міжрэгіональнага супрацоўніцтва,
- замежная дапамога,
- структурныя фонды Эўразыязу.

Сацыяльна-еканамічныя крытэры — характеристыка грамадзкіх праблемаў:

- > вядомыя рэгіональнай уладзе і грамадзянам;
- > схаваныя, утойваныя;
- > нераспазнаныя, укрытыя.

Арганізацыйна-прававыя крытэры — вырашэнныне праблемаў:

- > знаходзіцца ў кампэтэнцыі рэгіональных уладаў;
- > патрабуе новых кампэтэнцыяў для рэгіональных уладаў;
- > патрабуе згоды або падтрымкі цэнтральных уладаў.

Экалягічныя крытэры — бяром пад увагу:

- > нормы выкідаў і забруджаныя,
- > памер і харктар ахоўных абшараў,
- > паствуяты ўстойлівага разьвіцця (sustainable development).

Каб адшукаць «гаражы» праблемы, належыць спраўдзіць, ці разгляданая праблема:

- 1) зъяўляеца тэмай дыскусіі ў рэгіёне;
- 2) зъяўляеца прадметам умяшальніцтва грамадзянаў;
- 3) была прадметам нарадаў заканадаўчай улады рэгіёну;
- 4) была прадметам зацікаўленасці цэнтральных уладаў;
- 5) вынікае з аналізу статыстычных дадзеных на тле:
 - міжнародным,
 - міжрэгіональным,
 - падобных рэгіёнаў у краіне,
 - суседніх рэгіёнаў;
- 6) упамінаецца ў прафесійных працах і экспертаў як тыповая для падобных рэгіёнаў;
- 7) выступае ў лепш разьвітых падобных рэгіёнах;
- 8) датычыць цяперашняга часу або таксама будучыні;

- 9) датычыць адной або многіх сацыяльных групай;
- 10) датычыць адной або некалькіх мясцовасцяў рэгіёну;
- 11) вынікае з намераў дзяржавы на тэрыторыі рэгіёну;
- 12) атаесамляеца з значымі бюджетнымі выдаткамі;
- 13) вымагае заангажаваныя значных пазабюджэтных сродкаў;
- 14) вымагае каардынацыі дзеяньня розных інстытуцыяў у рэгіёне;
- 15) вымагае міжнароднага супрацоўніцтва;
- 16) вымагае ўмяшальніцтва цэнтральных уладаў.

Праблема зъяўляеца «гаражай», калі адносна яе выконваеца 2/3 або болей крытэраў.

3.3.4. SWOT-аналіз як сынтэтычны дыягназ стану рэгіёну

Падрабязнае апісаныне ўжываныня SWOT-аналізу ў працэсе распрацоўкі стратэгіі разьвіцця рэгіёну будзе прыведзена ў наступным раздзеле кнігі. Зараз жа толькі прывядзём асобныя элемэнты гэтага аналізу ў адносінах да рэгіёну.

SWOT-аналіз ацэньвае ўнутраныя (перавагі і слабасці) і вонкавыя (шанцы і пагрозы) фактары разьвіцця рэгіёну.

Моцныя і слабыя бакі датычаць ЦЯПЕРАШНЯГА ЭТАПУ і ЎНУТРАНАГА СТАНУ рэгіёну:

- > цяперашні стан уладаў,
- > насельніцтва рэгіёну,
- > бюджет і ўласнасць рэгіёну,
- > кампэтэнцыя рэгіональных уладаў.

Шанцы і пагрозы датычаць БУДУЧАГА ЭТАПУ і ВОНКАВАГА АТАЧЭНЬНЯ рэгіёну:

- > будучы стан уладаў,
- > насельніцтва краіны і суседніх дзяржаваў,
- > цэнтральны бюджет,
- > вонкавы капитал,
- > суседнія рэгіёны,
- > кампэтэнцыя цэнтральных уладаў.

3.3.5. Удзельнікі стратэгіі разьвіцьця рэгіёну

Стратэгічнае плянаваныне разьвіцьця рэгіёну зьяўляецца заданьнем самакіраваньня ваяводства, аднак патрабуе супрацоўніцтва шматлікіх рэгіянальных і нацыянальных структураў (мал. 3.3). Удзел прадстаўнікоў усіх грамадзкіх групаў, прафесійных і тэртыярыйальных аб'яднанняў, прадпрыемстваў і грамадзкіх арганізацый у распрацоўцы і выкананні стратэгіі і праграмаў разьвіцьця зьяўляецца неабходнай умовай выдзялення рэгіёну фінансавай дапамогі з боку структурных фондаў Эўразвязу і цэнтральных уладаў. Асноўнай праблемай зьяўляецца арганізацыя камунікацыі паміж асобнымі ўдзельнікамі стратэгічнага плянаваньня. Ва ўмовах Польшчы важным элемэнтам грамадзкага ўдзелу ў распрацоўцы стратэгіі разьвіцьця ваяводстваў у 1999—2000 гг. былі публічныя дэбаты, а таксама ўдзел незалежных сродкаў масавай інфармацыі ва ўсім працэсе стратэгічнага плянаваньня.

Малюнак 3.3. Удзельнікі распрацоўкі і выкананні стратэгіі разьвіцьця рэгіёну

3.3.6. Пасълядоўнасць заплянаваных стратэгічных праграмаў і праектаў разьвіцьця

Фармульянаваныне стратэгічных праграмаў і праектаў, якія зьяўляюцца канкрэтныя зацыяй стратэгіі, вымагае палірэдніга даследавання праблемаў, якія дасюль **слаба распазнаныя**. Да іх належача:

- навызначанасць працэсаў сацыяльна-еканамічнай эвалюцыі,
- правілы акрэслення мэтаў рэгіянальнага разьвіцьця,
- шматграннасць мэтаў разьвіцьця і канфлікты, якія зь іх вынікаюць,
- способы знаходжання інвестараў для рэгіёну,
- укараненаваныне элемэнтаў прадпрымальніцтва ў кіраваныне рэгіёнам,
- уплыв структурных зменаў на тэрыторыю рэгіёну,
- рэакцыя прыроднага асяроддзя на змены.

Ацэнку пасълядоўнасці фармульянавання стратэгічных праграмаў і праектаў разьвіцьця робім у розных плоскасцях:

- палітычнай (ці на стражам улады?),
- сацыяльнай (што скажуць людзі?),
- эканамічнай (ці хопіць нас на гэта?),
- экалягічнай (ці на зынішчым асяроддзя?),
- тэхнічнай (ці намеры зьяўляюцца выканальнымі?),
- культурнай (ці на стражам адметнасці?),
- прававой (ці не ідзе супраць законаў?),
- паліцыйнай і вайсковай (ці не паслабляем бяспеку?),
- тэртыярыйнай (ці хопіць нам месца?).

3.3.7. Прывяртэты і мэты разьвіцьця польскіх ваяводстваў (прыклады)

Прывяртэты і мэты разьвіцьця Паморскага ваяводства:

1. Разьвіцьцё чалавечага капіталу з апорай на веды і актыўнасць;
2. Рэструктурызацыя і абаўленьне гаспадаркі;
3. Разбудова і мадэрнізацыя інфраструктуры, якая служыць узмацненню канкурэнтаздольнасці рэгіёну;
4. Стварэнне высокай якасці жыцця;
5. Разьвіцьцё міжнароднага супрацоўніцтва ваяводства.

Прыярэты і мэты разьвіцца Падляскага ваяводзтва — зрабіць ваяводзтва:

1. Абшарам разьвіцца сучаснай тэхнічнай інфраструктуры, адкрытым і даступным для атачэння;
2. Абшарам эканамічнага разьвіцца, мадэрнізацыі сельскай гаспадаркі ў бок дастасаваньня да прадукцыйнай спэцыфікі тэрыторыі, дзе створаныя спрыяльныя ўмовы для разьвіцца малога і сярэдняга прадпрымальніцтва;
3. Абшарам разьвіцца рэгіональнай сацыяльнай інфраструктурой, дастасаванай да патрэбаў і натхнення жыхароў з ушанаваннем побытовых, культурных і рэлігійных традыцый, а таксама ўзмацненне функцыяў гарадзкіх тэрыторый у рэгіональным і нацыянальным маштабе;
4. Абшарам рацыональнага выкарыстання прыроднага асяродзьдзя, а таксама падтрымкі разьвіцца турызму, фізyczнай культуры і спорту;
5. Абшарам, які выкарыстоўвае прыграничнае палажэнне, шматкультурныя традыцыі, а таксама ўнікальныя прыродныя пейзажы для разьвіцца міжнароднага супрацоўніцтва, у тым ліку пры- і трансгранічнага.

3.3.8. Высновы

У кароткім артыкуле цяжка паказаць усе мэтадычныя і практычныя праблемы стратэгічнага плянаваньня разьвіцца рэгіёна. Аўтар мае надзею, што вышэйпрыведзены тэкст дасыць беларускаму чытчу падставовую інфармацыю ў гэтым складаным пытаньні. Рэалізаваныя ў Польшчы з 1999 г. працэдуры рэгіональнага плянаваньня не зьяўлююцца дасканалымі і ўвеселі час карэктуюцца. Кадры экспертаў, чыноўнікаў і прадстаўнікоў супольнасцяў не былі падрыхтаваныя да функцыянаваньня ў новай систэме тэрытарыяльнага падзелу. Працэс іх навучання знаходзіўся і цяпер знаходзіцца ў сферы практычных дзеяньняў. Да важнейшых слабасцяў плянаваньня рэгіональнага разьвіцца ў польскіх ваяводзтвах належыць аднесыці наступныя:

- недахоп своеасова і прафесійна распрацаваных і ўзгодненых пляну і праграмаў разьвіцца на ўзроўні краіны;
- слабае прававое падмацаванье «Канцепцыі палітыкі просторавага гаспадарання краіны»;
- слабая ўзаемасувязь паміж стратэгіямі разьвіцца ваяводзтваў і плянамі просторавага гаспадарання ваяводзтваў;
- існаванье шматлікіх цэнтральных фондаў і агенцый, якія маюць уласныя плян і праграмы разьвіцца;
- слабасць ваяводзкіх бюджетаў.

Тым ня менш, пераважаюць пазытыўныя бакі плянаваньня рэгіональнага разьвіцца:

- распрацоўка ў кароткі час групамі рэгіональных экспертаў 16 дакумэнтаў стратэгіяў разьвіцца ваяводзтваў;
- распрацоўка і ўвядзенне Інтэграванай аўстрацыйнай праграмы рэгіональнага разьвіцца, што зрабіла магчымым урухомленне шматлікіх практэктараў разьвіцца, фінансаваных праз структурныя фонды ЭЗ;
- узынікненне групаў рэгіональных плянавальнікаў і адраджэнне рэгіональнага плянаваньня ў новай форме пасля 10 гадоў застою і рэгрэсу;
- давядзенне систэм плянаваньня рэгіональнага разьвіцца ў Польшчы да стандарту першапачатковых чальцоў ЭЗ;
- перакананне рэгіональных палітыкаў у значэнні стратэгічнага плянаваньня для разьвіцца рэгіёну.

3.4. SWOT-аналіз як сынтэтычны дыягназ існага стану рэгіёну

3.4.1. Чым ёсьць SWOT-аналіз

У стратэгічным плянаваньні разьвіцьця тэрыторыяй SWOT-аналіз зьяўляеца стандартным, нават патрабаваным інстытуцыямі, якія ажыццяўляюць нагляд за тэрытарыяльным плянаваньнем, мэтадам сынтэтычнай ацэнкі існага стану рэгіёну. SWOT-аналіз зьяўляеца інструментам стратэгічнага кіраваньня, уяўляе сабой падсумаваньне стратэгічнага дыягназу. Аднона стратэгічнага кіраваньня разьвіцьцём гораду або рэгіёну належыць выдзяліць трох сферы: (1) прыроду, (2) гаспадарку і (3) грамадзтва. З пункту гледжання практикі існаваньня адсталых рэгіёнаў і ававязкаў самакіраваньня можна вылучыць і такую сферу, як інфраструктура. Кожная з гэтых вылучаных сферу харктарызуеца рознымі правіламі функцыянованьня і мэханізмамі разьвіцьця. Крытэрыі ацэнкі, якія стасуюцца ў SWOT-аналізе, таксама адрозніваюцца для кожнай з гэтых сферу.

SWOT-аналіз атрымаў сваю назvu ад першых літараў ангельскіх тэрмінаў Strengths (сілы), Weaknesses (слабасці), Opportunities (шанцы, або магчымасці), Threats (пагрозы).

Пры правядзеніі SWOT-аналізу паняцьці моцных і слабых бакоў адносяцца да аналізаванага рэгіёну, тады як шанцы і пагрозы — да атачэння рэгіёну ў будучыні. Паняцьці моцных і слабых бакоў маюць параўнальны харктар, паколькі маюць на ўвазе супастаўленыне дадзенай сферы ў канкрэтным аблшары зь нейкай іншай. Пры выкарыстаньні SWOT-аналізу для канкрэтнага рэгіёну мэта на ў тым, каб паказаць усе нэгатыўныя зъявы ў дадзенай тэрытарыяльной адзінцы, а толькі тыя, што на тле іншых паніжаюць магчымасці яе разьвіцьця. Ангельскі тэрмін Opportunities тлумачыцца часцей як шанцы, што азначае існаваньне магчымасці пазытыўнай зъявы або пазытыўнай хады некаторага працэсу. Ацэнка зъявы або працэсу заўсёды робіцца з пункту гледжання тэрытарыяльнай адзінкі, калі няма такіх зъявў або працэсаў, выгадных для ўсіх рэгіёнаў. Таму сэнс тэрміну Opportunities у адносінах да SWOT-аналізу найлепей паказвае слова «выпадкі». Кажучы пра выпадкі, якія зъявляюцца ў асяроддзі дадзенай тэрытарыяльнай адзінкі і якія магчыма выкарыстаць для яе разьвіцьця, маем на ўвазе іншыя зъявы і працэсы, чым калі кажам пра шанцы, што вынікаюць з прадбачаных зъменаў у атачэнні. Тоё ж датычыць пагрозаў, якія павінны быць канкрэтнымі ды праудападобнымі, перадусім, пагаршаць параўнальнную пазыцыю і шанцы разьвіцьця рэгіёну.

Пасля пераліку ўсіх моцных і слабых бакоў, а таксама шанцаў і пагрозаў прыступаем да правядзення ўласна SWOT-аналізу, для чаго адказваем на пытаньні:

- Які можа быць уплыў сённяшніх моцных і слабых бакоў на будучыя шанцы і пагрозы?

- Якія моцныя бакі дазваляюць найлепей выкарыстаць шанцы?
- Ці моцныя бакі дазваляюць засыцерагчыся перад пагрозамі?
- Ці слабыя бакі ўскладняюць выкарыстаньне шанцаў?
- Ці слабыя бакі ўзмацняюць дзеянье пагрозаў?
- Сярод усіх шанцаў найбольшы ўплыў на выкарыстаньне моцных бакоў і аблежаваньне слабых маюць наступныя: (пералічыць)
- У той жа час, сярод пагрозаў найбольш сур'ёзна трэба ставіцца да: (пералічыць)

Чарговым этапам SWOT-аналізу зъявляеца ацэнка моцных і слабых бакоў з пункту гледжання будучых шанцаў і пагрозаў, ці выкананьне TOWS-аналізу:

- Які ўплыў шанцаў і пагрозаў на выкарыстаньне моцных і слабых бакоў у будучыні?
- Ад выкарыстання шанцаў наймацней залежаць такія моцныя бакі, як: (пералічыць)
- Ці пагрозы аслабляюць моцныя бакі?
- Ці шанцы дазваляюць перамагчы слабыя бакі?
- Наступныя слабыя бакі найбольш варожыя да ўзьдзеяння шанцаў: (пералічыць)
- Ці пагрозы ўзмацняюць слабыя бакі?
- Наступныя слабыя бакі найболыш залежаць ад пагрозаў: (пералічыць)

3.4.2. Праблемы дастасаваньня і галоўныя памылкі інтэрпрэтацыі SWOT-аналізу

SWOT-аналіз часта выкарыстоўваецца з мэтаю папулярнага паказу працэсу плянаваньня шырокаму грамадзству. Лёгкасцьць ужываньня і зманлівая відавочнасць вынікаў прыводзяць да сур'ёзных інтэрпрэтацыйных памылак, што нэгатыўна ўпłyвае на наступныя фазы стратэгічнага плянаваньня. Ніжэй прыведзеныя найбольш тыловыя памылкі ў SWOT-аналізе, якія сустракаюцца ў дасыльдаваньнях, нақіраваных на стратэгічнае кіраваньне разьвіцьцём рэгіёну:

1. Правядзеніе SWOT-аналізу безадносна да прынятай канцепцыі фармульяння стратэгіі.
2. Невыразнае вызначэнне сферу, да якіх стасуеца SWOT-аналіз.
3. Памылковае акрэсленіе атачэння рэгіёну.
4. Няправільнае разуменне паняцця ю моцных і слабых бакоў, а таксама шанцаў і пагрозаў.

- Памылкі ў ацэнцы моцных і слабых бакоў, а таксама шанцаў і пагрозаў.
- Невыразны спосаб запісу зробленых ацэнак, што робіць цяжкім іх выкарыстаныне ў далейшым працэсе стратэгічнага плянаванья.
- Вынікі SWOT-аналізу не выкарыстоўваюцца ў далейшым працэсе стратэгічнага плянаванья.

Гэтыя памылкі будуць апісаныя далей з указанынем галоўных умоваў і магчымасцяў пазбаўлення ад іх.

3.4.3. Правілы правядзення SWOT-аналізу

Стратэгічны аналіз зьяўляецца асновай фармуляванья стратэгіі. Від стратэгічнага аналізу, сфера яго прымяне́ння і мэтады вынікаюць перадусім з прынятай канцепцыі фармуляванья стратэгіі. Стратэгія можна будаваць «згоры» або «ад долу», а таксама адрозніваць падыходы фармалізаўнія і нефармальныя, аналітычныя і сынтэтычныя. З пункту гледжанья ўмоваў выбару стратэгіі можна вылучыць тры канцепцыі яе фармуляванья:

- стратэгічнае дапасаванье (strategic fit),
- арыентацыя на рэсурсы (resource oriented),
- арыентацыя на прамысловое атачэнне (industry oriented).

Мэтад SWOT-аналізу зьяўляецца часткай канцепцыі стратэгічнага дапасаванья, асновы якой стварылі Эндрус (K. Andrews) і Ансаф (H. Ansoff). Яна заключаеца ў ідэнтыфікацыі рэсурсаў фірмы, якія яе адрозніваюць на тle канкурэнтаў, а таксама магчымасцяў разъвіцца фірмы. Пасля гэтага этапу канструуюцца дапушчальныя камбінацыі рэсурсаў, якія робяць фірму адметнай, і выбирайцца варыянт, які харатаўзіуецца найлепшым дапасаваннем.

Паўсюднае дастасаванье SWOT-аналізу ў стратэгічным кіраванні разъвіццём аграрных раёнаў, гарадоў і рэгіёнаў павінна было бы азначаць, што канцепцыя стратэгічнага дапасаванья зьяўляецца паўсюдна і съядома прынятым правілам фармуляванья гэтых стратэгіяў. Аднак прагляд распрацаваных стратэгіяў гэтага не пацьвярджае.

Не паглыбляючыся ў развагі аб прычынах і выніках такога стану рэчаў, можна съязвіджаць, што асноўным крытэрам правядзення SWOT-аналізу ў стратэгічным кіраванні на лякальным і рэгіональным узроўнях зьяўляецца выбар або адмаўленыне ад канцепцыі стратэгічнага дапасаванья як падставы фармуляванья стратэгіі разъвіцца рэгіёну. У іншым выпадку правядзенне SWOT-аналізу зацішніе, а калі мае месца, то зьяўляюцца цяжкасці з выкарыстаныем яго вынікаў у працэсе плянаванья.

3.4.4. Сферы правядзення SWOT-аналізу

Належыць пазбягаць празмернай колькасці сфер, у якіх SWOT-аналіз

праводзіцца асобна (напрыклад, у сферы сельскай гаспадаркі, турызму, транспарту, жыльлёвой сферы і г. д.), паколькі гэта перашкаджае выпрацоўцы сынтэзаванага дыягназу, прыводзіць да паўтарэння і ўнутрана супярэчлівых высноваў.

3.4.5. Атачэнне і вонкавыя фактары разъвіцца рэгіёну

Паколькі тэрытарыяльная адзінка, такія, як раёны, гарады і рэгіёны, маюць больш адкрытыя характар, чым асобныя прадпрыемствы, зьяўляюцца прынцыповыя мэтадычныя цяжкасці з акрэсленнем іх межаў і атачэння, а таксама ўнутраных і вонкавых чыннікаў іх разъвіцця.

Першая праблема, якая ўзынікае, звязана зь неабходнасцю вызначэння памеру абшару сацыяльна-гаспадарчай рэчайснасці, які мы жадаем падпрадкаваць стратэгічнаму кіраванню. Здаецца лягічным, што стратэгія разъвіцца павінна датычыцца цэлага рэгіёну. Аднак сустракаюцца погляды, што стратэгія павінна абдымаць толькі тия сферы, на якія ўлады самакіраванья маюць непасрэдны ўплыў. Нявызначанасць і непасльядоўнасць у гэтым пытанні прыводзіць да сур'ёзных цяжкасцяў падчас правядзення SWOT-аналізу.

Другая праблема датычыцца разъмежаваньня «прадмету» разъвіцця і яго атачэння. У канцепцыі тэрытарыяльной сацыяльной сістэмы атачэнне дадзенага абшару (тэрыторыі) фармуе іншыя абшары, звязаныя зь ім істотным чынам. Усе яны дзейнічаюць у сумесным сацыяльна-еканамічным асяродзьдзі — падпрадкоўваюцца акрэсленым законым, карыстаюцца канкрэтнай валютай, прытрымліваюцца існых культурных нормаў. Відавочна, можна прыняць канцепцыю атачэння як усе тыя сістэмы, працэсы і зьявы, якія маюць або могуць мець у будучыні ўплыў на функцыянованье і разъвіццё дадзенага рэгіёну. Найістотнейшым, аднак, зьяўляецца тое, каб дэфініцыю атачэння прыняць съядома і пасльядоўна яе прытрымлівацца ва ўсім працэсе стратэгічнага плянаванья.

Трэцяя праблема датычыцца вылучэння і адрозненія сярод элементаў рэальнага атачэння рэгіёну, з аднаго боку, іншых тэрытарыяльных адзінак, а з другога — зьяваў і працэсаў, якія рэальна ўзьдзейнічаюці могуць узьдзейнічаць на разъвіццё нашага рэгіёну. Найчасцей сустраканыя памылкі звязаныя зь няўлагай да існаванья суседніх тэрытарыяльных адзінак і іх несумненнага ўплыву на разъвіццё дадзенай вёскі, гораду, рэгіёну. Здараецца таксама так, што істотныя сацыяльна-гаспадарчыя трэнды ў істотнай для дадзенага рэгіёну сферы ня ўзятыя пад увагу (напрыклад, нарастаючы каньюнктурны крызис у асобнай галіне), а іншыя — празмерна міталігізаваныя (напрыклад, глябалізацыя, мэтрапалізацыя, інфарматызацыя і інш.).

3.4.6. Памяцьці моцных і слабых бакоў, шанцаў і пагрозаў

У польскай плянавальнай практыцы гэтая частка SWOT-аналізу зводзіцца да пераліку відавочных і прапагандысцкіх дасягненняў з аднаго боку і напіса-

ныня «кнігі скаргай» — з другога. Асабліва прымітыўным у вачах рэгіяналістаў зьяўляеца залічэнне да моцных бакоў так званага «выгаднага географічнага палажэння», што абронтуваеца скрыжаваньнем на гэтай тэрыторыі транспартных шляхоў поўнач—поўдзень і ўсход—захад.

3.4.7. Ацэнка моцных і слабых бакоў, шанцаў і пагрозаў

Найчасцей сустракаюцца мэтадалагічныя памылкі наступных відаў:

1. Ацэнка ня ёсьць ацэнкай, а толькі думкай, якая ў рознай ступені адпавядае рэчаіснасці.
2. Моцныя бакі блытаюць з шанцамі, а слабыя — з пагрозамі.
3. Ацэнка памылковая ў выніку недахопу ведаў, інфармацыі або няздольнасці да інтэрпрэтацыі.

Прычынаю гэтыя памылак часцей за ўсё зьяўляеца недакладна праведзеная працэдура грамадзкага ўдзелу ў фармульваньні стратэгічнага пляну. Уставлялася практика правядзення SWOT-аналізу ў межах т. зв. трэнінгаў з удзелам прадстаўнікоў лякальнай супольнасці. Як правіла, яны маюць вельмі розны ўзровень агульнай адукцыі, удзельнічаюць у трэнінгах несystэматычна, ім не хапае падрыхтоўкі да меркаваньня ў катэгорыях стратэгічнага кіраваньня развязвіцьцем. У выніку, у залежнасці ад прафесійнага і сацыяльнага складу, зьяўляеца съпіс моцных і слабых бакоў, шанцаў і пагрозаў у вельмі сырым выглядзе, поўны памылак і недакладнасцяў. На жаль, такі непрафесійны падыход да прынцыпу грамадзкага ўдзелу мае вынікам, што складзеная съпісы моцных і слабых бакоў, шанцаў і пагрозаў для рэгіёну ў далейшых этапах распрацоўкі стратэгіі рэгіянальнага развязвіцца трактуюцца як «святарныя».

3.4.8. Напісанье SWOT-аналізу

Найчасцей прымяняеца форма запісу вынікаў SWOT-аналізу ў выглядзе табліцы з чатырох частак, дзе ў кожнай частцы прыводзяцца адпаведна моцныя бакі рэгіёну, слабыя бакі рэгіёну, шанцы для рэгіёну і пагрозы для рэгіёну. Калі ўсе пагярэднія этапы SWOT-аналізу выкананыя правільна, то складзеная табліца павінна пры адным позірку на яе вытлумачыць сітуацыю з развязвіцьцем рэгіёну. На жаль, у польскай практицы съпісы ацэнак робяцца доўгімі, што адбываеца ў выніку шматлікасці сфер, для якіх праводзіцца SWOT-аналіз. Таму паўсюдна сустракаюцца запісы таўтаглічнага характеру ці ўвогуле незразумелыя. Праяўляеца жаргон асобных прафесійных групau і сацыяльных асяродзьдзяў. Усё гэта зьяўляеца яшчэ адным аргументам неабходнасці правядзення SWOT-аналізу экспертам.

3.4.9. Выкарыстанье вынікаў SWOT-аналізу ў далейшай працы над стратэгіяй

Вельмі важна, каб падчас SWOT-аналізу былі атрыманы адказы на наступныя пытаныні:

- Ці моцныя бакі рэгіёну дазваляюць выкарысташа вонкавыя шанцы развязвіцца і дапамагаюць пазыбегнуць пагрозаў, і ці слабыя бакі не заблякуюць выкарыстанье шанцаў развязвіцца і не ўмацуюць пагрозаў?
- Ці вонкавыя пагрозы не паслабляюць моцныя бакі і не ўзмацняюць слабыя, і ці вонкавыя шанцы ўзмацняюць моцныя бакі і робяць магчымым пераадоленне ўнутраных слабасцяў?

Правільнае правядзенне SWOT-аналізу мае ключавое значэнне для адказу на гэтыя пытаныні і для карэктнага фармульваньня стратэгічных мэтаў і шляху іх дасягнення. Як правіла, аднак, на пералічаныя пытаныні не адказваюць. Асноўнай прычынай гэтага зьяўляеца недахоп пэўных і практична прыдатных ведаў узаемазалежнасцяў развязвіцца тэрытарыяльных сацыяльных систэм. Прагнаванье гэтых узаемазалежнасцяў неабходнае. Інакш ставіцца пад пытаныне магчымасць ужываньня SWOT-аналізу як універсальнага дыягнастычнага інструмэнту і ўвогуле стратэгічнага кіраваньня развязвіццём рэгіёну.

На аснове SWOT-аналізу вылучаюць чатыры тыпы стратэгіяў сацыяльна-еканамічнага развязвіцца рэгіёну:

1. Агрэсіўная стратэгія: злучэнне моцных бакоў з шанцамі.
2. Абарончая стратэгія: злімінацыя слабых бакоў і абарона ад пагрозаў.
3. Кансэрватыўная стратэгія: выкарыстанье моцных бакоў і абарона ад пагрозаў.
4. Канкурэнцыйная стратэгія: выкарыстанье слабых бакоў і шанцаў.

Вышэйпералічаныя тыпы стратэгій могуць не выступаць у чыстым выглядзе, але кожная стратэгія павінна мець выразную дамінанту. Гэта перадусім зьяўляеца істотным для тых, хто рэалізуе стратэгію сацыяльных, эканамічных і палітычных лідэраў дадзенай тэрыторыі.

3.4.10. Прыклад правядзення SWOT-аналізу

Вынікі SWOT-аналізу для гораду Старогард-Гданьскага прыведзены ў табл. 3.1. Старогард-Гданьскі — гэта сярэдній велічыні горад з разнастайнымі функцыямі, які знаходзіцца на адлегласці 50 км ад агламерацыі Тройгороду (гарады Паморскага ваяводства Гданьск, Сопот і Гдыня). SWOT-аналіз праведзены падчас працы над стратэгіяй развязвіцца гораду і ёсьць вынікам працы экспертаў і публічных дэбатаў з удзелам прадстаўнікоў лякальных структур.

Табліца 3.1. SWOT-аналіз гораду Старогарду-Гданьскага

Рэгіён:	Старогард-Гданьскі
Моцныя бакі:	<ul style="list-style-type: none"> Адносна вялікая колькасць моладзі ў горадзе і ваколіцах. Неблагі адукцыйны патэнцыял пачатковых і сярэдніх школаў. Існаваныне Паморскай Вышэйшай школы сацыяльной і гаспадарчай палітыкі і аддзялення Гданьскага юніверсітэту. Культурныя традыцыі і гістарычныя пэйзажы Коцева. Прывабныя жыльлёвія і рэкрэацыйныя тэрыторыі вакол гораду. Існаваныне падзоны Паморскай спэцыяльной эканамічнай зоны. Існаваныне «Polpharmy S. A.» — адной зь нешматлікіх у рэгіёне фірмаў міжнароднага значэння. Вялікая колькасць гандлёвых фірмаў, што съведчыць пра прадпрымальнасць жыхароў. Адсутнасць прыродных бар'ераў для разьвіцця гораду. Значная плошча камунальных земляў. Шматлікія старажытныя аб'екты ў горадзе.
Слабыя бакі:	<ul style="list-style-type: none"> Вельмі цяжкая сітуацыя на рынку працы: высокое і пастанянае бесспрацоўе, якое мае тэнденцыю да росту, павелічэнне беднасці асобаў, сем'яў і асяродзьдзя. Недахоп традыцыі і імкненія павышэння кваліфікацыі, нізкая прафесійная элястычнасць значнай часткі працоўных і бесспрацоўных. Недастаткова дбайнае выкарыстаньне тэрыторый, аб'ектаў і будынкаў. Прагрэсует тэхнічная, эканамічнай і сацыяльная дэградацыя значнай колькасці вясковых ашараў. Недастатковая камунікацыйная повязі з Труймястам і Тчэвам. Паніжэнне ўзроўню жыцця ў горадзе, выезд адукаваных гараджан. Недахоп колькасці кватараў, адсутнасць камунальнага і сацыяльнага будаўніцтва. Недастатковое выкарыстаньне пэйзажаў даліны Вежыцы. Дрэнны стан дарог і вуліц. Адсутнасць кальцавой дарогі вакол гораду на дарозе № 22. Значная ўдзельная вага людзей у нерэпрадуктыўным узроўніце. Недастатковая ўзровень і форма супрацоўніцтва розных асяродзьдзяў у птаныні разьвіцця гораду. Недастатковая ўзровень і форма супрацоўніцтва з навакольнай вясковай гмінай.

Шанцы:	<ul style="list-style-type: none"> Належнае выкарыстаньне сродкаў і праграмаў Э3. Паляпшэнне доступу да Труймяста і Тчэва шляхам пабудовы аўтастрады А1, а таксама рэгіянальнай чыгуначнай сеткі. Выкарыстаньне ведаў, здольнасцяў і імпэту моладзі для пабудовы сучаснага гораду сярэдніяй велічыні з выразным гаспадарчым профілем. Павышэнне кваліфікацыі працаўнікоў і ўзроўню адукцыі жыхароў шляхам разьвіцця сярэдніяй і вышэйшай адукациі. Пошук стратэгічных інвестараў для існых заводаў, а таксама невыкарыстоўваних аб'ектаў. Наплыў новых інвестараў у падзону Паморскай спэцыяльной эканамічнай зоны і рост колькасці месцаў працы. Выкарыстаньне патэнцыялу лякальнай прадпрымальнасці для стварэння малых і сярэдніх фірмаў (у т. л. у зоне разьвіцця і інкубаторы прадпрымальніцтва). Выкарыстаньне суседніх Тчэўскай падзоны Паморскай спэцыяльной эканамічнай зоны для выпраўлення сітуацыі на рынку працы праз супрацоўніцтва і паляпшэнне камунікацыйнай даступнасці. Сумесная з Тчэвам дзеянасць у напрамку інвеставання ў аўтастрадны вузел «Сварожын». Выкарыстаньне повязяў з былымі жыхарамі Старогарду-Гданьскага, якія знаходзяцца за мяжой, у асноўным у Нямеччыне. Выкарыстаньне ў прамацыйных мэтах учынкаў і прозывішчаў вядомых жыхароў Старогарду (напрыклад, Казімера Дэйны, алімпійскіх чэмпіёнаў і г. д.).
Пагрозы:	<ul style="list-style-type: none"> Маргіналізацыя Паморскага рэгіёну ў выніку непасяляховасці рэструктурызацыі марской гаспадаркі, а таксама недастатковай мэтрапалізацыі Труймяста. Запавольваньне мадэрнізацыі VI транспартнага калідору ТІНА (поўнач—поўдзень), абмежаваны для пабудовы аўтастрады. Паніжэнне значнасці Старогарду-Гданьскага і ўсяго Коцева ў рэгіёне ў выніку празъмернай канцэнтрацыі працэсаў разьвіцця ў мэтраполіі Труймяста. Запавольваньне мадэрнізацыі камунікацыйных повязяў з Труймястам. Далейшыя праблемы ў прымеславасці, у прыватнасці ў мэблевай, харчовай мэталургічнай галінах, на прадпрыемствах па вытворчасці абутку і вопраткі. Рост старэння жыхароў. Паніжэнне лякалізацыйнай і жыльлёвой прывабнасці гораду. Паніжэнне даходаў бюджету і аслабленыне актыўнасці самакіраваньня. Выезд актыўных і заможных жыхароў і моладзі. Выход гораду на шлях да крызысу.

Літаратура

1. Domański Z. Strategiczne planowanie rozwoju gospodarczego gminy. Warszawa: Agencja Rozwoju Komunalnego, 1999.
2. Dutkowski M. (red.) Diagnoza stanu województwa pomorskiego. Gdańsk: Pomorskie Studia Regionalne, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego, 1999.
3. Dutkowski M. Uwagi metodyczne o budowaniu strategii rozwoju regionu // Rogacki H. (red.) Koncepcje teoretyczne i metody badań geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe, 2001. S. 231—240.
4. Dutkowski M. Analiza SWOT w badaniach lokalnych i regionalnych — problemy stosowania i główne błędy interpretacji // Rogacki H. (red.) Problemy interpretacji wyników metod badawczych stosowanych w geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarce przestrzennej. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe, 2003. S. 43—49.
5. Hausner J. (red.) Programowanie rozwoju regionalnego. Kraków: Ministerstwo Gospodarki MASY, 1999.
6. Narodowy Plan Rozwoju 2004—2006. Warszawa: Ministerstwo Gospodarki, 2002.
7. Narodowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2001—2006. Warszawa: Ministerstwo Rozwoju Regionalnego i Budownictwa, 2000.
8. Parysek J.J. Podstawy gospodarki lokalnej. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1997.
9. Pierścienek Z. Strategie rozwoju firmy. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998.
10. Prusek A. Strategia rozwoju regionów w warunkach gospodarki rynkowej. Kraków: Secesja, 1995.
11. Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego. Lublin, 2000.
12. Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego. Białystok, 2000.
13. Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego. Gdańsk, 2000.
14. Strategia rozwoju Starogardu Gdańskiego w Unii Europejskiej 2004—2013. Urząd Miasta Starogard Gdańsk, 2004.

4. ДАСЬЛЕДАВАНЬНЕ ГРАМАДЗКАЙ ДУМКІ У РЭГІЁНЕ

4.1. Развіцьцё сацыялёргіі як науки

Тэрмін і прадмет

Перш за ёсё, чым ёсьць сацыялёргія? Само слова «сацыялёргія» ўтворана ад двух слоў — лацінскага *societas*, што значыць «грамадзтва», і грэцкага *logos*, у перакладзе — «наука». Адсюль зразумела, што сацыялёргія — гэта наука, якая вывучае грамадзтва. Безумоўна, науку, якія вывучаюць гэты аб'ект (грамадзтва), дастаткова. Гэта гісторыя, філязофія, эканоміка, паліталёгія, культуралёгія, этнаграфія, дэмографія і інш. Ёсьць нават спэцыяльны тэрмін, які ўсіх іх аб'ядноўвае, — «грамадзкія науки».

Асаблівасць сацыялёргіі як самастойнай науки сярод іншых грамадзкіх наук палягае ў tym, што яна вывучае грамадзтва, яго функцыянаванье і развіцьцё з спэцыфічнага пункту погляду — скрозь прызму сацыяльных звязаў, працэсаў, адносін, што складаюць асноўны зъмест **соцыуму як аб'екту сацыялёргіі**. Іншымі словамі, для сацыёлягія выклікаюць прафесійны інтарэс тия асаблівасці развіцьця чалавечага існаваньня, якія складаюцца ў дастаткова вялікіх групах людзей, калі паміж імі — людзьмі — узынікаюць спэцыфічныя, асаблівія ўзаемадносіны, сацыяльныя сувязі.

Грамадзтва як систэма

Існасьць такіх сувязяў выяўляеца ў разуменіі соцыуму, грамадзтва як складанай шматузроўневай систэмы. А, як вядома, галоўнай асаблівасцю систэмы з'яўляеца тое, што ёна ёсьць большае, чымся проста набор пэўных элементаў. Прымаючы пад увагу той факт, што систэма — гэта **ўпрадакаваная структура элементаў і сувязяў паміж імі**, соцыум (ці грамадзтва) у такім выпадку ўзяўляеца як супольнасць узаемазвязаных нейкім чынам людзей, аб'яднаных ня толькі сумесным пражываньнем (тэрытарыяльна), колькі нечым надіндыўдаульным, па сутнасці — сваім духоўным адзінствам. Вынікам узынікнення вось гэтага надіндыўдаульнага складніка чалавечага ўзаемадзеяння ён робяцца больш ці менш агульныя паводзіны людзей ды па-чыцьцё імі адзінства. І ў выніку узынікаюць сацыяльныя каштоўнасці ды ідэалы (да чаго трэба імкнунца, на што быць падобным), нормы (правільна / ня-правільна, пакараньне / узнагарода), мадэлі паводзінаў (статуты-ролі: залячаныні, галасаваньне, працоўныя практикі), інстытуты (сям'я, палітыка, наука), сацыяльныя клясы (групы, слаі, страты) ды супольнасці (тэрытарыяльныя, этнічныя, канфесійныя).

Аналізам ды тлумачэннем прыроды надіндыўдаульнай сферы грамадзтва, пошукам ды выяўленнем фактараў, якія на яе ўпłyваюць, канструяваннем магчымых шляхоў узьдзеяньня на грамадзтва і займаецца сацыялёргія. Гэта значыць, прадмет сацыялёргіі як науки — гэта грамадзтва як складаная шмат-

уздоўненая, упрадкаваная паводле вызначаных правілаў систэма з сваімі тэндэнцыямі ўнутранага развіцця ды «зънешній» дынамікі.

ГРАМАДЗТВА гэта

АСОБЫ (як элемэнты)

+

КУЛЬТУРА (як «інструменты» ўзаемасувязі)

+

СОЦЫЮМ (як систэмная характарыстыка)

Іншыя грамадzkія навукі, дакладна кожучы, займаюцца ня ўсім грамадзтвам, а тым ці іншым яго бокам, формай праявы.

Так, напрыклад, якасна адмысловым бокам (сфэрай, вобласцю, формай) грамадzkага жыцця зъяўляеца вытворчасць, разъмеркаваныне, абмен ды ўжываныне матэрыяльных даброт. Гэтыя эканамічныя паводле свайго характару зъявы, адносіны ды працэсы, у грунце якіх ляжаць адносіны маёмысьці, выконваюць ролю спэцыфічнага аб'екту эканомікі, дакладней, цэлага спектру эканамічных навук. Асаблівай, сутнасна адасобленай ад іншых сфэр грамадzkага жыцця зъяўляеца палітыка, звязаная з арганізацыяй, функцыячанаваныем ды развіццём палітычнай улады. Гэта спэцыфічны аб'ект паліталёгіі ды палітычных навук. Яшчэ цэлы шэраг навук (напрыклад, культуралёгія, сацыяльная псыхалёгія і інш.) закліканы дасьледаваць духоўнае жыцьцё грамадзтва, шляхі, формы ды мэтады задавальнення духоўных патрэбаў людзей.

Тады можна казаць, што сацыялёгія — гэта навука пра ўзаемадносіны ды паводзіны людзей у систэме сумеснага пражыванья сабе падобных, а іншыя грамадzkія навукі — гэта навукі пра спэцыфічныя праявы / сферы гэтага пражыванья.

Гісторыя сацыялёгіі

Зыходзячы з акрэсленага кола праблемаў, якімі займаецца сацыялёгія, можна было бы зразумець, што сацыялёгія вельмі старая навука. Но абытм, што такое чалавек і чаму ён жыве так, як ён жыве, людзі задумваліся з дауніх часін. Але насамрэч сацыялёгія адносна маладая навука, нягледзячы на вялікае гісторычнае мінулае. Яшчэ самыя першыя старажытнагрэцкія філёзафы, клясыкі античнае думкі меркавалі, па сутнасці, над сацыялятчынімі праблемамі ды прысьвячалі ім цэлья тамы сваіх раздумаў (напрыклад, «Дзяржава» Платона).

Аднак упершыню слова «сацыялёгія» было выкарыстана ў якасці назвы асаблівай, новай навукі аб грамадзтве толькі ў 1830 годзе ў творы Агюста Конта «Курс пазытыўнае філязофіі». Безумоўна, новая навука аб грамадзтве не магла ўзыніцца адразу пасля таго, як ёй была нададзена назва. Яшчэ ў канцы XIX стагодзьдзя і нават на пачатку XX стагодзьдзя многія дасьледнікі

адзначалі толькі факт яе ўзынікнення.

Чаму менавіта ў XIX стагодзьдзі вымалёўвалася патрэба ў новай навуцы аб грамадзтве, якой стала сацыялёгія? Гэта ня марнае пытанье. Разуменне таго, чаму сацыялёгія адасобілася ад улоньня філязофіі, дапаможа лепей зразумець спэцыфіку сацыялёгіі як самастойнай навукі і вызначыць яе моцныя ды слабыя бакі.

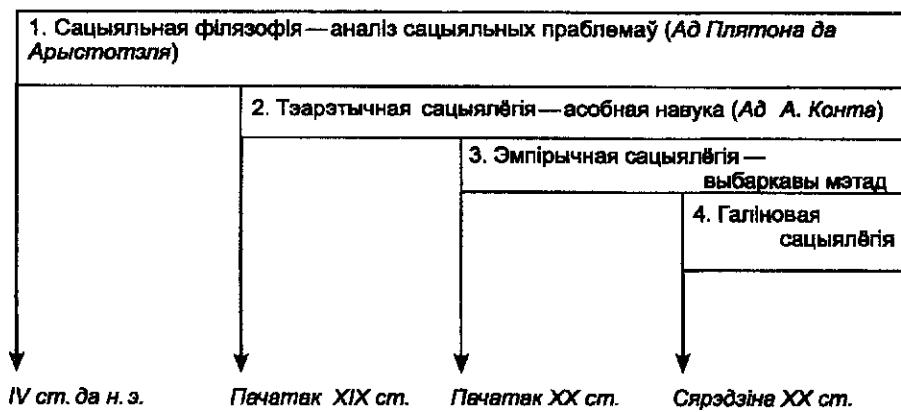
Прычыны ўзынікнення сацыялёгіі як навукі

Да таго часу Эўропа пераходзіла ад сярэднявечнага станава-манархічнага ладу да новых форм эканамічнага ды сацыяльна-палітычнага жыцця: зараджаліся першыя капіталістычныя адносіны, руйнаваліся старыя рэлігійныя сьветапогляды, паўніравалася асьвета, паўніравалася пазытыўна-рацыянальны стыль раздуму ды новыя мэтады гаспадараньня. Усё магутней прайяўлялася тэндэнцыя да паскарэння сацыяльнай ды сацыякультурнай дынамікі з акцэнтамі на рынак, дэмакратию, грамадzkую супольнасць, права ды свабоды чалавека — у людзей адбывалася ўсведамленыне «шматзначнасці» грамадзтва. Маєцца на ўзвaze, што калі ў традыцыйных грамадзтвах людзі не ўсьвядомілі мажлівасці зъмяніць сваё становішча ў сьвеце (таму што яно яшчэ да іх нараджэння было прадказана божым, прыродным, касымічным пачаткам), дык цяпер яны пачалі разумець, што ў грамадзтве існуе няроўнасць і яго можна зъмяніць — пабудаваць дасканалае грамадзтва на разумных пачатках. Сацыялёгія як мадэрнісцкі навуковы практэкт стваралася як сродак рэалізацыі практэкту сацыяльных (дарэчы, настаўнікам О. Конта, заснавальнікам сацыялёгіі, быў К. А. дэ Сэн-Сымон, вядомы філёзаф, сацыяліст-утапіст).

Такім чынам, сацыялёгія, у адрозненіи ад філязофіі, ад пачатку была створана дзеля практычнага ўжываньня. Далей —

- росквіт капіталізму ды патрэба ў дасьледаваныні рынку,
- дэмакратызацыя палітычнага жыцця ды неабходнасць вывучэння электарату,
- пільная патрэба ў стварэнні мадэлі паводзін гарадзкога насельніцтва, якія б алісвалі дзейнасць прадстаўнікоў шматлікіх слаёў, народаў, культуры агульным сацыяльна-значным паказальнікам,
- усё гэта прымушала шукаць спосабы адэкватнага ды карэктнага аналізу поглядаў, пажаданняў ды зацікаўленасцяў вялікіх масаў людзей. На дапамогу тэарэтычнай сацыялёгіі, якая ўжо мела сваю глябальнную мэту (сацыяльнае канструяваныне, ці рэалізацыю сацыяльных практэктў), прыйшлі матэматыка ды статыстыка, прапануючыя крок, пазней названы выбаркавай мэтодыкай правядзення эмпірычных сацыялягічных дасьледаваньняў.

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ САЦЫЯЛЁГІ

Выбаркавы мэтад

Гэтая мэтадыка базуецца на тэорыі імавернасці ды тэорыі вялікіх лічбаў. Калі съцісла, іх сутнасць ляжыць у наступным. Маючи вельмі вялікую колькасць больш-меныш аднародных аб'ектаў (нейстотна, людзей у дзяржаве ці, можа, кулек у пакунку), зусім неабавязкова дасыльдаваць іх усе, каб скласці ўяўленыне пра іх асноўныя характеристыкі. На практицы дастаткова вывучыць толькі абмежаваную (у кожным канкрэтным выпадку розную) колькасць некаторых прадстаўнікоў вялікага множства, праўда, адабраных паводле спэцыяльнай мэтадыкі з выкананнем шэрагу патрабаванняў. І ў выніку, вывучыўшы невялікую частку вялікага множства, можна атрымаць даволі карэктнае ўяўленыне пра ўсё множства. Можна казаць, што той самы мэтад выкарыстоўвае, напрыклад, пакупнік на рынку, на зуб каштуючы ў бабулькі некалькі ягад зь вядра, а потым купляе ўсё вядро.

Першы шырокавядомы досьвед ужыванья гэтага выбаркавага мэтаду правёў Геллап яшчэ ў 1936 годзе дзеля прадказаньня вынікаў презыдэнцкага галасавання ў ЗША. У выніку выбаркавы мэтад у сацыялёгіі стаў клясычным, на яго аснове ў ЗША, Англіі, Францыі ды іншых краінах праводзяцца апытаныні, якія зь вялікай дасканаласцю адлюстроўваюць стан масавага съветапогляду, у прыватнасці ў прадказаныні вынікаў выбараў. Такія ж дасыльдаваныні з рознай пэрыйдичнасцю адбываюцца і ў Беларусі. Менавіта з «палітычных» перадвыбарчых апытаньняў большасць людзей і ведае сацыялёгію.

Тэорыі сярэдняга ўзроўню

Пасля прызнаньня выбаркавага мэтаду як, напэўна, найбольш неабходнага ў сацыялёгіі, зь цягам часу вызначылася тэндэнцыя да размежаванья — а найчасцей і супрацьпастаўленыя — тэарэтычных пошукаў «кабінетных» са-

цыёлягай ды бессыстэмнага нагрувацчання фактаў, напрацаваных у межах эмпірычных дасыльдаванняў. Для скасавання супяречнасці паміж бясконцай рутынай прыкладных сацыялягічных дасыльдаванняў ды сацыялягічнымі канструкцыямі абстрактнага ўзроўню ў 1947 годзе Р. Мартанам у сацыялягічнае абарачнё было ўведзена тлумачэнне «тэорыі сярэдняга ўзроўню (шэрагу)», ці «спэцыяльной сацыялягічнай тэорыі». Зьяўляючыся «прамежкавымі» тэарэтычна-мэтадалагічнымі пабудовамі, ТСУ закліканы забясьпечыць працэдуры пераходу ад тэарэтычнага ўзроўню ведаў да эмпірычнага і наадварот у межах таго ці іншага вылучанага предметнага абшару. Адпаведна сацыялягічныя тэорыі сярэдняга ўзроўню падзяляюцца на сацыялёгію сям'і, сацыялёгію асобы, сацыялёгію культуры і г. д.

Беларуская сацыялёгія пасля 60-х гадоў

Гэты пэрыйяд стаў знакавым для беларускага сацыялёгіі. У 1965 годзе пачаў працаўваць Інстытут сацыяльных дасыльдаванняў (праіснаваў да 1970 г.); у 1967-м пачалі функцыянуваць праблемныя сацыялягічныя лябараторыі ў БДУ ды Інстытуце народнай гаспадаркі; 1968 годзе ў складзе Інстытуту філозофіі і права АН БССР быў утвораны сэктар сацыяльных дасыльдаванняў на чале з Г. П. Давідзюком, які надалей стаў адным з першапачаткоўцаў беларускай універсытэцкай сацыялёгіі; у 1978 годзе пачаў павялічваць тэмпы ды маштаб прац сэктар мэтадалагічных праблемаў сацыялягічных дасыльдаванняў у Інстытуце філозофіі і права АН БССР пад кіраўніцтвам акадэміка Е. М. Бабосава, які лічыцца стваральнікам беларускай акадэмічнай сацыялёгіі (надалей гэты сэктар узрос да ўзроўню інстытуту — цяпер гэта Інстытут сацыялёгіі НАН Беларусі). Тады ж, у 1960—1970-х гадах, пачалі выкладацца курсы сацыялёгіі ў ВНУ рэспублікі, пры ВНУ запрацавалі сацыялягічныя лябараторыі.

На сёньняшні дзень ёсьць усе ўмовы меркаваць, што ў краіне ня толькі дзейнічаюць дзясяткі дасыльдных цэнтраў (у тым ліку рэгіянальных), якія працуяць у самых разнастайных кірунках, але фармуюцца свае сацыялягічныя школы (прэзентаваны перш за ўсё навукоўцамі Белдзяржуніверсітэту ды Інстытуту сацыялёгіі НАН Беларусі і звязаныя з прозвішчамі Бабосава Е. М., Сокалавай Г. Н., Елсукова А. Н., Ротмана Д. Г. і г. д.).

Іншымі словамі, у трэцяе тысячагодзьдзе беларуская сацыялёгія ўвайшла як зь вялікай тэарэтычнай базай, так і зь вялікім досьведам практычных сацыялягічных дасыльдаванняў.

Сацыялёгія рэгіёнаў

У ліку сацыялягічных тэорый сярэдняга ўзроўню ёсьць і сацыялёгія рэгіёнаў — дысцыпліна, якая вывучае заканамернасці тэрытарыяльной арганізацыі сацыяльнага жыцця і плянамернага змянення сацыяльнага аблічча рэгіёнаў. У задачы рэгіянальных дасыльдаванняў уваходзіць раскрыццё мэханізмаў узаемадзеянняў агульных заканамернасцяў ды спэцыфічных асаблівасцяў тэрытарыяльной арганізацыі сацыяльнага жыцця ў рэгіёне. Разам з тым уліч-

ваецца, што сацыяльнае аблічча рэгіёну адлюстроўвае, па-першае, тэртытарыяльную арганізацыю матэрыяльнай ды эканамічнай базы сацыяльных адносін грамадзтва, па-другое, дэмографічную, этнічную, гаспадарчую і інш. структурныя асаблівасці насељніцтва, што пражывае ў рэгіёне.

Неабходна памятаць, што сацыялётгія рэгіёнаў на сёньняшні дзень зъяўляеца «адкрытай» дысцыплінай, якая знаходзіцца на этапе свайго станаўлення і ня мае ўмацаваных мэтадалягічных і мэтадычных традыцый.

4.2. Лёгіка і этапы сацыялягічнага дасьледавання

Сацыялётгія, як і іншая наука, мае ўласны набор інструментай, якія дазваляюць зъбіраць неабходную інфармацыю для аналізу сваёй прадметнай вобласці. У сацыялётгіі такім інструментам зъяўляеца

сацыялягічнае дасьледаванне —

сукупнасць дасьледчых методык і працэдур, што дазваляюць атрымаць такі аб'ём эмпірычнай інфармацыі, якога б было дастаткова, каб меркаваць пра погляды (мэты, каштоўнасці ды схільнасці) некаторай супольнасці.

Тыпы сацыялягічных дасьледаваньняў

Паводле сваёй накіраванасці сацыялягічныя дасьледаваньні бываюць

тэарэтычныя (ці фундамэнтальныя) —

арыентаваныя на фармаванье новых тэарэтычных ведаў ці дадатак да «старога»;

тэарэтика-практычныя —

арыентаваныя на тэорыю з выйсьцем на практику або якія робяць ухіл хутчэй на нейкія практычныя праблемы, але абавязкова з выхадам на ўзровень тэарэтычных абагульненій;

прыкладныя —

арыентаваныя на атрыманье інфармацыі для непасрэднага карыстаньня ў систэме сацыяльнага кіраваньня.

Мэта прыкладнога дасьледавання — даць поўную, аргументаваную і адназначна інтэрпрэтаваную інфармацыю для правільнага, своечасовага і аргументаванага кіраунічага рашэння.

Віды сацыялягічных дасьледаваньняў

У залежнасці ад непасрэдных умоў і задач, якія ставяцца для дасьледніка ды патрабуюць свайго вырашэння, сацыялягічныя дасьледаваньні выкарыстоўваюць дзіве вялікія клясы мэтадаў:

- колькасныя;
- якасныя.

Дасьледаваныні, якія адносяцца да клясы **колькасных сацыялягічных дасьледаваньняў**, характарызуюцца здыманьнем інфармацыі з вялікай колькасці крыніц (чаму і завуцца колькаснымі). Для таких дасьледаваньняў характэрная фармалізацыя інструментай: яшчэ задоўга да пачатку самога працэсу «здыманья інфармацыі» дасьледнік задае яе структуру ў выглядзе паказаў на свае пытанні, ці, умоўна кажучы, робіць палічкі, на якія прапануе людзям размысльці іх адказы. Такі падыход базуецца на «выбарчых методыках» і дазваляе ў дастаткова сціслы тэрмін атрымліваць аб'ём інфармацыі,

дастатковы для апісаньня ўсёй дасъледаванай сацыяльной сукупнасці.

Колькасныя дасъледаванын звычайна ўжываюцца для вывучэнья вялікіх груповак людзей стасоўна да актуальных ды наяўных проблемаў і тэмаў, гэта значыць у тых выпадках, калі небходна даведацца «колькі» ды «якіх» людзей мяркуюць аднолькавым чынам адносна вызначанага пытаньня.

Асноўным відам колькасных сацыялягічных дасъледаваньняў зьяўляюцца масавыя аптытаны.

Масаве аптытанье —

мэтад непасрэднага (інтэрвію) ці апасрэдаванага (анкетаваньне) збору першаснай інфармацыі шляхам рэгістрацыі адказаў рэспандэнтаў на пытаныні, задаваныя сацыёлагам згодна з мэтамі і задачамі дасъледаваньня.

Масавыя аптытаныні падзяляюцца на два віды:

інтэрвію —

калі інтэрвіюер (які пытае) атрымлівае і фіксуе першасную інфармацыю з слоў рэспандэнта (які адказвае) у працэсе прыватнай гутаркі, гэта значыць адзін фіксуе адказы іншага на агучаныя ім пытаныні;

анкетнае аптытанье —

калі анкетэр (які пытае) атрымлівае першасную інфармацыю ад рэспандэнта (які адказвае) у форме пісьмовых адказаў, напісаных у анкете, гэта значыць анкетэр раздае людзям аптыальныя аркушы для самастойнага іх запаўненьня.

Сюды ж можна аднесці і працу з другаснай інфармацыяй (дасъледаваньне і аналіз дакументаў) — у прыватнасці, мэтад кантэнт-аналізу, які прапануе аналіз зъместу некаторай інфармацыі (друкаванай, візуальнай, вэрбальнай ды інш.) паводле частаты сустраканасці ключавых элементаў (слоў, фраз, імёнаў, выяваў) ва ўсім масіве.

Якасныя ж дасъледаваныні арыентуюцца на атрыманьне так званай «глыбінай», асабліва істотнай інфармацыі. З той прычыны, што зъмест такай асабістай інфармацыі ў людзей даволі адрозніваецца (у залежнасці ад полу, узросту, адукацыі, жыццёвага досьведу, месца нараджэння і шмат чаго іншага), на этапе плянаваньня дасъледаваньняў практычна немажліва яе структураваць ці «зрабіць палічкі» пад яе. Гэта значыць загадзя нельга ўявіць, як людзі будуть адказваць на пытаныні, цікавыя для дасъледніка. Зыходзячы з гэтага, галоўная задача якасных мэтадаў фармуеца як скіраваны пошук і складанье вычарпальнага сыпісу меркаваньняў (варыянтаў адказаў) паводле зададзенай тэматыкі.

Таму якасныя дасъледаваныні звычайна ўжываюцца для вывучэнья малых груповак людзей стасоўна да малавывучаных проблемаў ды тэмаў, калі трэба

даведацца, якія меркаваныні ўвогуле існуюць у грамадстве (ці ў групоўцы) адносна, скажам, новых ці малавядомых дасъледніку зьяў, феноменаў, працэсаў.

Асноўнымі відамі якасных сацыялягічных дасъледаваньняў зьяўляюцца:

назіранье —

мэтад збору першаснай сацыялягічнай інфармацыі праз непасрэднае ўспрыманьне ды фіксацию таго, што адбываецца (дадзены мэтад пропануе адэкватную інфармацыю толькі пры ўмовах зразумелага тлумачэнья мэтай ды задачі і жорсткай арганізацыі ўсіх працэdur дасъледаваньня);

сацыялягічны эксперымент —

мэтад вырашэння дасъледчых задач шляхам зъмененія некаторых харарактарыстык сітуацыі ў выніку ўзьдзеянія на яе некаторых кіраваных ды кантролюваных прымет (звычайны эксперымент — калі ўзьдзеяніе на сітуацыю ажыццяўляе трэцяя асоба, а дасъледнік мае мажлівасць паразаўваць інфармацыю пра мінулы ды зъменены стан сітуацыі ды паводзіны ў ёй людзей);

фокус-групы —

мэтад збору першаснай сацыялягічнай інфармацыі шляхам ажыццяўленія групавой гутаркі паводле загадзя спланаўванага сцэнару, уяўляючы арганізацыю свабоднай дыскусіі ўдзельнікаў стасоўна да загадзя ўсталяванай тэматыкі з мінімальнымі удзелам дасъледніка (арганізатора гутаркі ці мадэратора);

нестандартызаване (факусаване) інтэрвію —

мэтад збору першаснай сацыялягічнай інфармацыі, які ставіць за мэту вывучэніе поглядаў адносна ўдзельнікаў, зъяў, здарэнняў; рысай яго адрозненія зъяўляеца тое, што рэспандэнта загадзя азнямляюць з предметам гутаркі ды просіць выказвацца (максимальна поўна) адносна гэтага пытанынія.

Такім чынам, агульная уласцівасць ўсіх якасных мэтадаў сацыялягічных дасъледаваньняў можна адзначыць арыентацыю на збор індывідуалізованай, нават унікальнай інфармацыі ва ўсёй яе дэталізованай паўнаце (што патрабуе вельмі дакладнай фіксациі таго, што кожа кожны аптытаны). Сацыялягічныя дасъледаваныні гэтай клясы можна выкарыстоўваць самастойна (асобна) ці ў спалучэнні з колькаснымі мэтадамі дасъледаваньня.

У апошнім выпадку інфармацыя, даваная якаснымі мэтадамі, разглядаецца як разыведвальная і служыць падставай для канструявання аптыальнага аркуша (дакладней, непасрэдна для фармулёўкі пытаньняў ды набору варыянтаў адказаў на іх) у колькасных дасъледаваньнях.

Кожнае сацыялягічнае дасъледаваньне як нейкая мэтадычная цэласнасць дасъледчых працэдур дапушчае дакладную лёгіку свайго ажыццяўленія. У якасці асноўных этапаў правядзення сацыялягічнага дасъледаваньня вылучаюцца:

1. Фармаваньне мэты ды арганізацыя дасъледчай групы.
2. Праграмаваньне.
3. Збор інфармацыі.
4. Матэматычна-статьстычна апрацоўка звестак.
5. Зъмястоўна-вытлумачальны аналіз.

I ЭТАП

Фармаваньне мэты ды арганізацыя дасъледчай групы —

тлумачэньне «асноўнага пытаньня» дасъледаваньня і арганізацыя такога творчага калектыву, сумесная дзейнасць чальцоў якога ў выніку прапануе карэктныя адказы на гэтае пытаньне.

Посыпех сацыялягічнага дасъледаваньня моцна залежыць ад таго, наколькі аб'ёмна ды адэкватна рэчаіснасці будзе вывучана проблема, якая патрабуе вырашэнья, наколькі дакладна будзе зразумела спецыфіка вывучанага аб'екту, канкрэтныя мэтавыя ўстаноўкі і задачы. У агульным выглядзе гэта можна вызначыць як выпрацоўку канцепцыі дасъледаваньня ці фармульваньне яго «асноўнага» пытаньня. Гэта ня тое пытаньне, на якое будуць адказваць людзі ў працэсе дасъледаваньня. Гэта ўразуменіе проблемы, якая патрабуе свайго рашэння. Уразуменіе, якое павінна адбыцца перш за ўсё ў арганізатара ці замоўцы дасъледаваньня. У выніку «асноўнае» пытаньне павінна быць засвонена ды прааналізавана спэцыялістамі, якія будуць непасрэдна праводзіць дасъледаванье. У разгорнутым выглядзе «асноўнае» пытаньне зъмяшчаецца ў праграме дасъледаваньня.

Як паказвае практика, для ўсяго гэтага неабходна прыцягненіе наступных спэцыялістаў:

1. сацыёлягаў, ад якіх патрабуюцца эўрыстычныя здольнасці ды досьвед ажыццяўленія аналізу першасных дадзеных;
2. матэматаікаў, якія маюць досьвед абліку першаснай эмпірычнай сацыялягічнай інфармацыі ды аналізу спэцыфічных баз дадзеных з дапамогай спэцыяльных праграм;
3. экспертаў, якія ва ўсёй паўноте ведаюць спэцыфіку ды проблемы дасъледаванага аб'екту;
4. дапаможны персанал, здольны ажыццяўляць самую ўсебаковую (у першую чаргу арганізацыйную) падтрымку.

II ЭТАП

Праграмаваньне сацыялягічнага дасъледаваньня —

працэс выпрацоўкі апісаньня канцепцыі дасъледаваньня, г. зн. неабходнага і дастатковага аналізу ды систэмной апрацоўкі «асноўнага» пытаньня дасъледаваньня і ўяўленыне яго ў выглядзе праграмы сацыялягічнага дасъледаваньня (СД).

Канчатковым вынікам працы на гэтым этапе зъяўляеца выбар мэтаду дасъледаваньня і складаньне сацыялягічнага інструментару.

Паколькі найбольш пашыраным мэтадам сацыялягічнага апытаўніка зъяўляеца масавае, то можна сказаць, што ў большасці выпадкаў працэс праграмаваньня дасъледаваньня заканчваецца ўкладаньнем анкеты ці блянка інтэрв’ю. Аднак — і гэта вельмі істотна — праграмаваньне сацыялягічнага дасъледаваньня не павінна складацца толькі з гэтага апошняга выніковага моманту. Інструментар павінен быць **лягічным завяршэннем** усіх неабходных працэдураў папярэдняга аналізу і плянаваньня.

Сама **праграма сацыялягічнага дасъледаваньня** ўяўляе зь сябе дакумент, у якім адлюстроўваюцца вынікі папярэдняга аналізу проблемнай сітуацыі, предмету і аб'екту дасъледаваньня, дакладна вызначаеца і ўдакладняеца яго задача і мэта, а таксама будеца систэма гіпотэзай з лягічным аналізам ды інтэрпрэтацыяй асноўных тэрмінаў, выкарыстаных у дасъледаваньні.

Можна вылучыць некалькі этапаў працы над праграмаю і мэтодыкаю дасъледаваньня, уяўляючы іх як адзіны пракэс. Неабходна толькі сказаць, што гэта не адзіны шлях працы і што кожны дасъледнік выбірае свой шлях.

1. «**Эскізны**» этап. Першы этап працы над праграмаю і анкетаю — гэта агульнае знаёмства з проблемай, падыходамі да вырашэння ў наўуковой літаратуры, знаёмства зь існімі сацыялягічнымі і статыстычнымі матэрыяламі, з аб'ектам дасъледаваньня. На гэтым этапе распрацоўваеца пакуль толькі агульнае ўяўленыне, «эскіз» будучых праграм і мэтодык, зараджаюцца некаторыя агульныя думкі і ідэі, зъяўляюцца элементы некаторых агульных ведаў і канцептуальных палажэнньняў.
2. «**Прыкідка**». На падставе выпрацаванага агульнага ўяўлення робіцца «прыкідка» праграмы і мэтодыкі, вылучаюцца асноўныя напрамкі дасъледаваньня, блёк пытаньняў, вымалёўваюцца некаторыя агульныя сувязі систэмы аналізу. Як правіла, дадзены варыянт праграмы зъяўляеца вельмі прыблізным, мэтодыка ж ўяўляе зь сябе толькі некаторыя агульныя накід пытаньняў.
3. «**Канцептуальны**». На гэтым этапе распрацоўваеца систэма сувязі і аналізу анкеты. Неабходна мець хада б агульныя ўяўленыні пра ўзаема-сувязі праграмных палажэнньняў і пытаньняў або блёку пытаньняў.

Пажадана вызначыць зымистоўную сувязь паміж пытаньнямі пакуль у межах двумерных сувязяў, што ў выніку пярайдзе ў тэхнічнае заданыне апэратару ЭВМ.

Неабходна памятаць, што праграма, методыка дасыльдаванья (гэта значыць шлях збору інфармацыі) і систэма аналізу сацыялягічнае інфармацыі ёсьць адзінае ўзаемасувязаное і ўзаемаабумоўленае цэлае — адрываць іх адно ад аднаго на любым этапе працы нельга.

4. «**Апісальны**». На дадзеным этапе пачынаецца заплянаванае апісаныне кожнага пытання па блёках анкеты. Прынцып апісаныня складаецца ў лягічным абумоўліванні неабходнасці таго ці іншага пытання ў систэме тых узаемасувязяў, якія былі вызначаныя праграмай дасыльдаванья. Пры такім апісаныні выяўляюцца магчымасці інструментару ды праграмнага забесьпячэння вывучэння проблемы на неабходным навуковым і практычным узроўнях. На гэтым этапе працы ідзе ўзаемнае дапаўненне і ўдакладненне праграмных палажэнняў і мэтадалягічных патрабаванняў.
5. «**Буфэрны**». Распрацоўваецца прынцыповая схема пабудаванья анкеты і аналізу сацыялягічнай інфармацыі, выкладаюцца праграмныя пала жэнны, пытанні ў нейкай прынцыповай схеме, на малюнках, вярбальна ці нейкім іншым шляхам для нагляднага ўяўлення праграмных пала жэнняў і перакладу праграмных пытанняў у анкетныя. Гэта, умоўна кажучы, «буфэрная» частка паміж праграмаю і методыкаю дасыльдаванья.
6. «**Працоўныя крэсленны**». Нарэшце пішацца канчатковы варыянт праграмы ў адпаведнасці зь існымі канкрэтнымі матэрыяламі, патрабаваньнямі мэтадычнай дысцыпліны і систэмы аналізу сацыялягічнай інфармацыі. Звычайна гэты варыянт праграмы бывае аўтаматычным, з апісанынем усіх працэдураў дасыльдаванья, тлумачэннем розных пунктаў гледжанья і падыходаў да вывучэння проблемы, выкладанынем канцепцій, усталяванынем тэрміналягічнага і тэхнічнага апарату, аўтамату, предмету дасыльдавання, плану працы і інш.

У выніку праграма СД набывае канчатковы выгляд і складаецца зь дэльюх частак.

I. Мэтадалягічная частка, у якой адлюстроўваюцца:

1. Аналіз проблемнага становішча і фармулёўка проблемы.

Праблемнае становішча ёсьць нейкі пачатковы комплекс рэальных, жыцьцёвых супяречнасцяў, вострае, але часла невыразнае адчуваныне непарарадку, нечага нядобрага. Яго асэнсаваныне патрабуе пэўных намаганняў і выліваецца ў фармульваныне **проблемы** («мы ведаём, што мы нечага ня ведаём, і менавіта вось пра гэта нам і трэба даведацца»), адштурхоўваючыся ад якой і

пачынаецца будаваныне ўсяго дасыльдаванья.

2. Вылучэныне і першапачатковы аналіз аўтамату і предмету.

Аўтамат дасыльдаванья ўключае становішча і зьяўляеца непасрэдныміносці праблемы, ад якога можна атрымаць «праблемную» інфармацыю, здольную праліць съятло ведаў на «асноўнае» пытаныне дасыльдаванья. Як правіла, гэта простыя людзі (радзей — дакумэнты, рэчы і інстытуцыі). У **предмете** дасыльдаванья канцэнтруюцца тыя бакі ці характеристыстыкі аўтамату, якія неабходна дасыльдаваць для вырашэння праблемы. Імі могуць зьяўляцца:

- аўтаматычныя характеристыкі жыцьцядзейнасці, фактычныя паводзіны індывіда, абставіны яго біографіі;
- перавагі і намеры, жыцьцёвая пляны і арыенціры;
- фактычныя веды і ўзровень інфармаванасці;
- погляды, меркаваны, ацэнкі;
- адносіны да чаго-небудзь і пазыцыя адносна якога-небудзь пытання;
- усвядомленыя і неусвядомленыя матывы паводзінаў;
- сацыяльныя ўстаноўкі і каштоўнасныя арыенты аўтамату.

3. Пастаноўка мэты і задачай.

Дакладная пастаноўка праблемы дасыльдаванья вызначае фармулёўку мэты дасыльдаванья. **Мэта дасыльдаванья** — ляканічны і ёмісты адказ на пытаныне «навошта праводзіцца дасыльдаванье?». Яна фармулюеца такім чынам, каб незаангажаваны чалавек (заказчык, карыстальнік інфармацыі) мог уяўіць сабе ў агульным выглядзе праблемную вобласць, харкатар, задумку, напрамак праекту.

Зымистоўна, мэтадычна і арганізацыйна мэта канкрэтызуецца задачамі. **Задачы дасыльдаванья** — сукупнасць канкрэтных мэтавых установак, у якіх выкладаюцца асноўныя і дадатковыя патрабаванні да аналізу і вырашэння праблемы. Праз тое, што сацыяльныя праблемы маюць шматузроўневую структуру, паміж задачай вылучаюцца

- асноўныя — накіраваныя на вырашэнне праблемнага становішча ў цэльым;
- дадатковыя — накіраваныя на вывучэнне асобных бакоў праблемы.

Калі мэта дасыльдаванья паказвае менавіта на тое, пра **што** мы хочам даведацца, то задачы вызначаюць менавіта тое, якія **факты** мы хочам атрымаць.

4. Распрацоўка систэмы гіпотэзаў.

Гіпотэза — гэта дапушчэнне аб наяўнасці сувязі паміж дэльтвом пераменнымі (падзеямі, зьявамі, ацэнкамі, сацыяльнымі харкторыстыкамі людзей). Гэта значыць гэта дапушчэнне аб уласцівасцях ды структуры сацыяльнага аб'екту, аб харкторы сувязі паміж дасъледаванымі сацыяльнымі зьявамі, аб фактарах, якія дэтэрмінуюць гэтыя сувязі.

Гіпотэзы фармулююцца ў сувязі з задачамі дасъледавання і вызначаюць сабою лёгіку дасъледчага працэсу: уся працэдура канкрэтнага сацыялягічнага дасъледавання накіравана на доказ гіпотэзу. Фактычна для кожнай задачы, якая замоўлена ў пастаноўчай частцы праграмы, неабходна прапанаваць магчымую (гіпатэтычную) мадэль яе вырашэння — гіпотэзу.

Гіпотэзы павінны адпавядаць задачам, але яны не павінны быць простым, не-мудрагелістым адказам на пытанье, якое пастаўлена ў задачы. Гіпотэза не павінна выглядаць як спроба адгадаць лічбы.

У сваёй сукупнасці комплекс распрацаваных дасъледнікам гіпотэзаў зьяўляецца канцепцыйнай схемаю, якая можа стаць навуковай мадэльлю вырашэння замоўленай праблемы.

Галоўным патрабаваннем да гіпотэзы ў канкрэтным сацыялягічным дасъледаванні зьяўляецца яе канкрэтнасць — інакш кажучы, «тэхнічнасць», пра-вральнасць гіпотэзы.

Адрозніваюць два тыпы гіпотэз:

- **Гіпотэзы-высновы** — гэта зыходныя тэарэтычныя дапушчэнні. Яны ня могуць быць даказаныя непасрэдна, але толькі праз гіпотэзы-вынікі.
- **Гіпотэзы-вынікі** фармулююцца на мове апэрацыйных азначэнняў, і даказваюцца менавіта яны — як канкрэтныя апэрацыі з пераменнымі. Для гэтага тэрміны, якія складаюць аснову базавых гіпотэзаў, павінны быць апрацаваны эмпірычнай інтэрпрэтацыяй ды апэрацыяналізацыяй.

Каб сфармуляваць глыбокую, аргументаваную, нетрывіяльнную гіпотэзу, неабходна зрабіць сур'ённую папярэднюю працу дзеля систэмнага аналізу аб'екту — гэта значыць уяўіць вывучаныя аб'ект як адзінку систэму, ва ўсім багацці яе элементаў, узаемасувязяў, дэтэрмінавальных фактараў і ўмоў. Гэта дапаможа ня толькі сфармуляваць гіпотэзы, але і яшчэ больш даведацца пра праблему дасъледавання, удакладніць яго прадмет, высунуць больш канкрэтныя і зьямістуючыя задачы.

5. Інтэрпрэтацыя і апэрацыяналізацыя асноўных тэрмінаў.

Прайнтэрпрэтація і апэрацыяналізація тэрміны — значыць даць дакладнае, найбольш яснае і адназначна зразумелае азначэнне тэрміну і паказаць тыя канкрэтныя апэрацыі здыманьня інфармацыі (пытаньні анкеты, ці працэдуры назіраньня, ці спосабы аналізу дакумэнтаў і г. д.), якія дазволяюць судзіць пра звязы, якія апісваюцца выбраным тэарэтычным тэрмінам.

Дадзены этап прадугледжвае трох крокі:

Крокі	Тэарэтычны	Эмпірычны	Апэрацыйны
Iх сэнс	Даць тэарэтычнае тлумачэнне, абмежаваць ад іншых сэнсавых кантэкстах, паказаць месца тэрміну ў працоўнай канцепцыі дасъледавання.	Знайсці такую вобласць рэальнага існаванія («фрагмент жыцця»), якая суадносіцца з дадзеным тэрмінам.	Зафіксаваць у адназначным фармаце выбраную прыкмету — гэта значыць вымераць яго.
Вынік	Тэарэтычнае тлумачэнне	Эмпірычны індыкатар (прикмета, рэфэрэнт)	Пераменная (апэрація вымярэння)

У выніку прайнтэрпрэтаваны адным разам на тэарэтычным узроўні тэрмін у далейшым атрымоўвае шматварыянтнае эмпірычнае тлумачэнне. У сваю чаргу, кожны эмпірычны рэфэрэнт, як правіла, павінен быць зафіксаваны (замераны) шматлікімі шляхамі.

Канчатковы вынік дадзенай часткі праграмы дасъледавання — агульнае разуменне праблемы, якая патрабуе свайго рашэння, у форме дакладнай мэты, якая канкрэтнізуецца ў задачах, што ўлічаюць спэцыфіку аб'екту ды прадмету дасъледавання. Пабудаваная ды зафіксаваная ў гіпотэзах канцепцыя пошуку адказу на «асноўнае» пытанье дасъледавання даволі адназначна інтэрпрэтуецца ў лягічнай схеме тэрмінаў ажно да выходу на канкрэтныя пытанні (апэрацыяналізацыя тэрмінаў), якія структуруюцца ды арганізуюцца ў дасъледчы інструментар.

II Методыка-працэдурная частка прадугледжвае апісаныне выбаркі ды асэнсаваныне методыкі ды тэхнікі дасъледавання, гэта значыць апісваеца тое, як менавіта будуць ажыцьцяўляцца працэдуры збору, апрацоўкі ды аналізу першасной сацыялягічнай інфармацыі.

1. Апісаныне выбаркі і тлумачэнне методыкі ды тэхнікі збору інфармацыі.

Праектуючы сацыялягічнае дасъледаванне (мы кажам пра масавыя аптытанні), неабходна арыентавацца на тое, каб выбраная сукупнасць — парадынальная невялікая ў сваім аб'ёме і асноўных парамэтрах — адлюстроўвала генэральную сукупнасць, гэта значыць каб дасъледаваўшы «дробную частку», мы змаглі б атрымаць інфармацыю, здольную апісаць «цэлае». Рашэнне гэтай задачы забясьпечваецца разылкам выбаркі паводле наступнай формулы:

$$n = \frac{t^2 s^2 N}{\Delta^2 N + t^2 s^2}$$

дзе n — аб'ём выбаркавай сукупнасці, N — аб'ём генэральнае сукупнасці, s^2 — дыспэрсія аналізаванай прыкметы, t^2 — коефіцыент даверу, Δ^2 — максімальная выпадковая памылка выбаркі.

Тут таксама вызначаецца тэхніка адбору рэспандэнтаў — маршрутная ці квотавая, мэтадам «сънежнага кому» ці інш.

У масавым апытаныні звычайна выкарыстоўваецца адзін з двух варыянтаў непасрэднага здыму інфармацыі — анкетнае апытаныне ці інтэрвіюванье. Іх тлумачэныне гучала вышэй, а зараз прывядзем вартасьці ды недахопы кожнага:

АНКЕТНАЕ АПЫТАНЬНЕ — яго асаблівасць у тым, што чалавек адказвае на пытаныні самастойна	
Вартасьці	Недахопы
Псыхалагічны комфорт рэспандэнта — на яго мя давіць прысутнасць «чужога» чалавека	Немажлівасць удакладніць погляд рэспандэнта
Вялікая ўпэўненасць у ананімнасці ды канфідэнцыянасці інфармацыі	Адсутнасць кантролю за паўнатой запаўняльнасці інструментару (гэта значыць каб рэспандэнт не пралускаў пытанняў і даваў адказы на ўсе)
Адсутнасць «эфекту інтэрвіюра» — калі інтэрвіюер мімавольна падказвае «правільны» зь яго пункту гледжанья адказ	Ёсьць імавернасць таго, што рэспандэнт згубіць ці выпадкова сапсце інструментар
Адносная таннасць у параштунанні з сацыялягічным інтэрвію, а таксама меншыя заграты часу	
САЦЫЯЛЯГІЧНАЕ ІНТЭРВІЮ — яго асаблівасць у тым, што рэспандэнт вусна адказвае на пытаныні інтэрвіюера	
Вартасьці	Недахопы
Мажлівасць перапытаць, удакладніць думку рэспандэнта	Ёсьць імавернасць «эфекту інтэрвіюра» — калі інтэрвіюер мімавольна падказвае «правільны» зь яго пункту гледжанья адказ
Кантроль за паўнатой запаўняльнасці інструментару	Патрабуюцца значныя фінансавыя сродкі ды выдаткі часу
Мажлівасць здыму дадатковай (незаплянаванай) інфармацыі ў форме назіраньня за сітуацыяй ды рэакцыямі рэспандэнта	Неабходныя больш падрыхтаваныя інтэрвіюеры, якія валодаюць здольнасцюмі вядзення гутаркі

Непасрэдны выбор аднаго з двух варыянтаў — анкетнае апытаныне ці інтэрвію — дыктуеца спэцыфікай задач ды аб'екту дасьледаванья, а таксама існімі часовымі ды фінансавымі рэсурсамі.

2. Апісаныне мэтадаў апрацоўкі ды аналізу дадзеных.

Калі не выкарыстоўваюцца якія-небудзь нетрадыцыйныя хады, а толькі агульнавядомыя ды шырокапрактыкаваныя мэтады, то дадзены пункт можа апушкацца ці ўказвацца чыста наміナルна: «аналіз парных табліц», «каэфіцыенты карэляцыі», «шматмернае шкаляванье» і г. д.

Інструментар

Распрацоўваючы анкету (ці блянк інтэрвію), трэба заўсёды ўлічваць:

Першае: анкета павінна быць цікавай не сама празь сябе — яна павінна быць інструментальнай з пункту гледжанья заплянаванай праграмы дасьледаванья. Неабходна дакладна ўявіць сабе, на якую задачу ды гіпотэзу працуе кожнае пытаныне вашай анкеты.

ВІДЫ ПЫТАНЬНЯЙ	
Паводле ступені стандартызацыі	
Адкрытыя	- на ўтрымліваюць гатовых варыянтаў адказу
Закрытыя	- прапануюць «закрыты» шэраг варыянтаў адказу
Напаўзакрытыя	- прапануюць гатовы шэраг варыянтаў адказу, але дапушчаюць мажлівасць адказу ў свабоднай форме
Паводле асаблівасці канструкцыі	
Поліварыянтныя	- варыянты адказу не звязаныя ўзаемавыключальнымі; мажліва любое спалучэнне варыянтаў адказу
Альтэрнатыўныя	- адказы на пытаныні гэтай групы носяць ўзаемавыключальныя характеристики
дыхатамічныя	- пытаныні тыпу «так — не»
«пытанынне — шкала»	- пытаныні з выкарыстаннем у якасці варыянтаў адказу парадкавай шкалы
непасрэдна альтэрнатыўныя	- уяўляюць зь сябе наміナルную шкалу з адзінным мажлівым выбарам

Паводле мэты пастаноўкі ў анкете	
Зъмістайная	- накіраваны на атрыманьне інфармацыі пра аб'ект
	пытацьні пра факты - накіраваны на атрыманьне новай інфармацыі аб паводзінах чалавека ў мінулым і цяпер, аб наяўнасці ці адсутнасці чаго-небудзь у распараджэнні рэспандэнта ды аб самім чалавеку (пол, узрост, адукцыя і інш. — так званая «дэмаграфічка»)
	пытацьні пра веды - пра ступень валоданьня якой-небудзь інфармацыяй, час і каналы яе атрыманьня і г. д.; таксама могуць выступаць у выглядзе тэставых заданьняў, пытацьні ў на самацэнку і пытацьні-«пастак»
	пытацьні пра погляды, ацэнкі і ўстаноўкі - накіраваны на атрыманьне сацыяльна-псыхалагічнай інфармацыі пра матывацийны грунт паводзінаў людзей
	пытацьні пра пляны - утрымліваюць праjectыўныя сітуацыі («Калі ...»)
Функцыянальныя	- прыстасаваны для аптымізацыі ходу аптыдання
	функцыянальна-псыхалагічныя - для стварэння добрай псыхалагічнай атмасфэры аптыдання
	пытацьні-фільтры («пераходнікі») - даюць мажлівасць выдзеліць частку рэспандэнтаў паводле азначанай прыкметы і дазволіць ім пераскочыць цераз шэраг пытацьні, якія да іх не адносяцца
	пытацьні-«заглушкі» - выкарыстоўваюцца для нэутралізацыі напярэдняга пытацьні (для зняцця пэўнай устаноўкі, якая з'явілася ў выніку адказу на пытацьні)
	«буфэрны» - тлумачальныя тэксты паміж рознымі тэматычнымі блёкамі пытацьні

Паводле адносінаў да асобы рэспандэнта	
Роўныя	- скіраваны непасрэдна да асобы рэспандэнта ды прадугледжваюць ацэнку яго ўласных поглядаў, матываў, прычынаў паводзін
Ускосныя	- фармулююцца як меркаваньні аб іншых людзях (як правіла, для таго каб зразумець сапраўдныя погляды, матывы, прычыны паводзін самога рэспандэнта)

Другое: анкета — гэта канчатковы вынік інтэрпрэтацыі тэрмінаў ды катэгорый, зь якімі працуе дасьледнік, гэта ўзровень апэрацыйных тлумачэнняў. На гэтым узроўні значае месца займаюць як зъмест апэрацыі вымярэння, так і яе форма: для рэспандэнта анкета павінна быць «плянам гутаркі» зь нябачным субяседнікам. Гэта значыць у ёй павінна назірацца пакрокавая лёгіка:

- Паказ ды тлумачэнье мэтай дасьледаваньня.
Як і пры любой размове, адразу неабходна адрэкамэндавацца і, калі гэта магчыма — гэта значыць не супярэчыць мэце дасьледаваньня, — распавесьці пра задачы, якія вывучаюцца ў дасьледаваньні, пра канфідэнцыйнасць звестак, растлумачыць, як запаўняць інструментар (калі гэта анкета) і інш.
- Уводная частка.
Вельмі пажадана, каб адзін ці два першыя пытацьні былі простыя ды цалкам зразумелыя рэспандэнту. Лёгкасць адказу на іх настроіць чалавека на станоўчыя адносіны да ўсіх астатніх пытацьні.
- Інфармацыйная частка.
Адказы на пытацьні гэтай часткі даюць непасрэдную інфармацыю пра проблему, якая вывучаецца, з розных пунктаў гледжанья. Для палягчэння запаўнення анкеты рэспандэнтам гэтая частка можа быць падзелена на блёкі, забясьпечаныя «буфэрнімі» ды «пераходнікамі».
- Заключная частка (сацыяльна-дэмографічная, «пашпартычка», «дэмографічка»).
Гэтая частка складаецца з пытацьні, якія апісваюць сацыяльна-дэмографічныя характеристыкі чалавека (традыцыйна пол, узрост, адукцыю; зыходзячы з задач дасьледаваньня, можна дапоўніць іншымі пытацьнімі, напрыклад пра штомесячны прыбытак ці дзейнасць у партыі і г. д.).
- Падзяка за ўдзел.
Можна скончыць праста словамі «Шчыры дзякую за ўдзел!».

Канструкцыя пытацьні, іх мова, стыль, лёгіка і нават зынешні выгляд інструментару (вёрстка) — усё гэта істотна, ад гэтага ў канчатковым выніку залежыць посыпех усяго дасьледаваньня. Нядайнасць тут не прадугледжана.

Таму трэба дасканала адсочваць:

- Ці няма граматычных памылак у тэксьце?
- Ці ўсе тэрміны зразумелыя нават ня вельмі адукаванаму рэспандэнту?
- Ці ўсе пытаныні ўтрымліваюць даходлівия інструкцыі для іх запаўнення?
- Ці ўсе пытаныні дапускаюць іх адназначнае вытлумачэнне?
- Ці няма ў пытанынях момантаў, якія кранаюць самалюбства рэспандэнта?
- Ці не зъмяшчаюць скрытага намаўлення фармуліроўкі пытаныняў і сама кампазыцыя анкеты?
- Ці дастаткова канкрэтна сформуляваныя адкрытыя пытаныні?
- Ці ўсе мажлівыя варыянты адказу дадзены ў поліварыянтным пытаныні?
- Ці маюць узаемавыключальныя харктар адказы на альтэрнатыўнае пытаныні?
- Ці ўсе пытаныні ўспрымаюцца аднолькава ўсімі катэгорыямі рэспандэнтаў?
- Ці добра быў абмеркаваны блёк неабходных сацыяльна-дэмографічных паказынікаў (пашпартычкі)?

III ЭТАП

Збор інфармацыі

Згодна з складзеным інструментаром ажыццяўляеца непасрэдны збор эмпірычнай інфармацыі. Выкананыне яго ў межах масавага апытання прадугледжае задзейнічанне сеіца інтэрвіюера / анкетэраў і брыгадзіра.

У функцыі брыгадзіра ўваходзяць:

- рэкрутаваныне інтэрвіюераў / анкетэраў — набор людзей, якія будуць літаральна «грукаць у дэзвёры рэспандэнтам» ды прасіць іх узяць удзел у апытаныні;
- інструктаваныне інтэрвіюераў / анкетэраў — тлумачэнне працэдуры адбору рэспандэнтаў, асаблівасцяў працы з інструментаром, забесьпячэння тэхнікі басьпекі;
- кантроль за якасцю працы — як у працэсе апытання (напрыклад, тэлефануючы інтэрвіюерам і цікавячыся працэсам апытання), так і пасля яго (адпаведна маршрутным паперам наведваючы саміх рэспандэнтаў і цікавячыся пра факт іх апытання);
- збор інструментару ды яго першасны адсей — прыём, улік ды выбракаваныне незапоўненых ці няякасных анкет / блянкаў інтэрвію.

Задачай анкетэра / інтэрвіюера зъяўляеца наладжванье контакту з рэспандэнтам і «чысты» здым інфармацыі, гэта значыць такі здым, які не аказвае якога-небудзь уплыву на погляды і ўстаноўкі рэспандэнта.

Да інтэрвіюераў выстаўляюцца наступныя патрабаванні:

- сумленнасць — толькі ад інтэрвіюера залежыць правільнасць выбару таго рэспандэнта, які адпавядае патрабаванням выбаркі;
- камунікатыўнасць — умёньне наладзіць і падтрымаць размову з незнаёмымі людзьмі;
- дакладнасць мовы — рэспандэнт не павінен рабіць лішніх намаганьняў для таго, каб зразумець слова інтэрвіюера;
- спакой — нэрвовы інтэрвіюер здольны ня толькі зьбіць з думкі рэспандэнта, але і ўвогуле прывесці да незаплянаванага абрыву размовы;
- дбайнісць — патрабаваныне, якое базуецца на неабходнасці дакладнай фіксацыі адказаў рэспандэнта.

Ідеальным інтэрвіюерам зъяўляеца жанчына з вышэйшай адукацыяй ва ўзросці ад 30 да 45 гадоў. Менавіта з таким інтэрвіюерам рэспандэнт ахвотна ідзе на контакт і спакойна забясьпечвае інфармацыяй.

IV ЭТАП

Матэматычна-статыстычная апрацоўка з'вестак

- Кантроль анкет на чысьціню і паўнату запаўненасці з наступным адсевам браку — дадатковая праверка якасці працы інтэрвіюера і падрыхтоўка базы дадзеных для наступнага абліку на загад сацыёлягічнай дасьледнікі;
- Кадаваныне адкрытых пытаныняў (калі такія ёсьць) — гэта значыць фармалізацыя інфармацыі для яе правядзення ў праграму абліку дадзеных;
- Увод інфармацыі ў ЭВМ і «рамонт» выбаркі — увод інфармацыі ў ЭВМ уяўляе сабой своеасабліве кадаваныне і яго фіксацыю «на праграмной мове»; пры парушэнні рэспандэнтамі патрабаванняў выбаркі ажыццяўляеца яго «рамонт» для захавання выбаркай якасці рэпрэзэнтатыўнасці;
- Першасны аблік дадзеных — ажыццяўляеца шляхам наданьня ў карыстаныне сацыёлягу-дасьледніку лінейнага рахунку (частотнага разьмеркавання адказаў на ўсе пытаныні інструментару) і трывіяльных парных табліц (звычайна ўсіх пытаныняў анкеты паводле сацыяльна-дэмографічных прыкметаў);
- Другасны аблік дадзеных (на загад сацыёляга-дасьледніка) — пасля

азнамленьня з вынікамі першаснага абліку дадзеных сацыяляг-дасъследнік складае спэцыяльнае заданыне матэматыкам для ажыццяўленньня другаснага, больш складанага, паглыбленага аналізу базы дадзеных для праверкі тых гіпотэз, якія былі паставленыя на этапе праграмаваньня дасъследаваньня, і тых, якія ўзынікі пасъля азнамленьня з дадзенымі.

V ЭТАП

Зымастоўна-вытлумачальны аналіз —

апошні, канцавы этап працы ў сацыялягічным дасъследаваньні, яго падагульненне і вынік. Як паказвае практика, ёсьць тры моманты ў сацыялягічным дасъследаваньні, падчас якіх існуе вельмі вялікая рызыка сапсаваць увесь праект: першы — плянаваныне дасъследаваньня (як на самым пачатку пры выборы кірунку руху памылка на адзін сантымэтар дае кілемэтровыя хібы ў далейшым), але тут усё яшчэ можна ўнесыці якія-небудзь карактывы; другі — збор інфармацыі ў «полі», дзе можна нешта выправіць дадатковым наборам анкет; трэці — аналіз інфармацыі. Калі адбываецца збой на апошнім этапе, то тут унесыці выпраўленыні ўжо вельмі і вельмі цяжка. Асабліва пасъля складаньня выніковых дакумэнтаў замоўцу дасъследаваньня.

ВІДЫ СПРАВАЗДАЧНЫХ ДАКУМЕНТАЎ:

1. **Інфармацыя** — падаюцца толькі вынікі самых простых разылікаў (частотныя разымеркаваныні, парныя табліцы) у выглядзе табліц і / або графікаў без якіх-небудзь каментароў.
2. **Інфармацыйна-аналітычны запіс** — у ім знаходзяцца ня толькі «голыя лічбы», але і інтэрпрэтацыя фактаў, больш глыбокі аналіз дасъследаваных феноменаў, іх узаемасувязяў і ўзаемазалежнасцяў.
3. **Аналітычная справаздача** — найбольш поўны дакумэнт, у якім ня толькі падводзяцца высновы ўсебаковага аналізу актуальнага стану дасъследаванага аб'екту, але і робяцца прапановы адносна тэндэнций і дынамікі яго зъмяненінья, пропануюцца варыянты кіравальнага ўплыву на яго.

Зыходзячы з гэтага да аналізу сацыялягічных дадзеных выстаўляюцца наступныя патрабаванні:

1. Аб'ектыўнасць — аналізу не павінны перашкаджаць ніякія асабістствы ўстаноўкі дасъследніка (тэарэтычныя, мэтадалягічныя, палітычныя, расавыя і г. д.).
2. Паўната і дакладнасць — даваная пасъля аналізу інфармацыя павінна адлюстроўваць усе моманты, аспекты, бакі і факты, атрыманыя ў дасъследаваньні; нічога не павінна быць канфіскавана, таксама як і нічога лішніга і надуманага не павінна быць уведзена.

3. Канкрэтыка і прастата — патрабаваныні да прапанаваных для аналізу сацыялягічных дадзеных, яны азначаюць накіраванасць на атрыманьне не абстрактных тэарэтычных выкладак, а той інфармацыі, якая можа і павінна быць настолькі зразумелая замоўцу, каб апошні змог ёю скарыстацца ў сваёй непасрэднай дзейнасці.

Толькі пры выкананыні гэтых патрабаваньняў сацыялягічнае апытаньне зможа даць інфармацыю, без якой у сучасных умовах немажліва прыняцьце адэватнага кіраўнічага рашэння на любым узроўні сацыяльной арганізацыі.

5. МЭТАДЫЧНЫЯ РЭКАМЭНДАЦЫІ ДЛЯ РАСПРАЦОЎКІ РЭГІЯНАЛЬНЫХ СТРАТЕГІЯЎ (ГАЛІНОВЫ І СТАТЫСТЫЧНЫ АСПЭКТЫ)

Гаспадарка рэгіёнаў і рэгіянальная асымэтрыя

Канцэнтрацыя гаспадарчых адзінак па рэгіёнах Беларусі нераўнамерная, а разьвіцьцё многіх гарадоў і прылеглых да іх тэрыторыяў залежыць ад аднаго-другіх прадпрыемстваў. Менавіта адразунаеньні ў спэцыялізацыі і недывэрсифікаванасць прамысловасці рэгіёнаў (раёнаў) Беларусі спрычыняюцца да ўзынікнення і паглыблення рэгіянальнай дыферэнцыяцыі. Адрозыненны ў гаспадарчым патэнцыяле могуць накладвацца на сацыяльныя, экалягічныя і рэсурсныя абмежаваныні асобных тэрыторыяў і ўзаемна абвастрацца. Нездарма правядзенне рэгіянальных рэформаў у пераходных краінах Эўропы пачалося пасля абвастрэння на працягу трансфармацыйнага пэрыяду рэгіянальнай асымэтрыі, якая амаль паўсюдна ўзнікала на наступных напрамках:

- асымэтрыя «цэнтар—пэрыфэрыя»;
- асымэтрыя «ўсход—захад» (месцамі «поўнач—поўдзень»);
- крызис гарадоў з монаструктурай (з адным-двумя горадаўтваральнімі прадпрыемствамі);
- крызис рэгіёнаў аграрнага сэктару.

Можна сцьвярджаць, што ў Беларусі ёсьць усе адзначаныя дыскантрасты. Да нядаўнага часу была відавочнай толькі асымэтрыя «цэнтар—пэрыфэрыя»: у прыватнасці, 90 % дасыледчых кадраў сканцэнтравана ў Менску, дзе сярэдня заробкі на 35 – 40 % вышэй, чым па краіне ў цэлым. Зь сярэдзіны 1990-х узрасце кантраст «ўсход—захад». Так, у Берасцейскай і Гарадзенскай абласцях больш павольнае натуральнае зъмяншэнне насельніцтва, адносна больш разьвітае прадпрымальніцтва, меншае афіцыйнае беспрацоўе (пры адначасова меньшай афіцыйнай сярэдніяй заработні плаце). Часткова гэта тлумачыцца тым, што заходнія рэгіёны гістарычна былі болей аграрнымі, што дазволіла паступова ўдасканальваць структуру гаспадаркі з пачаткам трансфармацыйнага пэрыяду. А ўсходнія рэгіёны, якія былі штучна індустрыйлізаваныя ў ХХ стагодзьдзі, развіваліся інэрцыйна, шляхам дзяржаўнай падтрымкі прамысловых гігантаў.

Паводле ацэнак навукоўцаў, адпаведна свайму функцыянальнаму прызначэнню 80 гарадоў Беларусі адносяцца да аграрных, 81 — да аграрпромысловых і толькі 22 — да прамысловых (клясыфікацыя ў залежнасці ад структуры занятасці). Крызис горадаўтваральных галінаў распаўсюджаны больш чым у сямідзесяці малых гарадзкіх населішчах з колькасцю насельніцтва да 5 тысяч чалавек. Горадаўтваральнімі ў такіх рэгіёнах Беларусі традыцыйна выступаюць лёгкая, харчовая і паліўная галіны прамысловасці. Менавіта такія гарады

знаходзяцца ў зоне рызыкі паглыблення крызысу ў эканоміцы, паколькі рынок працы гораду часта залежыць ад стану аднаго прадпрыемства, а недастатковы адукатыўны і прафесійны ўзровень працоўнай сілы малых гарадоў зъяўляецца дадатковым фактам, які стрымлівае рэструктурызацыю існых прадпрыемстваў і стварэнне новага бізнесу.

Прамысловасць рэгіёнаў

Паколькі прамысловасць грае важную ролю ў разьвіціі гаспадарчага патэнцыялу рэгіёну, то падчас падрыхтоўкі стратэгіі разьвіція тэрыторыі вельмі важна карэктна прааналізаваць і ацаніць перспектывы мясцовай прамысловай дзейнасці. Першым крокам у гэтым напрамку зъяўляецца аналіз дынамікі галіновай структуры прамысловасці. Структура паказвае, які ўклад у той ці іншы сукупны паказынік прамысловасці ўносіць яе асобная галіна (у % або долях адзінкі). Напрыклад, калі з 50 тысяч занятых у прамысловасці рэгіёну 7,5 тысячи працуе ў галіне дрэваапрацоўкі, то доля гэтай галіны ў структуры прамысловасці складае 15 %. Апрача таго, неабходна прааналізаваць дынаміку галіновай структуры, для чаго трэба разьлічыць галіновыя судносіны за некалькі (як мінімум 2–3) апошніх гадоў. Адна справа, калі ў вышэйпрыведзеным прыкладзе доля занятасці ў дрэваапрацоўцы ўзрасла да 15 % з 5 % некалькі гадоў таму, і зусім іншая, калі яна паменшылася да 15 %, напрыклад з 25 %. І ў першым, і ў другім выпадках неабходна знайсці прычыны зъмянення структуры прамысловасці. Перш за ёсё трэба мець тэмпавыя характеристыстыкі асобных галінай і прамысловасці ў цэлым. Можа скласціся сытуацыя, калі агульная занятасць (абсалютна значэнне) ў дрэваапрацоўцы амаль не зъмянілася, а зъмены ў іншых сэктараў прыўялі да таго, што ўздельная вага (адноснае значэнне) галіны ў структуры прамысловасці рэгіёну паменшылася або павялічылася. Як правіла, у рэгіёнах Беларусі прамысловых прадпрыемстваў ня так шмат, часам максімум 1-2 будзе адносіцца да адной і той жа галіны, некаторыя галіны могуць быць ўвогуле непрадстаўленымі. Гэта робіць дынамічны аналіз структуры прамыловасці больш канкрэтным, тым больш што статыстыка адносіць прадпрыемства да некаторай галіны згодна зь відам прадукцыі, які займае максімальную вагу ў выпуску дадзенага прадпрыемства. Тым ня менш з мэтай парыўнання структуры прамысловасці рэгіёну і краіны ў цэлым варта мець на ўвазе галіновую прыналежнасць асобных прадпрыемстваў.

Для таго каб аналіз быў больш аб'ектыўным, структуру прамыловасці рэгіёну належыць ацэньваць як мінімум па трох напрамках: выпуску, занятасці і асноўным капітале. Пры гэтым выпуск больш карэктна было б ацэніваць не згодна з аб'ёмам вытворчасці галіны, а паводле ўмоўна-чыстай прадукцыі. Для гэтага трэба ад аб'ёму выпуску адняць матэрыяльныя выдаткі (для атрымання чистай прадукцыі трэба дадаткова адняць амартызацыйныя адлічэнні, якія таксама ўваходзяць у сабекошт прадукцыі). Натуральная, што зрабіць апісаныя вышэй разылкі можна толькі на падставе калькуляцыі сабекошту прадукцыі па эканамічных элементах. Для ацэнкі структуры асноўнага капіталу

прамысловасці трэба карыстацца статыстыкай адносна вартасці асноўных вытворчых фондаў прадпрыемстваў. Прычым найлепш карыстацца рэшткавай вартасцю асноўных вытворчых фондаў, якая ўлічвае іх фізичны знос. Калі з разылкам дынамікі занятысці амаль не ўзнікае праблемаў (хаця на аснове афіцыйнай статыстыкі даволі цяжка ацаніць памер схаванага беспрацоў), то заходжанне супастаўных тэмпаў росту (зъманення) выпуску і вартасці асноўнага капіталу ў сувязі з значнай велічынёй інфляцыі — справа больш працаёмістая. Для карэктнай ацэнкі трэба прымаць пад увагу тэмпы росту цэнава на выпусканую прадукцыю і абсталіваныне, якое складае асноўны капітал прадпрыемства. Пры недаступнасці гэтых індэксau грубую ацэнку можна зрабіць карэктаванынем праз паказынік інфляцыі (росту спажывецкіх цэнава).

Для больш дэталёвой ацэнкі канкрэтнай галіны або прадпрыемства можна разылічыць і прааналізаць дынаміку шэрагу адносных і абсалютных паказынікаў. У першую чаргу гэта рэнтоўнасць прадукцыі і продажаў, прадукцыйнасць працы, удзельная вага экспартных паставак у аб'ёме вытворчасці, капітала- і працаёмістасць, матэрыяла- і энэргаёмістасць і г. д. Цікавыя вынікі можна атрымаць пры парайнальні асноўных паказынікаў у разрэзе формаў уласнасці: прыватнай, дзяржаўнай, замежнай. Асобныя аналітычныя падыходы для стратэгічнага аналізу напрамкаў разыўцца прамысловасці рэгіёну прыведзены ў раздзеле 6.2.

Малое прадпрымальніцтва рэгіёнаў

Разыўцёў малога прадпрымальніцтва (МП) у рэгіёнах варта ацэньваць па двух асноўных паказыніках: колькасць зарэгістраваных МП на 1000 жыхароў і долі занятых на МП у агульнай колькасці занятых. У сярэднім па Беларусі гэтыя паказынікі складаюць адпаведна 3 МП на 1000 жыхароў і 8 % у агульнай занятысці. Аднак без уліку Менску колькасць зарэгістраваных МП на 1000 жыхароў краіны складае калія 1,4; доля занятых на МП — меней як 5 %. У сувязі зь неспрыяльнымі інстытуцыянальнымі і мікразаканамічнымі ўмовамі беларускі бізнес пакуль стварае нязначную частку валавага ўнутранага прадукту — крыйху болей за 8 %.

Для ацэнкі перспектываў разыўцца малога бізнесу ў рэгіёне перш за ўсё неабходна вызначыць яго галіновую скіраванасць (сфера вытворчасці або паслуг), правесці аналіз структуры выпусканай прадукцыі і рынкаў яе збыту, вызначыць дынаміку колькасці малых прадпрыемстваў і занятых на іх, а таксама колькасці індывідуальных прадпрымальнікаў. Для ацэнкі эфектыўнасці малога прадпрымальніцтва можна прымяняць пералічаныя вышэй паказынікі для аналізу дзейнасці прадпрыемстваў і галінаў прамысловасці.

Як правіла, малы бізнес хутчэй прыстасоўваецца да зъменаў попыту з боку насельніцтва, дый узынікае ён у асноўным на тых сэгмэнтах рынку, што маюць найбольш спрыяльнную каньюнктуру, таму паводле структуры малога бізнесу можна судзіць і аб спажывецкіх настроях (прэфэрэнцыях) насельніцтва рэгіёну. Некаторая частка малога бізнесу нярэдка заходзіцца «у цені», таму яго існа-

ванье не адлюстроўваецца ў статыстычных звестках. Прыклад ускоснага мэтаду ацэнкі структуры малога бізнесу падаецца ў канцы дадзенага раздзела.

Сельская гаспадарка

Сельскагаспадарчая вытворчасць зьяўляеца традыцыйнай для Беларусі, хаця і паступова губляе зваё значэнне разам з разыўцёў прамысловасці і асабліва сэктару паслугаў.

Пры вывучэнні сельской гаспадаркі рэгіёну трэба, перш за ўсё, правесці аналіз складу і выкарыстаныя зямельных ресурсаў, бо менавіта яны зьяўляюцца асновай вытворчасці ў дадзеным сэктары. Вывучаеца колькасны і якасны склад зямельных ресурсаў: агульная зямельная плошча, яе разымеркаванне па карыстальніках (сельскагаспадарчыя прадпрыемствы, фэрмеры і насельніцтва), па відах карыстаныя (сенажаці, палі), узровень лясістасці, забалочанасці. Найбольш істотным якасным паказынікам зьяўляеца бал глебы, ён вызначаеца як для ворнай зямлі, так і для лугу. Калі размова вядзеца пра расылінаводства, то варта вызначыць, колькі зямлі займаюць розныя сельскагаспадарчыя культуры, і такім чынам акрэсліць структуру земле-карыстаныя.

Што датычыца жывёлагадоўлі, то інтарэс уяўляеца колькасць пагалоўя жывёлы і птушкі па відах, яе канцэнтрацыя на асобых буйных прадпрыемствах і ў гаспадарках насельніцтва.

Далей разглядаеца структура сэктару — колькі ў рэгіёне функцыянуе сельскагаспадарчыя прадпрыемствы, фэрмераў, колькі хатніх гаспадарак маюць уласныя надзеялы. Ацэнваеца колькасць задзейнічаных у сельской гаспадарцы працоўных.

На наступным этапе разглядаеца валавыя паказынікі сельскагаспадарчай вытворчасці, такія, як вытворчасць прадуктаў у натуральным і грашовым вымярэнні. Калі аб'ёмы вытворчасці (рэалізацыі), выражаныя ў тонах, паказваюць нам вытворчы патэнцыял рэгіёну, дык тыя ж аб'ёмы, але ўжо ў грашовым эквіваленце, дазваляюць параўнаны вытворчасць не сувімлярных прадуктаў, напрыклад, зерня і малака. Альбо нават ацаніць вагу ўсёй сельской гаспадаркі ў эканоміцы рэгіёну.

Пасылья аналізу валавых паказынікаў трэба перайсці да аналізу эфектыўнасці вытворчасці. Першы крок у ацэнцы эфектыўнасці вытворчасці можна зрабіць яшчэ без увядзення грашовых разылікаў, папросту пры дапамозе спэцифічных, характэрных выключна для сельской гаспадаркі паказынікаў. Для расылінаводства гэта ўраджайнасць культуры, а для жывёлагадоўлі — надоі малака, павелічэньне вагі жывёлы і птушкі, яйканосць і г. д. Ужо на падставе гэтых паказынікаў нярэдка можна сцьвярджаць аб прагрэсіўнасці ці, наадварот, адсталасці вытворчасці. Ацэнка дадзеных паказынікаў павінна адбыцца па вытворцах у разрэзе формаў уласнасці і велічыні.

Больш зъмястоўнымі, аднак, зъяўляюцца фінансавыя паказынікі эфектунасці, такія, як рэнтоўнасць вырабленай прадукцыі. Ён дазваляе вызначыць, якая прадукцыя зъяўляецца найбольш выгоднай у дадзеных умовах, якія прадпрыемствы найбольш паспяховыя. Таксама трэба зьвярнуць увагу на ўзровень і структуру сабекошту прадукцыі, што можа дапамагчы вызначыць некаторыя праблемы сельскай гаспадаркі рэгіёну. У дадатак можна разглядзець і такія паказынікі, як фондаўзброенасць, энэргаёмістасць прадукцыі, прадуктыўнасць працы і іншыя. Пра фінансавыя стан прадпрыемстваў расправядуць паказынікі ўзроўню крэдыторскай і дэбіторскай запазычанасці, сярэдней рэнтоўнасці, вагі стратных прадпрыемстваў.

Неабходна памятаць, што аналіз павінен распаўсюджвацца ня толькі на бягучы пэрыйд, а і сягаць на 5—10 год у мінулае, каб можна было пабачыць дынаміку зъяўяў і вызначыць напрамкі разьвіцця.

Транспарт

Транспорт у першую чаргу падзяляеца на ведамасны і транспорт агульнага карыстання. Звычайна дасыледнікай цікавіць толькі транспорт агульнага карыстання. Транспорт таксама падзяляеца на грузавы і пасажырскі. Узровень разьвіцця грузавога транспорту мае вялікае значэнне для разьвіцця іншых галін эканомікі рэгіёну. Стан жа пасажырскага транспорту аказвае ўплыў непасрэдна на ўзровень жыцця жыхароў рэгіёну, асабліва той іх часткі, што ня мае ўласных машынай.

Аналіз стану транспорту пачынаецца з апісання існай у рэгіёне транспортнай інфраструктуры — чыгуначных і аўтамабільных дарог, а таксама портаў і аэропортаў, калі яны прысутнічаюць на тэрыторыі рэгіёну. Тут варта прывесці такія паказынікі, як працягласьць дарожнай сеткі ў кіляметрах (таксама і па розных відах дарог) і шчыльнасць дарог — іх працягласьць у разыліку на 100 км² тэрыторыі. Пасля гэтага атрыманыя паказынікі параўноўваюцца зь сярэднімі па краіне ці з паказынкамі суседніх рэгіёнаў.

Грузавыя перавозкі ацэньваюцца ў некалькіх аспектах. Неабходна вызначыць, якія від транспорту пераважае ў перавозцы грузаў. Далей ацэньваеца доля прадпрыемстваў розных форм уласнасці на транспортным рынку. Калі чыгуначныя перавозкі ў Беларусі пакуль што зъяўляюцца манаполій дзяржавы, дык аўтамабільныя грузавыя перавозкі ў большасці ажыццяўляюцца прыватнымі фірмамі. Мае значэнне і дынаміка аб'ёму аказаных транспортных паслуг: перавозка грузаў у тона-кіляметрах, фінансавыя вынікі дзейнасці транспортных прадпрыемстваў, колькасць уладкаваных на іх.

З пасажырскім транспартам штодзень сутыкаеца большасць жыхароў Беларусі, таму ў стратэгічным плянаванні яму павінна адвоздзіцца паважнае месца. Тут варта вызначыць, якія структуры займаюцца пасажырскімі перавозкамі (Беларуская чыгунка, дзяржаўны аўтапарк, прыватныя перавозчыкі), якую долю рынку яны займаюць і як гэтая доля зьмянялася за апошнія 5—10

гадоў. Аб'ём перавозак вымяраецца ў пасажыра-кіляметрах альбо, калі няма такіх дадзеных, то папросту ў колькасці перавезеных пасажыраў. Дзяржаўныя транспортныя прадпрыемствы зъяўляюцца датаванымі, таму неабходна знайсці інфармацыю аб велічыні гэтых датацый і суднесці іх да велічыні мясцовага бюджetu, а таксама ацаніць, наколькі эфектуна яны выкарыстоўваюцца. Таксама ацэньваеца колькасць маршрутаў, іх працягласьць, колькасць машины у парку ўсіх перавозчыкаў, тэхнічны стан аўтапарку — велічыня транспартных сродкаў, іх узрост, адпаведнасць нормам бяспекі і экалагічным патрабаванням.

Жыльлёва-камунальны сэктар

Наяўнасць жытла зъяўляеца перадумовай існавання індывіда. Жыльлёвая аўктыўныя маюць высокі кошт як будаўніцтва, так і эксплюатацыі. Выдаткі на жытло складаюць значную частку агульных выдаткаў беларускай сям'і.

У дасыледаванні жыльлёва-камунальнага сэктару спачатку неабходна правесыці, так бы мовіць, інвентарызацію жыльлёвага фонду ў рэгіёне. Для гэтага падлічваеца колькасць шматпавярховых дамоў і кватэраў у іх, колькасць прыватных дамоў. Неабходна даведацца, колькі мэтраў агульнай (жыльлёвой) плошчы налічвае ўесь фонд і асобныя яго складовыя часткі, колькі мэтраў прыпадае ў сярэднім на аднаго жыхара. Таксама істотна, якая частка насельніцтва пражывае ў шматпавярховых, а якая — у прыватных дамоў.

Адна з галоўных праблем жыльлёвага фонду — яго старэнне. Узрост зъяўляеца адной з найбольш істотных харэтарыстык дому. У залежнасці ад пэрыйду пабудовы і тыпу дому, у ім павінны праўодзіцца капітальныя рамонты і капітальныя рэканструкцыі. Неабходна вызначыць узроставую структуру агульнага жыльлёвага фонду рэгіёну з тым, каб даведацца, наколькі маштабныя капіталаўкладанні патрабуюцца для падтрымкі яго ў, прынамсі, бяспечным для жыхароў стане.

З ведамасных справаўдачаў можна ўзяць інфармацыю аб колькасці дамоў, якія патрабуюцца капітальнага рамонту, або стане дахаў, інжынэрных камунікацый і інш. Для жыльлёвага фонду розных гарадоў і раёнаў могуць быць харэтерныя розныя праблемы. Для адных гэта могуць быць занядбаныя пад'езды, а для іншых — слабая магутнасць кацельнай, што награвае воду для ацяплення. Менавіта гэтыя праблемы і трэба вызначыць падчас правядзення дасыледавання.

Як зьбіраць статыстычную інфармацыю

З праблемай збору рэлевантных статыстычных дадзеных сутыкаюцца дасыледнікі ва ўсіх краінах. Нярэдка здараеца і так, што ў аўтарытарных краінах, дзе інфармацыя сканцэнтравана ў статыстычных органах, якія маюць даволі шырокія паўнамоцтвы, здабыць патрэбную статыстычную інфармацыю значна прасцей, чым у дэмакратычных краінах, дзе гэтаму перашкаджаюць законы аб камэрцыйнай таемніцы. Аднак у ня-рынковых эканоміках, хаця статыстыч-

ныя дадзеная бываюць даволі шматлікі і падрабязнымі, мэтадалёгія іх збору не адпавядзе міжнародным стандартам, а таму самі дадзеная не заўжды зъявляюцца праўдзивымі. Асабліва гэта датычыцца разнастайных дадзеных эканамічнага зъместу: сума прыбылку, рэнтоўнасць, рост вытворчасці і г. д. Звычайна такія дадзеная дзеля недасканалай мэтодыкі падліку мала што адлюстроўваюць. Зы іншага боку, дэмографічныя дадзеная (напрыклад, лічба разводаў) ці дадзеная з сферы адукцыі або аховы здароўя зъявляюцца нават больш падрабязнымі і дасканалымі, у тым ліку і ў разрэзе дробных тэртырыйных утварэнняў, чымся ў шматлікіх краінах Захаду.

Вельмі часта статыстычныя дадзеная, патрэбныя для дасьледавання, ляжаць праста на паверхні і з розных прычынаў не патрапляюць у поле нашай увагі. Мажлівыя крыніцы статыстычнай інфармацыі падаюцца ніжэй, прарангаваныя паводле пасълядоўнасці звароту да іх.

1. Мясцовыя сродкі масавай інфармацыі. Гэта найбольш даступная крыніца статыстычных дадзеных, зъвіртацца да якой у працэсе дасьледавання неабходна ў першую чаргу. Гэта амаль нічога не каштует і дазволіць зэканоміць час на наведваньне статыстычных органаў.

Найперш, у мясцовай бібліятэцы неабходна зъяць падшыўку мясцовай раённай ці гарадзкой дзяржаўнай газэты. З пэрыядычнасцю мінімум у 6 месяцаў у ёй павінны друкавацца артыкулы прадстаўнікоў улады аб развязыці эканомікі рэгіёну. У таких артыкулах, у асноўным перапісаных з афіцыйных справаўдачаў і дакладаў, нават маецца інфармацыя, якую ня мае права даваць ніводзін статыстычны орган, — паказынікі дзейнасці канкрэтных прадпрыемстваў. Тут можна пабачыць зъвесткі аб развязыці розных галінаў эканомікі, фінансавых паказыніках дзейнасці, памерах запазычанасці і г. д. На жаль, дадзеная ў артыкулах такога кшталту ніколі не бываюць поўнымі — напрыклад, падаюцца не па ўсіх прадпрыемствах ці галінах эканомікі, а толькі па адносна пасъяшовых.

Акрамя таго, у газэце могуць друкавацца тэматычныя артыкулы, прымеркаваныя да праблемаў адной сферы (напрыклад, адукцыі) ці канкрэтнага прадпрыемства. Гэта можа быць наўпрост інтэвію з дырэктарам завода, у якім ён агульныць лічбу ўладкованых на сваім прадпрыемстве — вельмі карысную інфармацыю для кожнага дасьледніка. Такія ж дадзеная можна даведацца і з адпаведных праграм на мясцовым радыё ці тэлебачанні.

2. Міністэрства статысткі і аналізу Беларусі. Гэты орган рэгуляруе выдае статыстычны зборнік «Рэгіёны Рэспублікі Беларусі», у якім можна знайсці неабходныя зъвесткі ў разрэзе абласцей і раёнаў (гарадоў абласнога падпрадкавання). Асноўны недахоп зборніку ў тым, што ў ім адсутнічаюць уніфікацыя збору і прывядзеніе дадзеных па абласцях, таму нярэдка на падставе зъвестак зборніку немагчыма парайнаць два раёны, што знаходзяцца ў розных абласцях. Тым не менш, знайсці зборнік даволі нескладана: яго можна альбо паглядзець у бібліятэцы, альбо набыць, таму ён зъявляецца добрай крыніцай статыстычных зъвестак, якія патрэбныя ў самым пачатку дасьледавання. Ен

уключае ў сябе разнастайную інфармацыю, якая датычыцца ня толькі сектару эканомікі, але і сацыяльнай сферы, напрыклад колькасць мэдычнага персаналу на вагу насельніцтва. Падаюцца зъвесткі ў разрэзе раёнаў і ў іншых выданьнях Міністэрства. Напрыклад, у зборніку «Сельская гаспадарка Беларусі» маюцца дадзеная па сярэднім бале глебы, ураджайнасці культуры і інш. Таксама варта зъвірнуцца і да іншай публікацыі Міністэрства, а менавіта вынікаў перапісу насельніцтва ў 1999 г. У гэтым выданьні (на кожную вобласць — асобная кнішка) указаны колькасць насельніцтва па населеных пунктах і ў полавым разрэзе. Такая інфармацыя неабходна для складання мапы шчыльнасці насельніцтва ў рэгіёне.

3. Раённы (гарадзкі) аддзел статыстыкі. Такія аддзелы існуюць у кожным раённым цэнтры ці горадзе абласнога падпрадкавання і зъявляюцца, бадай, найбольш істотнай крыніцай статыстычнай інфармацыі ў рэгіональных дасьледаваньнях. Тут можна знайсці зъвесткі па колькасці прадпрыемстваў, колькасці ўладкованых на іх працоўных, аб'ёму вытворчасці, паказыніках эфектунасці функцыянавання і г. д. Паказынікі даступныя па розных галінах: прымесловасці, сельскай гаспадарцы, будаўніцтве, гандлі і інш. У раённых (гарадзкіх) аддзелах статыстыкі, аднак, бракуе дадзеных па малых прадпрыемствах і індывідуальных прадпрымальніках, хаця нярэдка менавіта гэтая сфера патрабуе аналізу, бо складаеца ў асноўным з прыватных фірмаў і развіваеца вельмі дынамічна.

Толькі з дапамогай зъвестак гэтых органаў складана ацаніць структуру эканомікі разгіёну, бо адсутнічае, так бы мовіць, погляд зверху: сам статыстычны орган знаходзіцца на тым жа ўзроўні адміністрацыйна-тэртырыйнага падзелу, што і аб'ект дасьледавання.

4. Абласны аддзел статыстыкі. Гэты аддзел акумулюе статыстычную інфармацыю з усіх раёнаў і гарадоў вобласці. Як правіла, гэта інфармацыя зъявляеца больш поўнай, чым на ўзроўні самога раёну ці гораду. Напрыклад, зъвесткі аб гаспадарчай дзейнасці індывідуальных прадпрымальнікаў можна атрымаць толькі на ўзроўні вобласці. Лепшае ўяўленіе тут можна атрымаць і аб структуре эканомікі раёну ці гораду. Дадзеная, сабраная ў абласным аддзеле статыстыкі, запоўняецца прагалы, што засталіся пасъля наведвання раённага / гарадзкага аддзелу.

5. Бюджэтны аддзел раённага (гарадзкога) выкананічага камітэту. Такія аддзелы нясуць адказнасць за кіраваньне бюджетнымі пракэсамі адміністрацыйнай адзінкі — гораду ці раёну. Яны займаюцца плянаваннем бюджету і сочаньем за яго выкананнем. У Беларусі зь дзяржаўнага бюджету фінансуюцца шматлікія галіны эканомікі і сацыяльнай сферы (сельская гаспадарка, адукцыя, транспарт і г. д.), таму дадзеная аб заплянаваным і фактычным аб'ёме іх фінансавання зъявляюцца вельмі істотнымі. Карысную інфармацыю нясе ў сабе і структура выдаткаў бюджету: яна паказвае, якія галіны зъявляюцца прыярытэтнымі для рэгіональных уладаў. Тут жа можна даведацца, на сколькі

рэгіён зьяўляеца самадастатковым у фінансавым пляне, зьяўляеца ён нэтадонарам бюджетных сродкаў ці нэтта-рэцыпіентам.

6. Арганізаціі, установы (УП «Жыльлё», служба занятасці і інш.). Значная колькасць паказынікаў, што адлюстроўваюць сацыяльна-еканамічную ситуацыю ў рэгіёне, увогуле не трапляюць у поле зроку статыстычных органаў. Але стварэнне праграмных дакументаў бязь ведання гэтых лічбаў наўрад ці магчымае. Напрыклад, асаніць стан і неабходнасць аднаўлення жыльлёвага фонду магчыма толькі на падставе паказынікаў, якія зьбирае і вылічвае непасредна рэгіональнае УП «Жыльлё». Тое самае можна сказаць і пра іншыя дзяржаўныя арганізацыі і установы: аддзелы адукацыі, службу занятасці, санепідэмстанцыю, пажарную ахову і г. д. Тому пры правядзеніі дасьледаванняў у рэгіёне абавязкова трэба звязацца па інфармацыю і ў гэтыя арганізацыі.

7. Афіцыйныя праграмныя дакументы. Большасць органаў улады, як тэрытарыяльных, так і галіновых (гл. Раздзел 1, дзе прыведзена падрабязнае апісаныне падзелу на тэрытарыяльнае і галіновае кіраваньне), абавязаныя падрыхтоўваць і прымаць праграмы раззвіцця сваёй галіны ці рэгіёну. Зазвычай такія праграмы напоўненыя якаснымі, апрацаванымі статыстычнымі звесткамі, якія можна выкарыстоўваць пры падрыхтоўцы ўласных праграмных дакументаў. Ня варта звязацца да агульнанацыянальных праграмаў раззвіцця, бо ў іх рэдка прысутнічае інфармацыя, датычна паасобных падпрыемстваў ці рэгіёнаў. Такую інфармацыю не складана знайсці ў праграмных дакументах абласнога ўзроўню, таму варта карыстацца менавіта імі.

8. Уласныя дасьледаваны і ацэнкі дасьледнікаў. Нярэдка некаторыя статыстычныя звесткі, неабходныя для дасьледавання эканомікі рэгіёну, увогуле адсутнічаюць. У такіх выпадках дасьледнікі могуць рабіць уласныя ацэнкі патрэбных паказынікаў (ці зьбіраць так званыя «экспертныя ацэнкі») альбо нават самастойна праводзіць асобныя дасьледаваны для атрымання звестак. Не існуе стандартнага, так бы мовіць, «рэцепту» такога дасьледавання — пры яго правядзеніі дасьледнік мусіць знайсці спэцыфічныя мэтады, якія бадавядалі канкрэтным умовам месца і часу дасьледавання. Альтэрнатыўныя мэтады дасьледавання нярэдка зьяўляюцца даволі дарагімі і патрабуюць шмат часу і чалавечых рэсурсаў, таму на практыцы прымяняюцца адносна нячаста.

У якасці прыкладу варта падаць кароткае апісаныне дасьледавання стану малога бізнесу і «шэрай» эканомікі ў адным з беларускіх рэгіёнаў, праведзенага гуртом незалежных экспертаў улетку 2003 г. Дасьледаванне базавалася на аналізе мясцовай прэсы. Гэтак, быў дэталёва прааналізаваны зъмест рэкламных плошчаў абедзівью найбуйнейшых рэгіональных газетаў — «Навінаў» і «Кур'ера»¹. Аналіз рабіўся на падставе нумароў за лета 1998 і 2003 гг., што дазволіла адсачыць дынаміку ў структуры рэкламных плошчаў.

¹ Як паказалі вынікі сацыялягічнага апыдання, рейтнінг кожнай з гэтых газетаў склаў 50 %.

Было зроблена прыпушчэнне, што праз мясцовую прэсу рэкламуюцца ў асноўным сярэдні і дробныя прадпрымальнікі, а таксама асобы, што займаюцца незарэгістраванай прадпрымальніцкай дзейнасцю. Пад аналіз падпадала толькі рэклама сталай камэрцыяйной дзейнасці — ад ліцензізаваных міжнародных перевозак да рэлэйтартства па прадметах школьнай праграмы. Разавыя прапановы аб продажы тавараў і выкананыні паслугаў або іншай дзейнасці пры аналізе не разглядаліся. Усе сферы прадпрымальніцкай актыўнасці былі клясыфікаваныя і падзелены на групы. Такіх групай налічваецца 17, 18-я відзяноўвае пракат і паслуг, што не ўвайшлі ў клясыфікацыю (табл. 5.1. і 5.2.). Акрамя таго, групы, якія займалі нязначную вагу ў клясыфікацыі ці ўвогуле з'ю не стасаваліся, увайшлі ў радок «Іншае».

Асобная праблема ўзыніла з колькаснай ацэнкай структуры рэкламных плошчаў. Друкаваная рэклама не зьяўляеца аднародным прадуктам, таму неабходна было выпрацаваць пэўную методыку ацэнкі, якая ўлічвала б як колькасць абвестак (а значыць, і колькасць суб'ектаў на рынку), так і памер (ад яго залежыць кошт рэкламы, што можа сьведчыць аб велічыні бізнесу). Гэтым патрабаванням адпавядае распрацаваная аўтарамі методыка, што базуецца на выкарыстанні «адзінкі рэкламнай плошчы» і некалькіх паправачных кэфіцыентаў. Найменшая і найтаньнейшая абвестка (ёй была тэкстовая абвестка ў калёнцы) прымалася за адзінку рэкламнай плошчы. Усе абвесткі падзяляліся на 3 катэгорыі: звычайная, сярэдняя і вялікая. Да кожнай катэгорыі стасаваўся ўласціві паправачны кэфіцыент: для малых абвестак — 1, для сярэдніх — 2, для вялікіх — 3. Сума колькасці абвестак, памножаных на адпаведны паправачны кэфіцыенты, разлічвалася па кожнай сферы прадпрымальніцкай актыўнасці. У канцы, калі падсумоўваліся паказынікі па ўсіх сферах, атрымлівалася лічба, якая адлюстроўвала памер усёй рэкламнай плошчы газеты і, ускосным чынам, памер сферы малога бізнесу ў рэгіёне. Дзякуючы распрацаванай методыцы сталася магчымым асаніць, наколькі зьмяніўся памер дадзенага сектару за пяць апошніх гадоў, а таксама адсачыць, як зьмянілася яго структура.

Зразумела, што паказынік, які базуецца на ацэнцы рэкламных плошчаў, ня можа быць аўктыўным съведчаннем аб структуре малога бізнесу рэгіёну, бо на яго ўпłyвае мноства іншых фактараў, такіх, як канъюнктура на асобным рынку (чым вышэйшая канкурэнцыя на рынку, тым інтэнсіўней трэба рэкламавацца), асаблівасць дзейнасці ў некаторых сферах бізнесу (напрыклад, патрэба ў рэкламе адсутнічае ў прадпрымальнікаў, што займаюцца пасажырскімі перевозкамі ў межах гораду і рэгіёну). Тым не менш, праз недахоп афіцыйнай статыстыкі, распрацаваная мэтадалёгія мае поўнае права на выкарыстанні, аднак з абмежаванай ступенню імавернасці. Гэтая выснова зроблена таксама дзякуючы таму, што мэдіярынок дасьледаванага рэгіёну зьяўляеца надзвычай раззвітым і высокаканкурэнтным і, як паказаў досьлед, рэклама ахоплівае большыню сферы бізнесу (значная доля рэкламных плошчаў адведзеная пад абвесткі, што не скіраваныя да канчатковых спажыўцуў, т. б. рэкламуюцца сродкі вытворчасці).

Табліца 5.1. Структура рэкламнай плошчы газетаў па відах прадпрымальніцкай актыўнасці, 1998 г.

	Від дзейнасці	Кур'ер	Навіны	Агулам	Доля, %
1	Мабільная сувязь: продаж, абслугоўванье	0	0	0	0,00
2	Тэлефонныя апараты: продаж	4	0	4	0,99
3	Кампьютары: продаж, абслугоўванье	9	6	15	3,71
4	Побытавая тэхніка: продаж	21	16	37	9,16
5	Рамонт побытавай тэхнікі	10	4	14	3,47
6	Продаж вондраткі	3	0	3	0,74
7	Продаж харчовых прадуктаў	0	3	3	0,74
8	Турыстычныя паслугі	9	0	9	2,23
9	Мэдычныя паслугі і продаж мэдыкамэнтаў	14	14	28	6,93
10	Грузаперавозкі	34	16	50	12,38
11	Рамонт аўтамабіляў, продаж аўтазапчастак	25	15	40	9,90
12	Апэрацыі зь нерухомасцю	18	5	23	5,69
13	Мэбля: выраб і продаж	23	8	31	7,67
14	Будаўнічыя матэрыялы: выраб і продаж	40	8	48	11,88
15	Вокны, дзвіверы, ролеты й г. д.: выраб і продаж	11	5	16	3,96
16	Рамонт памяшканьяў	19	11	30	7,43
17	Пракат, іншыя паслугі	38	15	53	13,12
18	Іншае	49	19	68	16,83
	Агулам	278	126	404	100,00

Табліца 5.2. Структура рэкламнай плошчы газетаў па відах прадпрымальніцкай актыўнасці, 2003 г.

	Від дзейнасці	Кур'ер	Навіны	Агулам	Доля, %
1	Мабільная сувязь: продаж, абслугоўванье	17	1	18	2,20
2	Тэлефонныя апараты: продаж	12	1	13	1,59
3	Кампьютары: продаж, абслугоўванье	33	6	39	4,77
4	Побытавая тэхніка: продаж	11	0	11	1,35
5	Рамонт побытавай тэхнікі	19	6	25	3,06
6	Продаж вондраткі	15	6	21	2,57
7	Продаж харчовых прадуктаў	12	1	13	1,59
8	Турыстычныя паслугі	18	18	36	4,41
9	Мэдычныя паслугі і продаж мэдыкамэнтаў	27	12	39	4,77
10	Грузаперавозкі	93	3	96	11,75
11	Рамонт аўтамабіляў, продаж аўтазапчастак	19	9	28	3,43
12	Апэрацыі зь нерухомасцю	9	6	15	1,84
13	Мэбля: выраб і продаж	52	3	55	6,73
14	Будаўнічыя матэрыялы: выраб і продаж	114	41	155	18,97
15	Вокны, дзвіверы, ролеты й г. д.: выраб і продаж	45	15	60	7,34
16	Рамонт памяшканьяў	48	2	50	6,12
17	Пракат, іншыя паслугі	89	54	143	17,50
18	Іншае	51	40	91	11,14
	Агулам	633	184	817	100,00

6. ТЭАРЭТЫЧНЫЯ КАНЦЭПЦЫІ МЭТАДЫ АНАЛІЗУ РАЗВІЦЬЦЯ РЭГІЁНАЎ И РЭГІЯНАЛЬНАЙ ПРАМЫСЛОВАСЬЦІ

У гэтай частцы зроблены агляд тэарэтычных канцэпцыяў раззвіцьця рэгіёнаў і рэгіянальнай прамысловасьці, а таксама аналітычных падыходаў і мэтадаў рэгіянальных дасыльдаваньняў, якія можна пасыплюхова выкарыстоўваць у працэсе распрацоўкі і эканамічнага аргументавання стратэгічных заходаў у рэгіёнах Беларусі.

Тэарэтыка-мэтадычныя распрацоўкі падзеленыя на тры напрамкі. У першым разьдзеле апісваюцца канцэпцыі, якія датычаць месца гораду ў рэгіёне і яго ўплыву на навакольныя тэрыторыі, а таксама разглядаецца ўзьдзеяньне на эканоміку аглемэрэцыйных і мэтрапалітарных эфектаў. Другі разьдзел засяроджвае ўвагу на мадэлях і канцэпцыях прасторавай трансфармацыі прамысловасьці як адной з найважнейшых галінаў эканомікі рэгіёну. Паказаны ўплыв урбанізацыйных і глябализацыйных эфектаў на формы прасторавай арганізацыі прамысловасьці, працэс яе адаптацыі да канкурэнцыі і зменаў эканамічнага асяродзьдзя праз рэструктурызацыю, фармаванье клястэрных повязяў. У трэцім разьдзеле прыводзяцца клясычныя і сучасныя мэтады рэгіянальных дасыльдаваньняў, выкарыстаныне якіх дазваляе даць колькасную і якасную ацэнку стану эканомікі рэгіёну. Падрабязна апісваецца сутнасць лякалізацыйнага аналізу, які дазваляе вывучыць парадкінай перавагі канкрэтнага рэгіёну ў адкрыцьці на яго тэрыторыі новых прадпрыемстваў або перспэктываў далейшага раззвіцьця існых вытворчых адзінак. Менавіта стварэннне новых месцаў працы дае рэгіёну магчымасць дынамічна развівацца ў сярэдне- і доўгатэрміновай перспектыве. Заканчваецца разьдзел апісаннем сутнасці геаінфармацыйных систэм, якія дазваляюць падчас распрацоўкі рэгіянальных стратэгій пракааналізаваць і прыняць пад увагу вялікую колькасць дадзеных, дапамагаюць каардынаваць праекты, накіраваныя на раззвіцьцё рэгіёну, забясьпечваюць візуалізацыю існых рэгіянальных проблемаў і патэнцыйных вынікаў іх вырашэння.

6.1. Канцэпцыі іерархіі і зонаў уплыву горадоў

Урбанізацыя XX стагодзьдзя прывяла да ўзыненнення гіганцкіх горадоў-мэгаполісаў, тэрытарыяльная і функцыянальная структура якіх істотна адрозніваецца ад клясычных горадоў пачатку XIX стагодзьдзя. Горад становіцца своеасаблівым рэгіёнам. Істотна паслабляюцца яго повязі з вонкавай зонай, абслуговуваючыя якой ляжала ў аснове фармаванья самога гораду. Горад-аглемэрэція, які маланкава расце, як правіла, раззвіваецца ў форме зоркі, зациягваючы ў рытмы свайго жыцця дробныя горады і паселішчы, якія разъмішчаюцца побач з яго прамянямі. У той жа час, вялікія ўчасткі тэрыторыі, якія знаходзяцца ў межах магістральных прасторах адносна блізка ад сярэдніх зонаў гораду, застаюцца незаселенымі. Да гораду могуць дадзенія асобныя спэцыялізіраваныя раёны (войсковыя гарадкі, адукатыўныя цэнтры і г. д.). Агульная плошча кругападобных зонаў, у якіх змешчаны ўрбанізаваныя тэрыторыі і пусткі паміж імі, як правіла, даволі вялікая. Таксама як колькасць насельніцтва і адносна адносна асадбленымі участкамі.

Найбольш яскравымі прыкладамі з'яўляюцца шматплюсныя мэгаполісы ЗША, сістэма Токіё—Якагама або прэфектура Ясака ў Японіі, вялізная ўрбанізаваная тэрыторыя вялікага Парыжу, мэгаполісы Галяндіі (Амстэрдам, Гаага, Ратэрдам, Утрэхт і памежныя гарады). Для раззвіцьця ўрбанізаваных тэрыторый характэрная заканамернасць: спачатку, па меры таго як горад дадзенія да сябе ўсё больш прастораў, сярэдняя шчыльнасць забудовы і насельніцтва памяншаецца. Пасля шчыльнасць пачынае расці. Напрыклад, у межах Парыскай аглемэрэцыі сярэдняя шчыльнасць насельніцтва паменшылася з 13 тысяч чалавек на кв. км у 1954 годзе да 5 тысяч чалавек на кв. км у 1968 годзе, пасля чаго пачаўся паступовы рост шчыльнасці забудовы і насельніцтва.

6.1.1. Правіла «ранг-памер»

Іерархічная сістэма горадоў (urban hierarchy) прадугледжвае, што кожны элемент ніжэйшага ўзроўню падпарадкоўваецца цэнтру больш высокага ўзроўню і г. д. да самага галоўнага гораду краіны. У якасці простага паказыніка значнасці гораду часта выкарыстоўваецца ляжыць гіпотэза аб тым, што эканамічнае значэнне гораду ў істотнай ступені можа быць ахарактэрызавана сумарным штогадовым даходам яго жыхароў або сумарным узроўнем сукупнага багацця, якім яны валодаюць. Далей прымаецца гіпотэза аб тым, што ў межах больш або менш аднадной паводле эканамічнага раззвіцьця краіны значэнні гэтых паказынікаў прыкладна пропорційны колькасці насельніцтва. Гэта тлумачыць інтэрэс дасыльднікаў да размеркавання горадоў паводле колькасці насельніцтва. Найбольш значныя абедугульненныя былі зроблены Георгам Цыпфам (G. Zipf) у працы 1949 году, пасля чаго пазначаная заканамернасць атрымала назыву «правіла Цыпфа», або правіла «ранг-памер» ("rank-size rule").

Правіла Цыпфа можа пленна выкарыстоўвацца пры аналізе і прагназаванні раззвіцьця сістэмай горадоў і рэгіёнаў краіны.

6.1.2. Інтэнсіўнасць узаемасувязі горадоў

Канцэпцыя прасторавага ўзаемадзеяньня горадоў стала асновай распрацоўкі гравітацыйнай мадэлі (gravity model), якая была выкарыстана Рэйлі (1929) і дапрацавана Конверсам (1938). Гэта мадэль была выведзеная на аснове эмпірычных дадзеных 20-х гг. XX ст. згодна з зонамі гандлёвой прывабнасці горадоў ЗША і прымянялася ў шматлікіх дасыльдаваннях у розных краінах.

Сутнасьць гравітацыйнага падыходу ў наступным. Разглядаюцца два даволі буйныя гарады (1 і 2), якія змагаюцца за рынак збыту некаторага малога гораду (3). Рэйлі дапусьціў, што значэнні інтэнсіўнасці двух разгляданых таварных патокаў у гэтых горад (F₁₃ і F₂₃) будуць праста пропарцыйныя насельніцтву гарадоў-пастаўнікоў і адваротна пропарцыйныя квадрату адлегласці ад кожнага з пастаўнікоў да рынку збыту (R₁₃ і R₂₃):

$$F_{i3} = a \cdot \frac{P_i}{(R_{i3})^2}$$

дзе a — коефіцыент пропарцыйнасці; P_i — колькасць насельніцтва гораду-пастаўніка i .

Далей натуральна дапусьціць, што замена аднаго гораду-рынку на другі *ceteris paribus* прывядзе да зменення значэння a пропарцыйна адразненню ў ёмістасцях рынку (як адзначалася вышэй, гэтая ёмістасць пропарцыйная колькасці насельніцтва). У выніку прыходзім да формулы:

$$F_{i3} = b \cdot \frac{P_i \cdot P_3}{(R_{i3})^2}$$

Гэтая формула аналагічная закону сусветнага прыцягнення Ньютона, адкуль гравітацыйная мадэль і атрымала сваю назvu. У больш агульным выглядзе яе можна запісаць наступным чынам:

$$F_{ik} = b \cdot \frac{P_i \cdot P_k}{(R_{ik})^q}$$

Лягічна дапусьціць, што адлегласць аказвае розны ўплыў у залежнасці ад тыпу тавару, які ўдзельнічае ў гандлі (напрыклад, съvezky хлеб або абсталяванье). Таму ў рамках прасторавага эканамічнага дасыледаванья мы можам падабраць значэнні ступені q для кожнага канкрэтнага тыпу тавару, перыяду часу і краіны. Падбор ажыццяўляецца з мэтай атрыманнія найлепшай адпаведнасці паміж эмпірычнымі і разліковымі значэннямі таварных патокаў (як правіла, мінімізуецца сума квадратаў адхілененьня ў пераўтвораным ураўненні, атрыманым пасля лягарытмаванья). Параметар q можа зменняцца ў сувязі са зменамі ва ўмовах транспартаванья, хістаннем эканамічнай каньюнктуры і г. д. Дасыледаваны паказалі, што для аб'ёмаў продажу ў групе тавараў штодзённага попыту значэнне q заўважна больш высокое, чым для прадметаў раскошы. Напрыклад, для аднаго з дэпартаментаў Францыі прыведзены наступныя дадзенныя: $q = 6,0$ для прадуктаў харчаванья і $q = 2,7$ для ўсіх групаў тавараў. Зоны ўплыву буйных гарадоў Францыі, разлічаныя паводле гравітацыйнай мадэлі, прыведзены на мал. 6.1.

Сфэры ўплыву рэгіянальных гарадоў з насельніцтвам P :

$P > 250$ тыс.

100 тыс. $< P < 250$ тыс.

Малюнак 6.1. Зоны ўплыву буйных гарадоў Францыі, разлічаныя паводле гравітацыйнай мадэлі

Для апісаннія «еканамічнай масы» гораду ў гравітацыйнай мадэлі можа выкарыстоўвацца колькасць актыўнага насельніцтва або аб'ёму насельніцтва. Для гораду-рынку можна ўзяць паказнік *сумкунага даходу* або тавараразврату, што больш дакладна характарызуе яго гандлёвую прывабнасць. У асобных выпадках больш карэктна карыстацца колькасцю занятых у сферы паслугаў. Замест фізічнай адлегласці паміж гарадамі дакладней карыстацца «еканамічнай адлегласцю» — адлегласцю, вымеранай па транспортнай сетцы. Можна ўлічваць выдаткі, звязаныя з транспортаваннем (выдаткі на паліва, платы за праезд па платных дарогах). Пры дасыледаванні пасажырапатокаў паказнік «адлегласць» зручна замяніць на «час праезду».

Нягледзячы на відавочную прастату гравітацыйнай мадэлі (прастора паміж гарадамі лічыцца «аднароднай», у эканамічнай адносіне ня ўмешваецца горад-пасярэднік) большыня дасыледнікаў лічыць мэтагодным выкарыстоўваць яе ў якасці пасярэдняга этапу дасыледаванья ў спалучэнні з іншымі, больш тонкімі мэтадамі. Напрыклад, пры высыяленні зонаў ўплыву ў рамках вывучэння каркасу гарадоў.

6.1.3. Мадэль зоны ўплыву гарадоў

Першай спрабай дэталёва гарада зоны ўплыву гараду зьяўляюцца працы прускага навукоўца фон Цюнена, заснавальніка нямецкай школы прасторавага эканамічнага аналізу. Больш за тое, ня будзе пе-

рабольшаньнем сказаць, што да 1950 году асноўная плынь эканамічнай навукі абмяжоўвалася аналізам эканамічных зъяваў па-за іх прасторавымі хараствастыкамі. Цюнен першы ўвеў у тэорыю канцепцыю эканамічнай прасторы, падрабязна разгледзеў функцыянуваньне кожнага ўчастку тэрыторыі з улікам яго ўзаемасувязі з найбліжэйшым горадам. Такім чынам, у гэтай мадэлі горад выступае як фокус эканамічнага ўплыву, які вызначае гаспадарчу структуру навакольнай прасторы.

У тэарэтычнай мадэлі фон Цюнена разглядаецца некаторая абстрактная, аднародная (паводле ўласцівасці рэльефу і прыдатнасці для гаспадарчай дзеянасці), бессперапынная, ізаляваная ад вонкавага съвету раёніна, на якой разъмішаецца адзіны горад. Асноўная дзеянасць на раёніне — розныя віды сельскагаспадарчай вытворчасці. Асноўная дзеянасць гораду — вытворчасць тавараў, неабходных для жыхароў раёніны. Горад зъяўляеца адзіным рынкам збыту сельскагаспадарчай прадукцыі для навакольнай мясцовасці. Сыстэма шматлікіх шляхоў зносінаў, якія звязваюць горад з раёнінай, лічыцца ізатропнай, г. зн. усе дарогі, якія выходзяць з гораду, пабудаваны аднолькава, раёназначна, адсутнічаюць пераважныя або неспрыяльнія для руху напрамкі.

Цюнен імкненца выявіць аптымальны выбар вытворчай спэцыялізацыі для кожнага ўчастку раёніны. У рамках спрошчанай мадэлі мяркуеца, што горад прадстаўлены на гэтай раёніне крапкай (пазбаўлены працягласці). Разглядаецца некаторы сыпіс тэхналёгіяў, кожны злемэнт якога і характарызуеца ў двух аспектах: вырабляная прадукцыя (віды сельскагаспадарчых культураў ці віды гадаваных жывёлаў) і тып інтэнсіўнасці вытворчасці (экстэнсіўны ці інтэнсіўны). Дапускаецца, што ўсе ўчасткі зямлі могуць выкарыстоўвацца на раашэнніе ўласцініка для любога віду вытворчасці паводле любой тэхналёгіі. Паколькі прыродныя ўмовы забясьпечваюць аднолькавыя эканамічныя ўмовы вытворчасці, то аб'ёмы прадукцыі з адзінкі плошчы і ўздельнія выдаткі вытворчасці аднолькавыя. Адзінае адрозненіне аднаго ўчастку ад другога зводзіцца да рознага палажэння на разгляданай тэрыторыі.

Плённасць ідэяў Цюнена найбольш яскрава бачная ў інтэрпрэтацыі яго сучасніка В. Лаўнхардта. Уявім, што ўраджайнасць некаторага сельскагаспадарчага прадукту пастаянная ў межах нейкага рэгіёну і роўная велічыне g адзінак прадукту на адзінку плошчы зямельнага ўчастку. Калі дапусьціць, што спажываюць на канкрэтнага прадукту будзе сканцэнтравана ў цэнтральным горадзе рэгіёну, то раён вырошчваньня гэтага прадукту будзе ўяўляць сабою круг з радыосам z' , а агульны аб'ём вырабленага прадукту складзе

$$Q = \pi g z'.$$

Калі p_0 — сярэдня выдаткі вытворчасці, пастаянная для ўсіх узроўняў вытворчасці, f — сярэдняя вартасць перавозкі на адзінку адлегласці, а r — рынакавая цана дастаўленай на рынак прадукцыі, тады мяжа раёну вырошчваньня прадукту ўяўляе сабою акружнасць радыосам z' , што задавальняе

ўмовам наступнай роўнасці:

$$p = p_0 + fz',$$

адкуль

$$z' = (p - p_0)/f.$$

Чым большая плошча вырошчваньня, а значыць, і прапанаваньне прадукту, тым вышэй павінна быць цана яго дастаўкі і адпаведна тым ніжэй павінен быць попыт на яго ў цэнтральным горадзе. Попыт і прапанаваньне ўраўнаважваюцца пры некаторай вызначанай плошчы зонаў прапанаваньня, на мяжы якой рэнтойнасць паводле месца знаходжаныя роўная нулю. Па меры набліжэння да цэнтральнага гораду землеўласнік атрымае за прадукт туго ж самую рынковую цану, але заплаціце больш нізкія транспартныя выдаткі. Такім чынам, ён атрымае ў выглядзе рэнты $f(z' - z)$ на адзінку прадукцыі. Як бачым, рэнта дасягае свайго максымуму на тых участках, якія размешчаны бліжэй за астатніх да рынку, і паніжаецца па меры ўдалення ад яго. Рост насельніцтва гораду вядзе да пашырэння плошчы рынковага прапанаваньня тавару, да павышэння рынаковых цэнав і грашовай рэнты ва ўсім рэгіёне. Паніжэнне транспортных выдаткаў прымушае систэму працаўцаў у адваротным напрамку, а таксама садзейнічае сыціранню адрозненіяў у памерах рэнты, атрыманай за кошт эксплуатацыі зямельных участкаў, размешчаных у розных частках рэгіёну.

Уядзём у аналіз канкурэнцыю паміж рознымі прадуктамі. Як паказаў Цюнен, прадукты, якія хутка псуюцца, зъяўляюцца цяжкімі і буйнымі (адносна іх каштоўнасці) будуць вырабляцца паблізу ад цэнтральнага гораду. Іншыя прадукты, такія, як жыўёла, для якой транспортныя выдаткі на адзінку прадукцыі ў парадканаці з выдаткамі вытворчасці на адзінку зямельной плошчы невялікія, будуць вырабляцца на ўскрайніх межах рэгіёну. У цэльым сукупная плошча прапанаваньня будзе падзеленая на шэраг кругападобных зонаў, дзе вырабляецца спэцыялізаваная прадукцыя. У кожным коле вырабляецца той прадукт, які дае максімальныя чыстыя прыбылі на адзінку зямельной плошчы, што дазваляе землеўласніку атрымліваць найвышэйшую рэнту. Іншым словамі, канкурэнцыя паміж спэцыялізаванымі вытворцамі вядзе да фармавання такой мадэлі землекарыстання, ва ўмовах якой максымізуецца зямельная рэнта.

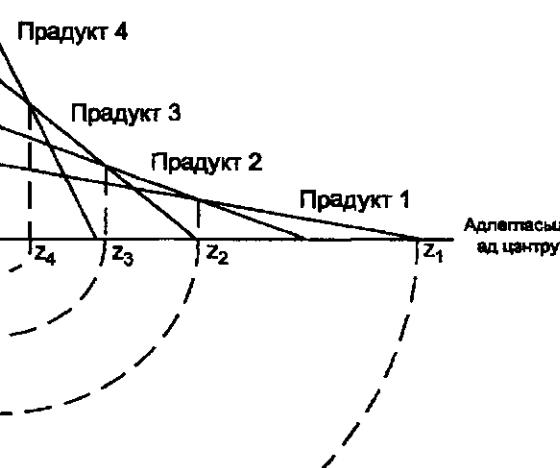
Ніжэй прыводзіцца дыяграма Лаўнхардта, на якой нанесеныя велічыні рэнты пры вытворчасці чатырох альтэрнатыўных сельскагаспадарчых прадуктаў (мал. 6.2). Паколькі на велічыню рэнты не ўпłyваюць выдаткі вытворчасці і транспартавання якія зъмяняюцца па меры ўдаленя ад цэнтра, вось абсцысаў дыяграммі ўяўляе сабою мяжу, на якой значэнні рэнты роўныя нулю. Лінія нулявых значэнняў рэнты зъяўляеца таксама лініяй маржынальных выдаткаў, а раўнавагавая мяжа зоны сельскагаспадарчай вытворчасці для «галіны» (тут няма адрозненіяў паміж фэрмай і галіной), пры якой рэнта зъяўляеца максімальнай, праходзіць на адлегласці на якой маржынальныя значэнні рэнты аказваюцца роўныя маржынальным выдаткам вытворчасці. Гэта адпавядае сучаснаму раашэнню задачы выглічэння аб'ёму

вытворчасьці ў выпадку манаполії. Дыяграма Лайнхардта паказвае цэны на чатыры віды прадукцыі ў цэнтральным горадзе, а таксама рэнтныя плацяжы на адзінку зямельнай плошчы ў разгёне за вылікам транспартных выдаткаў, якія зьяўляюцца лінейнай функцыяй адлегласці зямельнага участку ад цэнтра.

Малюнак 6.2. Прасторавая спэцыялізацыя ў залежнасці ад месца знаходжання і прыбытковасці прадукцыі

Рэнтна ў разгёлу на

1 акр зямлі ў
залежнасці ад
месца знаходжання
і зямельных
участкаў

Заўвага: у ніжній частцы дыяграмы шляхам павароту восі адлегласці вакол начатку кавадынат (цэнтральнага гораду) лінейныя харктарыстыкі пераўтвараюцца ў прасторавыя.

Пашырӯшы свой аналіз, Лайнхардт зрабіў выснову, што межы зонаў вытворчасьці розных відаў прадукцыі толькі ў нязначнай ступені залежаць ад паніжэння транспартных выдаткаў і што танны імпарт прадукцыі ў ізаляваную дзяржаву прывядзе да зруху ўніз усёй структуры цэнавай прадукцыі, а таксама зямельных рэнтаў у межах рэгіёну.

Для павышэння рэалістичнасці дадзенай мадэлі Цюнена неабходна ўлічыць рэальную неаднароднасць мясцовасці вакол цэнтральнага гораду. Напрыклад, калі праз горад працякае судаходная рака, то транспартныя выдаткі з'яўляюцца лінейнай функцыяй адлегласці ад ракі, памяншаючыся. Аналагічную ролю грае чыгунка або транспортная магістраль, якая праходзіць праз горад. Калі па раўніне працякае рака, якая аддзяляе горад ад значнай часткі тэрыторыі, то гэта пагаршае транспартную даступнасць асобных участкаў і павышае выдаткі. Таксама для павышэння рэалістичнасці мадэлі можна ўлічыць неаднароднасць умоваў гаспадарання на разгляданай тэры-

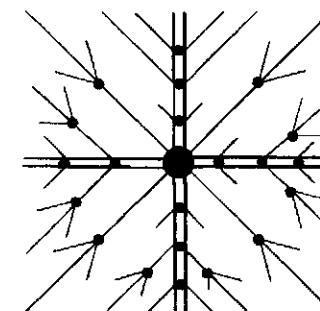
торыі (адрозненныя ва ўрадлівасці глебаў, даступнасці вады і г. д.), неабходна прыняць у разгёле дробныя гарады і паселішчы, якія зьяўляюцца дадатковымі рынкамі збыту.

У выніку можна атрымаць даволі рэалістичную, але геамэтрычна нашмат больш складаную мадэль зонаў гаспадарчай спэцыялізацыі тэрыторыяў. Аднак у аснове такой мадэлі ёсё ж ляжыць цэнтральная ідэя фон Цюнена аб эканамічнай структурызацыі просторы ў залежнасці ад умоваў зносінаў з гарадамі-рынкамі. Такім чынам, Цюнен уводзіць у тэорыю канцепцыю полюсаў эканамічнай актыўнасці і канцепцыю зоны ўплыву гораду, фармулюючы праблему выявлення яе эканамічнай структуры, што дазваляе яму перайсьці да канцепцыі эканамічнай просторы, структура якой фармуецца пад уплывам фактараў месца знаходжання. Падыход Цюнена зьяўляецца вельмі карысным для высьвялення аптымальнай схемы землекарыстаньня і размешчэння вытворчасьці на тэрыторыі асобнага рэгіёну, што даволі плённа можна выкарыстоўваць пры распрацоўцы стратэгіі развіцця канкрэтных рэгіёнаў.

6.1.4. Транспортная іерархічная мадэль Коля

Іерархічная мадэль тэрыторыі ўвайшлі ў арсенал прасторавай эканомікі (spatial economics) з сярэдзіны XIX стагодзьдзя ў рамках нямецкай школы. Характэрнай зьяўляецца мадэль, прапанаваная ў 1880 годзе Колем, у аснове якой ляжыць рэальная іерархічная сістэма транспортных магістраляў некаторай краіны. У мадэлі выдзяляюцца наступныя элементы: 1) дарогі агульнанацыянальнага значэння, якія звязваюць найважнейшыя рэгіональныя цэнтры са сталіцай; 2) дарогі рэгіональнага значэння, якія забясьпечваюць сувязь гэтых цэнтраў з сярэднімі гарадамі, адпаведнага рэгіёну; 3) дарогі раённага значэння, якія звязваюць сярэднія гарады з малымі, а таксама вёскамі і г. д. Коль акцэнтуе ўвагу на пераважаныні ў гэтай сістэме дарогай іерархічнай формы і пропануе ў якасці мадэлі абстрактную строга іерархічную дрэвападобную сістэму дарог (мал. 6.3).

Малюнак 6.3. Іерархічная мадэль Коля. Сістэма гарадоў з выдзяленнем найважнейшых транспортных вузлоў і магістраляў

Такім чынам, у мадэлі Коля гарады разглядаюцца перш за ўсё як транспартныя вузлы сістэмы дарог. Адпаведна, іерархія гэтых дарог вызначае іерархію гарадоў. У гэтай мадэлі ўжо зьяўляюцца полюсы эканамічнай актыўнасці, аднак у якасці дамінантнай функцыі гарадоў разглядаецца функцыя транспартнага абслугоўвання. Гэтая мадэль адлюстроўвае толькі адзін з аспектаў эканамічнай прасторы, тым не менш гэта адзін з найважнейшых аспектаў, паколькі разам з сістэмай эканамічных полюсаў транспартная сетка вызначае структуру гэтай прасторы. У сучасным прасторавым аналізе такая структураўтаральная роля транспарту разглядаецца як агульнаўпрызнаны пастулат.

6.1.5. Тзорыя цэнтральных месцаў Крысталера

Тзорыя цэнтральных месцаў Крысталера разглядае прасторавыя адносіны паміж рознымі відамі паслугаў або галінаў прамысловасці і трактуе горад як цэнтральнае месца, роля якога — забясьпечваць таварамі і паслугамі навакольную прастору. У рамках свайго падыходу Крысталер імкненца разглядаць горад менавіта як месца, дзе групуюцца віды гандлю, якія маюць рынак збыту прыкладна роўнага памеру. Такім чынам, у мадэлі Крысталера эфектыўная арганізацыя гандлю выступае як асноўная прычына існавання гораду (раздробны гандаль разглядаецца як горадаўтаральная галіна). Плошча і насельніцтва, якія характарызуюць такі рынак збыту, зьяўляюцца паводле Крысталера заўлежнымі пераменнымі, значэнні якіх вызначаюцца чатырмі фактараў:

- 1) узровень эканоміі, выкліканы эфектам маштабу;
- 2) колькасць абслугоўванага насельніцтва;
- 3) эканамічнае адлегласць (фактары, звязаныя з транспартнымі выдаткамі);
- 4) частата пакупак (як паказынік значнасці патрабавання блізкасці да месца набыцця тавару).

Мадэль, распрацаваная Крысталерам у 1933 годзе, была эмпірычна пацверджаная ў дасыльданьнях 60-х гадоў. Пры апісаныні сувязяў мадэлі важна мець на ўвазе, што вытворца павінен пераадолець так званы «парог» (паводле Крысталера — мінімальная неабходныя аб'ем вытворчасці, які забясьпечвае дадатнае значэнне прыбытку). Такім чынам, у аснове канцепцыі ляжыць пацяцце «парогавага значэння» насельніцтва зонаў рынку збыту: вышэй за парог вытворчасць дадзенага віду існуе, ніжэй — не. Крысталер тлумачыць, што памеры месца, гэта значыць адлегласць, якую спажывец лічыць прыемнай, каб пераадолець з мэтай набыцця нейкага тавару, зьяўляецца величынёй пераменай. Так, для крамы пэрыядычных выданьняў (штодзённай прэзы) раён збыту болей абмежаваны, чым для антыхварнай крамы, куды кліенты могуць прыехаць здалёк.

Як было паказана вышэй, у мадэлі Цюнена вытворчасць разъмяркоўваецца па раёніне, але прадукцыя сцякаецца ў полюсы (горад выступае як рынак збыту). Крысталер усьлед за А. Вэбэрам разглядае адваротныя прасторавыя

адносіны: рынак збыту гарадзкіх тавараў і паслуг распаўсюджваецца па раёніне вакол полюсу і выходзіць за межы гораду. Сельскагаспадарчы рынак збыту мае кропкавую форму і набліжаецца да сітуацыі дасканалай канкурэнцыі, рынак прамысловых тавараў аказваецца ў асноўным у сітуацыі прасторавай квазіманаполіі. Аднак абедзьве гэтыя схемы заснаваныя на зыходнай гіпотэзе аб аднароднай паводле эканамічных умоваў раёніне з горадам-цэнтрам. Пры дастатковым далёкай адлегласці да іншых гарадоў першасная ячэйка мадэлі Крысталера будзе падобнай да прасьцейшай кругавой зоны мадэлі Цюнена.

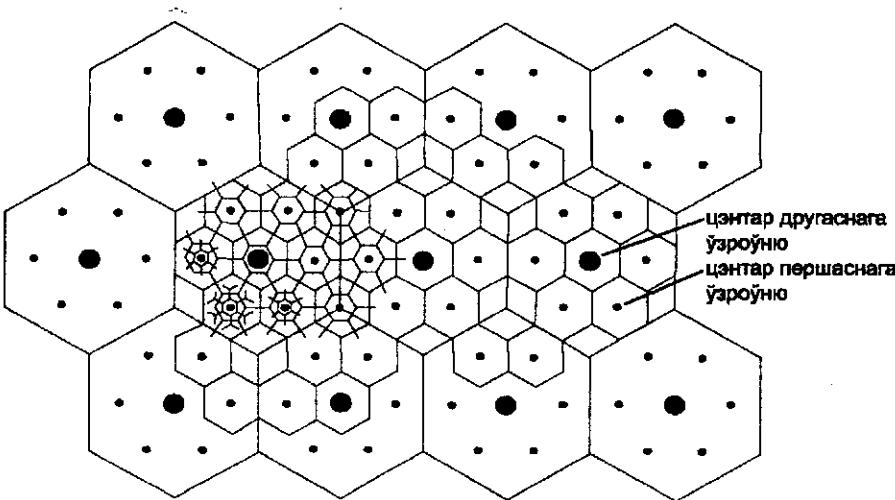
Крысталер сцівярджае, што штодзённы харкар набыцця тавараў, якія адпавядаюць першаснай ячэйцы, абліжаўвае радыус кругавой зоны адлегласцю каля 4 кіляметраў, што адпавядае 1 гадзіне хадзьбы. Падобнае парнае разгледжанье часовых і прасторавых паказынікаў вельмі харктэрнае для эканомікі гораду і рэгіянальнай эканомікі. Многія аўтары настойваюць на часовай мяжы, прыкладна роўнай адной гадзіне, як на максімальна дапушчальную працягласці штодзённай паездкі ці пешага руху (у адзін бок).

У выніку эканамічнае прастора краіны пры дастатковым раздзеленні першасных цэнтраў уяўляеца як сістэма адпаведных ім кругавых чатырохкілеметровых зонаў абслугоўвання. Прастора паміж кругамі аказваецца выключанай з падобнай сістэмы абслугоўвання, практычна незаселенай і эканамічна неасвоенай. Далейшае разъвіццё гаспадаркі прыводзіць да ўсё больш поўнага асваення тэрыторыі, што стымулюе ўзвынкненне новых горадоў-цэнтраў. На дастатковая высокай фазе разъвіцця ўся тэрыторыя краіны аказваецца пакрытай першаснымі кругавымі зонамі абслугоўвання. Пры гэтым кругавыя зоны часткова перакрываюцца, аднак лягчына дапусціць, што цэнтар кожнага круга не падае ў суседнюю зону абслугоўвання. Калі мы разгледзім пару такіх перасечных кругоў чатырохкілеметровага радыуса з дастатковым аддаленымі цэнтрамі, то мы ўбачым, што агульная хорда гэтых двух кругоў, якая злучае дзве кропкі перасячэння, разъмяркоўвае рэальнія зоны ўплыву гэтых цэнтраў. Такім чынам, адпаведныя сэгменты выпадаюць з кругавых зонаў ўплыву (мал. 6.4).

Разгледзеўшы для некаторага цэнтру ўсе кругі, якія з'ю ім перасякаюцца, можна ўбачыць, што рэальная мяжа яго зоны ўплыву складаецца з злучанага ланцужка хордаў. Такім чынам, рэальная зона ўплыву зьяўляецца некаторым шматкутнікам. У тзоры цэнтральных месцаў прамаеца гіпотэза пра тое, што ўстойліва існая сістэма цэнтраў адпавядае іх аптымальнаму раздзеленню на плошчы раёніны, з чаго вынікае гексагональная сістэма рынкаў, у якой максімальная адлегласць ад мяжы зоны абслугоўвання да цэнтру не перавышае чатырох кіляметраў.

Пры наяўнасці некалькіх тавараў з аднолькавым парогам іх вытворцы группуюцца для таго, каб атрымаць выгаду як ад эканоміі маштабу (звязанай з памерам прадпрыемстваў, якія вырабляюць тавары і паслугі), так і ад эканомії

аглямэраций (звязанай з агульным аб'ёмам вытворчасыці аглямэраций). Гэтыя фактары ляжаць у аснове ўзынкнення сукупнасці малых гарадоў, падобных адзін да другога, якія вырабляюць найбольш часта патрабаваныя тавары. Сярод гэтых першасных цэнтраў ўзынкаюць цэнтры абслугоўвання другога ўзроўню, дзе прадаюцца больш рэдкія тавары і паслугі. Кожны з іх абслугоўвае сябе і некалькі цэнтраў першаснага ўзроўню. Далей адбываецца пераход на наступны ўзровень, дзе сітуацыя паўтараецца, атрымліваецца сістэма яшчэ больш буйных шасыцікунікаў трэцяга ўзроўню, якія зноў накрываюць усю плоскасць. Такім чынам, кожнаму сямейству гарадоў аднаго ўзроўню адпавядаюць функцыі некаторага рангу (забесьпячэнне вызначанымі таварамі і паслугамі), які зьяўляецца ніжэйшым у адносінах да рангу гарадоў больш высокага ўзроўню, дзе вырабляюцца тавары рэдкага попыту. Вакол такіх гарадоў группуюцца гарады аднаго ўзроўню.

Малюнак 6.4. Іерархічная мадэль цэнтральных месцаў Крысталера (шасыцікунтныя зоны ўплыву цэнтраў рознага ўзроўню)

Треба зазначыць, што існаваныне цэнтраў дастаткова высокага ўзроўню стымулюе стварэнне магістраляў, якія наўпрост злучаюць суседнія цэнтры. Аднак само існаваныне гэтых магістраляў парушае гіпотезу аб аднароднасці эканамічнай прасторы. Такім чынам, зыходны «прынцып рынку» прыводзіць нас да правільнай шасыцікунтнай структуры, само існаваныне якой параджвае неаднароднасць, што парушае ў далейшым правільнасць гэтай гексагональнай структуры-краткі. Тому Крысталер ускладняе мадэль, улічваючы выцягнутыя па напрамках транспартных магістраляў зоны ўплыву гарадоў, пераходзячы да дэфармаванай краткі, арыентаванай на больш эфектыўныя варыянты транспартнай сеткі. Такім чынам, Крысталер выяўляе супяречнасць паміж арганізацыйнай і функцыйнай структурой.

Задача гэтага плану залежыць ад зон агульнага ўзроўню. У реальнасці структура прасторы складаецца з некаторага кампрамісу гэтых двух аспектаў пры магчымым дамінаваныні аднаго з іх.

Пры выкарыстанні ў стратэгічным рэгіональным плянаванні гэтай мадэлі трэба ўлічваць наступныя разыходжаныні ў зоне ўплыву:

1. У сувязі з наяўнасцю дзяржаўных межаў эканамічнай прасторы абрываецца (паблізу ад мяжы парушаецца правільнасць шасыцікунтнай сеткі).
2. Рэальнасць съведчыць пра некаторую функцыянальную спэцыялізацыю гарадоў: яны не ажыццяўляюць усю паўнату функцыяў папярэдніх узроўняў.
3. Плошча зоны ўплыву залежыць ад шчыльнасці насельніцтва. Тому зоны аднаго ўзроўню абслугоўвання могуць істотна адрознівацца плошчаю.
4. У рэальнасці дамінаваныне аднаго цэнтра над другім носіць дыфузны, недакладны і расплывісты характар.

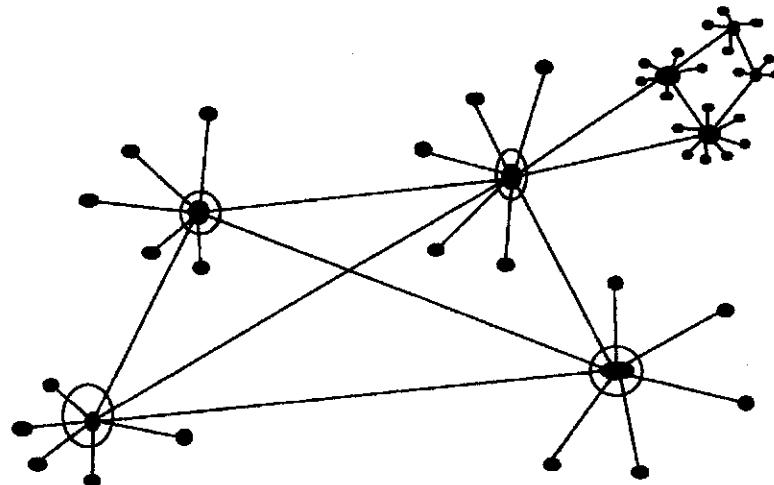
У апошні час тэорыя цэнтральных месцаў разъвіваецца ў напрамку інтэграцыі з агульной тэорыяй сістэмай. Сістэма цэнтральных месцаў адкрытая як да вонкавага асяроддзя, так і да ўзнаўлянай «тканіны» попыту і прапанаваныня вытворцаў і спажывцу гораду. Улік гэтай акалічнасці дазваляе разгледзець у мадэлі вонкавыя ўзьдзеяньні, такія, як міграцыя сельскага насельніцтва, разъвіццё транспарту, пашырэнне зонаў гандлю ў сувязі з ліквідацыяй гандлёвых бар'ераў і г. д.

6.1.6. Уяўленыне аб гарадах і іх узаемасувязях як аб каркасе эканамічнага жыцця

З разъвіццём эканомікі прасторы была ўсьвядомленая залішняя жорсткасць строга іерархічнай схемы Крысталера, у якой не знаходзілася месца для гарызантальных повязяў гарадоў. Былі пропанаваныя больш гнуткія схемы апісаныя прасторавых сувязяў.

Вывучэнне рэальнай марфалёгіі сеткі гарадоў съведчыць аб узмацненні ролі сеткаватай формы сувязі гарызантальнага тыпу, якая, тым не менш, спаўлочаецца з іерархічнымі адносінамі. Такая складаная канструкцыя **сеткі зорак** (*hubs & spokes*) разглядаецца як больш пэрспэктыўная форма каркасу гарадоў. У аснове гэтай канструкцыі ляжаць вузлы (фокусы актыўнасці) і прымяні, якія адпавядаюць патокам тавараў, людзей і інфармацыі. Прымяні, якія выхадзяць з аднаго цэнтра, выяўляюць яго зону ўплыву высокага ўзроўню. У некаторых выпадках такія вузлы звязаныя даволі інтэнсіўнымі патокамі (напрыклад, Бардо і Тулюза або Страсбург і Нансі ў Францыі). У той жа час існуюць сітуацыі, калі дастаткова блізкія гарады ня злучаныя заўажнымі патокамі (Нансі і Мец, Марсэль і Экс у Францыі).

Разуменые рэальных прычынаў, якія прывялі да фармаванья падобных гараздантальных повязяў, неабходна для належнага апісаньня каркасу краіны. У сучасных умовах становяцца менш значнымі звязкі паміж цэнтрамі рознага ўзроўню, ускладняеца схема падзелу працы паміж гарадамі. Вытворчыя пвязі не адмяняюць іерархічнасці адносінай партнераў, але ня ўпісаюцца ў жорсткую піраміdalную структуру гарадоў квазівайскага тыпу. У сучаснай вытворчасці назіраецца разьдзяленне функцыяў, іх экстэрналізацыя і дастаткова складаная арганізацыя ўзбелінікаў. Фармуецца новая структура каркасаў гарадоў, дзе роля гораду больш не сузымляецца з памерамі яго найбліжэйшай тэрыторыяльнай зоны ўплыву і аб'ёмам яго вытворчых магутнасцяў, дзе ранг гораду шмат у чым вызначаецца яго здольнасцю даць разьвітую інфраструктуру, эфектуна ўключыць у сваю эканамічную простору розныя віды дзейнасці. Горад ідзе насустрэч патрабаванням розных відаў дзейнасці ва ўмовах жорсткай канкурэнцыі ўрбанізаваных тэрыторыяў, якая стала магчымай дзякуючы значнаму паніжэнню выдаткаў на транспорт і сувязь. Таму гарады, якія забясьпечваюць прывабнасць для бізнесу, рэзка павялічваюць дыяпазон сваіх пвязяў, пранікаючы тым самым у зоны ўплыву часам даволі аддаленых гарадоў супастаўляльнага ўзроўню. Гэтыя «доўгія» пвязі і фармуюць тыя пучкі прамянёў, якія характарызуюць просторавую мадэль сеткі зорак (мал. 6.5).

Малюнак 6.5. Схема каркасу гарадоў тыпу «сетка зорак»

Такім чынам, у межах адной сеткі існуе некалькі іерархіяў, вяршыні якіх ляжаць у розных месцах, часам і кожная з гэтых іерархіяў сфармавана ў межах асобнага функцыянальнага падкаркасу. Найбольш цікавыя прыклады такіх функцыянальных падкаркасаў адправядкоў выпадкам, калі верхнія вузлы ляжаць у найбуйнейшых гарадах сьвету.

Само ўзынікненне вузлоў, у якіх сыходзяцца дастаткова аддаленія прамяні, можа быць выкліканы інавацыйнымі працэсамі, калі рэалізацыя маштабных праектаў патрабуе вызначанай «крытычнай масы», пры якой забясьпечваецца рэнтойнасць інвестыцыяў. У такіх выпадках узынікаюць каапэратыўныя пвязі зацікаўленых гарадоў. Прыкладам можа быць пагадненне гарадоў адносна разъмашчэння аэрапортаў або вакзалаў высакахуткаснай чыгункі. Такі аэрапорт або вакзал аказваецца фокусам, да якога цягнуцца прамяні аўтастрадаў з суседніх гарадоў. Тым самым фармуецца чарговая «зорка», якая ўбудоўваецца ў сетку больш высокага ўзроўню, прадстаўленую авіялініямі ці чыгуначнымі магістралямі.

Літаратура

1. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. Москва: Дело Лтд., 1994.
2. Занадворов В. С., Занадворова А. В. Экономика города: Уч. пособие. Москва: ИЧП «Издательство Магистр», 1998.
3. Тюнен И. фон. Изолированное государство. Москва: Экономическая жизнь, 1926.
4. Berry B. Geography of Market Areas and Retail Distribution, Englewood Cliffs. N.Y.: Prentice Hall, 1971.
5. Handbook on Urban Economics Mills E. and Nijkamp P. (eds.) Amsterdam.: Elsevier Science Publisher, 1987.
6. Launhardt Wilhelm. Mathematische Begründung der Volkswirtschaftslehre. 1885.

6.2. Прасторавая адаптация прамысловасці

6.2.1. Тэрыторыя і прамысловасць у сучасных умовах

Стратэгічнае плянаванье разьвіцьця рэгіёнаў Беларусі ў сучасных умовах павінна ажыццяўляцца з улікам трансфармацыі прамысловасці ў глябальных межах, што прайяўляеца праз зынкненне геаграфічных межаў для бізнесу, а таксама з улікам трансфармацыі галіновай і тэрытарыяльнай структуры прамысловасці ў выніку систэмнай трансфармацыі пры пераходзе да рынку.

Незалежна ад мэтадалягічнай арыентацыі розныя тэорыі прасторавага разъмяшчэння прамысловасці спрабуюць аб'яднаць трох асноўных элементы прамысловай дзейнасці: тэхналягічны, эканамічны і арганізацыйны. Гэтыя элементы ўзаемазвязаныя, таму цяжка адназначна акрэсліць, які з'яўляецца ў той ці іншай тэорыі. Тым не менш, іх прымаюць як аснову систэматyzациі галоўных тэорыяў, звязаных з геаграфіяй прамысловасці (мал. 6.6).

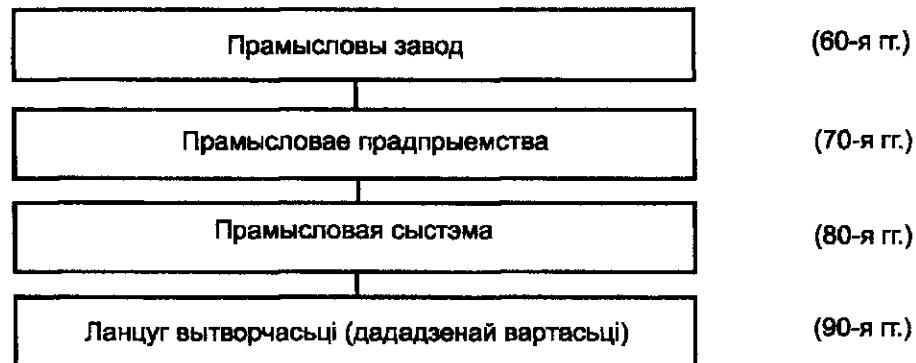
Малюнак 6.6. Асноўныя элементы прамысловай дзейнасці і выкарыстоўваныя ў прамысловай геаграфіі тэорыі, якія іх апісваюць

Крыніца: T. Stryjkiewicz (1999, с. 27).

Тэорыі, паказаныя на малюнку 6.6, у розны ступені рэканструююць дынаміку зменаў у прамысловасці, працэсы яе трансфармацыі і адаптациі да зменаў у сацыяльна-еканамічным асяроддзі. Ніжэй апішам толькі тры тэорыі, якія знаходзяцца ў цесным дачыненні да распрацоўкі стратэгічных плянаў разьвіцьця рэгіёнаў.

Перш за ёсць трэба адзначыць, што на тле систэмнай трансфармацыі і паступовага адкрыцьця нацыянальнай экономікі глябальным працэсам адбываюцца

змененне аб'екту даследаванья прамысловай геаграфіі. Як відаць з мал. 6.7, да нядаўняга часу аб'ектам даследаванья выступалі заводы, прадпрыемствы і — радзей — прамысловыя систэмы.

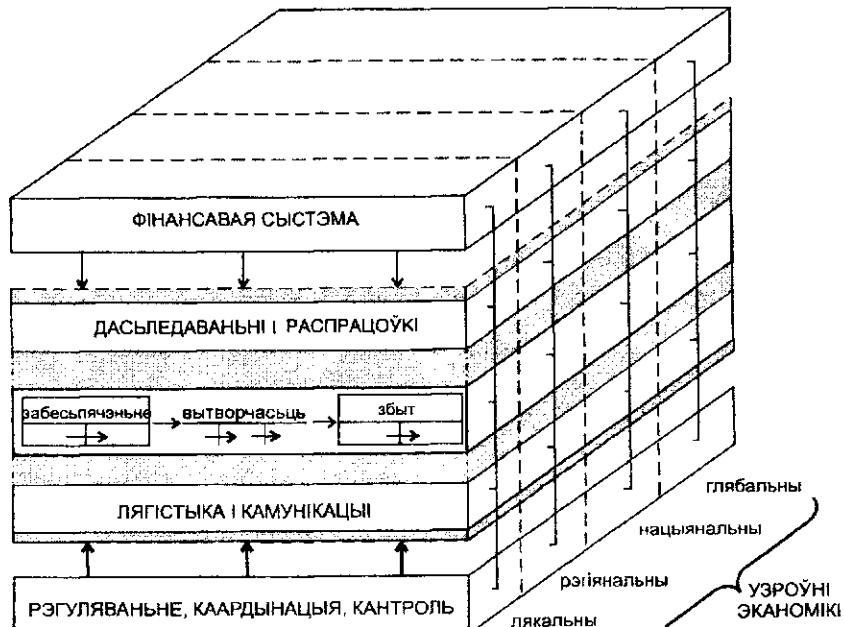
Малюнак 6.7. Змененне аб'екту даследаванья прамысловай геаграфії

Цяпер у сувязі з глябализацыяй гаспадарчай дзейнасці, а таксама павелічэннем узаемазалежнасці і комплекснасці сувязяў паміж конкретнымі сектарамі і суб'ектамі гаспадарання («акторамі» эканамічнай гульні) ва ўсё большай колькасці даследаванью пераходзяць да аналізу ланцугоў вытворчасці (production chains), або, як іх яшчэ называюць, таварных ланцугоў (commodity chains), ці ланцугоў дададзенай вартасці.

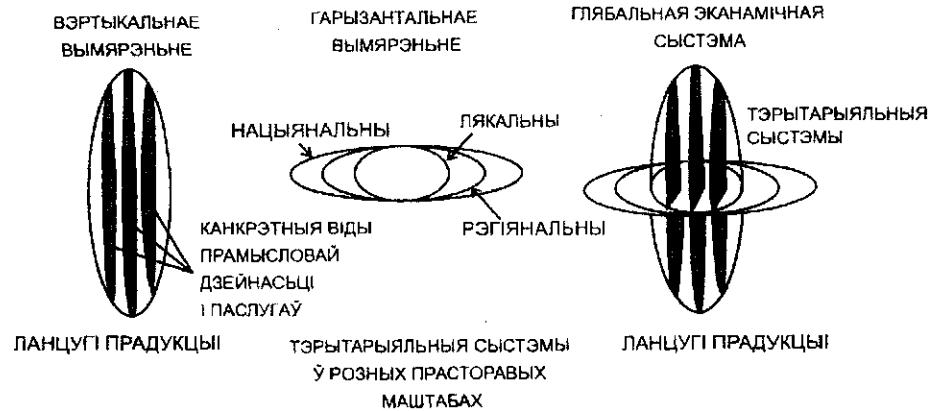
Дыкен (P. Dicken) вызначае ланцуг вытворчасці як «трансакцыйна звязаную пасыльядоўнасць функцыі», у якой кожная стадыя дадае дадатковую вартасць да працэсу вытворчасці дабротай і аказанням паслуг. Асноўныя элементы гіпатэтычнага ланцуга вытворчасці паказаны на мал. 6.8.

Кожны з пазначаных элементаў ланцуга ўключаецца ў сплаў сувязяў ня толькі тэхналягічных, але таксама лягістычных, фінансавых і іншых, а таксама разнастайных мэханізмаў рэгулявання, каардынацыі і контролю, якія адбываюцца на розных узроўнях: прадпрыемства, дзяржавы, міжнародных інстытутаў (ААН, МВФ, ЭЗ).

У той жа час кожны ланцуг мае сваю геаграфічную канфігурацыю, якая ўсё часцей набывае глябальны маштаб. Тому аб'ектам даследаванья сучаснай эканамічнай геаграфіі становіцца «перасячэнне» вертыкальнага вымірэння гаспадаркі (ланцугоў вытворчасці) зь яе гарызантальным вымірэннем (тэрытарыяльні систэмамі: лякальны, рэгіональны, нацыянальны) — глядзі мал. 6.9.

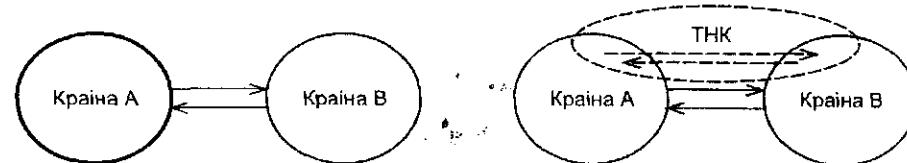
Малюнак 6.8. Гілазтычны ланцуг вытворчасці і яго прасторавае вымірэнне
Крыніца: T. Stryjakiewicz (1999, с. 29).

Малюнак 6.9. Асноўныя ўзаемазвязаныя вымірэнныі гаспадаркі ў працэсе глябализацыі
Крыніца: P.Dicken (1998, с. 13).

У гэтай сувязі важна даць азначэнныя паняцця і сутнасці глябализацыі і яе адрозненіе ад інтэрнацыяналізацыі. Працэс інтэрнацыяналізацыі (гісторычна ранейшы) заключаецца ў простым пашырэнні гаспадарчай дзейнасці праз граніцы дзяржаваў. Таму гэта працэс колькасны, які прыводзіць да больш шырокіх прасторавых межаў эканамічнай дзейнасці. Працэс глябализацыі якасна адрозніваецца ад працэсу інтэрнацыяналізацыі, паколькі ўключае не толькі геаграфічнае пашырэнне эканамічнай дзейнасці праз межы дзяржавы, але таксама, што вельмі важна, функцыянальную інтэграцыю міжнародна разъмеркаваных відаў дзейнасці. Трэба таксама звярнуць увагу на геапалітычны ўплыў глябализацыі, які выражаетца ў тым ліку ў систэмной узаемазлежнасці нацыянальных гаспадараў і пераходзе часткі ўлады да міжнародных карпарацый.

Шамп (E. W. Schamp) вызначае глябализацыю як «гісторычны працэс росту інтэграцыі сусветнай гаспадаркі, які кіруеца стратэгічнай дзейнасцю двух галоўных «дзейных асобаў» — дзяржавы і транснацыянальных карпарацый (ТНК). ТНК прыводзяць да змянення харкатру сувязяў. Большасць маштабных лякальных рашэнняў і міжнародных трансакцыяў зьяўляюцца вынікам гандлю паміж урадамі дзяржаваў і ТНК. Іх наступствам зьяўляецца ўключэнне часткі нацыянальнай гаспадарчай систэмы ў глябальныя систэмы вялікіх карпарацый і мацаваныне новых відаў повязяў»(мал. 6.10).

Малюнак 6.10. Уплыў ТНК на змянененне харкатру сацыяльна-еканамічных сувязяў

Мяжа ўзаемапранікненія ТНК і краінай залежыць ад спрэтыкаванасці вядзення перамоваў (bargaining power), а таксама стратэгіі дзяржаваў і ТНК. Прасторавыя вынікі рэалізацыі гэтых стратэгій (напрыклад, дыфузія інавацыяў і памяншэнне міжрэгіянальных дыспрапорцыяў або стварэнне новай палірнасці «цэнтар—пэрыферыя») уяўляюць дылему для сучасных эканамісту і географу. Як можна меркаваць з мал. 6.10, змяненіца сутнасць сучасных міжнародных эканамічных сувязяў і замежнага гандлю, які ўсё часеў становіцца шматразовым абменам кампанэнтаў, паўпрадуктаў (а таксама капіталу, тэхналёгіі, паслугаў, інфармацыі) у межах сеткі прадпрыемстваў памежамі краінай.

6.2.2. Канцэпцыя прасторавай адаптацыі прамысловасці

Значныя змены ў вонкавым асяродзьдзі прамысловых фірмаў, якія адбываюцца падчас систэмнай трансфармацыі эканомікі, робяць актуальнай праб-

лему прыстасаваньня (адаптациі) суб'ектаў гаспадараньня, арганізацыяў, а таксама тэрытарыяльной структуры прамысловасці да такіх зъменаў. Менавіта таму цяпер набывае новы імпульс разьвіцця распрацаўваная ў 1960-х гадах канцепцыя прасторавай адаптациі. Мэханізм падобнай адаптациі праяўляеца ў розных прыстасавальных стратэгіях, у якіх вылучаюцца трох асноўныя элементы: лякалізацыя, рэгіянальная схема разъмяшчэння гаспадарчай дзейнасці і схема прасторавых сувязяў. Адаптация можа насыць актыўны і пасіўныя характеристы.

Актыўная адаптация назіраецца, калі суб'ект (прадпрыемства, рэгіён) робіць актыўныя, съядомныя заходы, у выніку якіх наройні з яго трансфармацыяй, якая дазваляе больш эфектыўна функцыянуваць у зъменлівых вонкавых умовах, адбываеца ўзьдзеянне на гэтыя ўмовы і паводзіны іншых аб'ектаў. **Пасіўная адаптация** заключаеца ў прыстасаванні да атачэння без выканання істотных унутраных пераўтварэнняў, калі выжываньне і функцыянуванье аб'екту залежыць у асноўным ад дзеянняў іншых удзельнікаў эканамічнай гульні (напрыклад, ураду праз выдзяленыне субсыддыяў).

Важным зъяўляеца пытаньне ацэнкі выніковасці працэсу адаптациі. Ацэнка пасыпховасці адаптациі можа праводзіцца паводле розных крытэраў, якія залежаць ад тэарэтична-методалягічнай арыентацыі даследніка. У нэаклясычных тэорыях адаптация ёсьць непасрэднай рэакцыяй на дзеянні эканамічных сілаў, а ступень прыстасаваньня акрэсліваеца эканамічным эфектам (вартасцю прададзенай прадукцыі, атрыманым прыбыткам і г. д.). У бехавіральных тэорыях адаптация ёсьць вынікам працэсу навучанья, а крытэріям ацэнкі яе пасыпховасці выступае суб'ектыўны ўзровень задавальнея (вымиралы, напрыклад, шляхам даследаваньня грамадзкой думкі). Нарэшце, у інстытуцыянальных тэорыях адаптация трактуецца як атрыманьне найвыгаднейшай пазыцыі ў працэсе перамоваў зь іншымі ўдзельнікамі, якія дзеянічаюць у дадзенай сацыяльна-еканамічнай просторы. А мерай эфектыўнасці адаптациі зъяўляеца сіла ўплыву (кантролю), якая характерызуецца, напрыклад, долей акцыяў у акцыянэрных кампаніях або адварованным сэгментам рынку. Треба адзначыць, што пры пастаноўцы стратэгічных мэтай разьвіцця рэгіёну пералічаныя вышэй крытэрыі могуць накладвацца.

Пры распрацоўцы стратэгіі трэба таксама ўлічваць, што пасыпховая кароткатэрміновая адаптация рэгіёнаў або прадпрыемстваў можа паслабляць іх адаптабільнасць у даўжэйшай перспектыве. Так, Грабэр (G. Grabher) называе гэта эфектам паталіягічнай гамеастазы: суб'екты прызвычайваюцца да акрэсленага віду стабільнасці (якая часта існуе дзякуючы дзеянням звонку) і ня ўстане ідэнтыфікацыя новых адаптацийных выклікаў і пасыпхова на іх рэагаваць. Треба зазначыць, што ў сучасных умовах адаптацийныя дзеянні прадпрыемстваў праяўляюцца ў прынятых імі стратэгіях рэструктурызацыі, пра што гаворка пойдзе ніжэй.

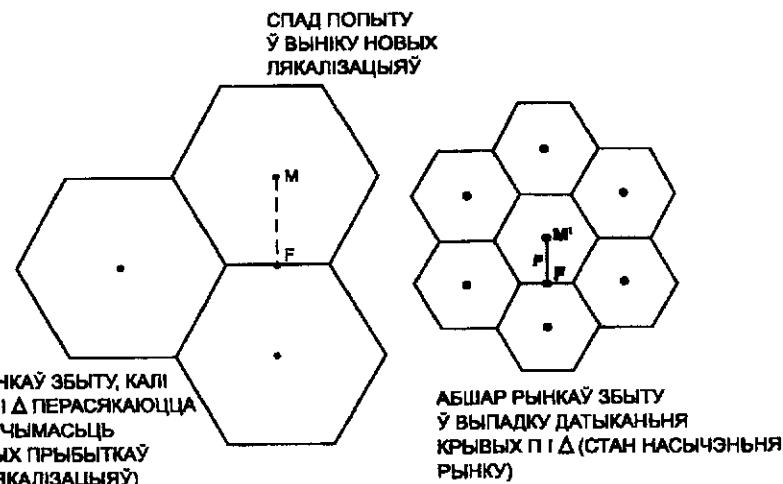
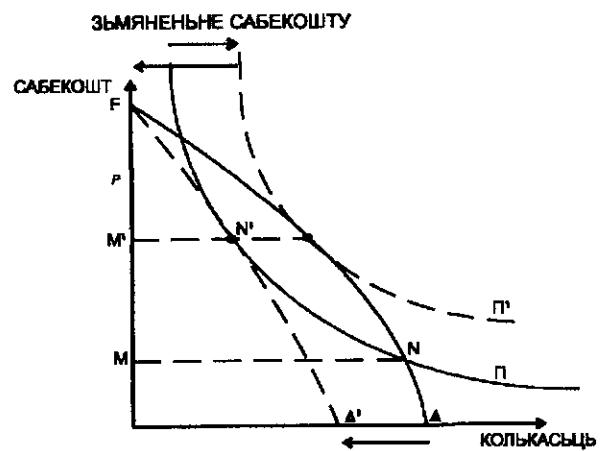
6.2.3. Адаптацийны мэханізм у тэорыі лякалізацыі Лёша

Сярод нэаклясычных тэорый лякалізацыі мэханізм прасторавай адаптациі найлепей ілюструе тэорыя А. Лёша (A. Lösch, 1944), а менавіта яе частка, дзе апісваеца сувязь паміж велічынёй рынкавага аблігу і памерам прыбыту, якія выконвае ў гэтай тэорыі ролю крытэру адаптациі.

Паводле Лёша атрыманьне прыбыту магчыма, калі крывая сукупнага попыту Δ (трактаваная як функцыя заводскай цаны) перасякае так званую кривую плянаваньня Π , якая паказвае найменшы сярэдні сабекошт, пры якім вызначана колькасць тавару можа быць вырабленая (мал. 6.11). Гэтай сітуацыі адпавядае вызначаная плошча рынку збыту, прамень якой (MF) вызначаеца праз велічыню сабекошту прадукцыі і кошту транспартаваньня. Лёш ілюструе лякалізацыю на прыкладзе броварнай вытворчасці. Каб паказаць функцыянуваньне адаптацийнага мэханізму, прымем дапушчэнне, што ў выніку памяншэння плошчы вырошчваньня хмелю ў рэгіёне растуць кошты сыравіны, а tym самым — і кошты вытворчасці піва. Каб, не зъмяняючы цаны, не прадаваць піва ніжэй за сабекошт, вытворца мусіць паменшыць свой рынкавы абліг (рынкавую долю), што ў свою чаргу выкліча памяншэнне агульнага эфектыўнага попыту. На мал. 6.11 ілюстрацыяй апісанай сітуацыі зъяўляеца перамышчэнне кривой плянаваньня Π угору ў кірунку кривой Δ такім чынам, што ў пэўным моманце яна перастае датыкацца да кривой попыту Δ . Вытворца ў такай сітуацыі можа рэалізаваць трох магчымасці прыстасаваньня да зъмененых умоваў:

1. Павысіць цаны. Гэтаму, аднак, згодна з адным з дапушчэнняў тэорыі Лёша, не садзейнічаюць канкурэнты (напрыклад, лякалізаваныя ў рэгіёнах, дзе кошты сыравіны ня выраслы).
2. Замена датычасовага сродку транспарту танкнейшым (калі гэта магчыма).
3. Укараненне тэхнічных або арганізацыйных інавацыяў, якія панізаць кошт прадукцыі.

Нерэалізацыя ніводнай з гэтых магчымасцяў прыводзіць да невыкананьня крытэру адаптациі, што вядзе да ліквідацыі завода. Калі ж вытворцу ўдасаца зъдзейсніць інавацыі, якія ня толькі кампенсуюць рост кошту сыравіны, але і пераважаць гэты рост, то гэта дазволіць яму дасягнуць надзвычайных прыбыткаў, у тым ліку за кошт росту долі рынку. Тады крывая плянаваньня зноў перасякае кривую попыту. Аднак, згодна з умовай тэорыі Лёша, канкурэнцыя імкненца ліквідаваць надзвычайныя прыбыткі, таму існуе магчымасць новых лякалізацыяў. Узьнікненне новых лякалізацыяў выклікае перасоўванье кривой попыту ўлева аж да дасягнення стану раўнавагі (кропка N'). Рынкавая доля памяншаетца: яе значэнне найменшы прамень рынку збыту, пры якім вытворчасць зъяўляеца рэнтоўнай. Лякалізацыя новых заводаў зъяўляеца неакупальнай, паколькі рынок насычаны. Гэты стан можна зъмяніць правядзеннем чарговых інавацыяў, якія выклікаюць перасоўванье кривой плянаваньня ўніз.

Малюнак 6.11. Узаемасувязі паміж зьменамі ў попыце, выдатках і плошчах рынкаў збыту

Крыніца: A. Lösch (1961, с. 117, 120).

Паказаны мэханізм адаптацыйной лякалізацыі зьяўляеца тыповым для рынкавай гаспадаркі і які мог рэалізавацца ва ўмовах плянавай эканомікі. Ва ўмовах пераходу да рынку гэты мэханізм пачынае дзеянічаць, у прыватнасці, у такіх стратэгіях прадпрыемстваў, як: 1) актыўны пошук новых вытворчых магчымасцяў (часта разам з новымі лякалізацыямі); 2) паніжэнне коштав прадукцыі (рацыяналізацыя коштав транспартавання; паніжэнне коштав працы праз ліквідацыю залишніх занятасці, скарачэнне адлегласці да месцаў працы і аблежаванне сацыяльных выдаткаў; інавацыі, накіраваныя на памяншэнне энэрга- і матэрыялаёмістасці вытворчасці і г. д.). Аднак падчас пераходнага перыяду такія актыўныя стратэгіі яшчэ працяглы час будуть суправаджацца пасёнай адаптацыяй (лабіяванне датацыяў, дзяржаўных замоваў) або ліквідацыяй неефектыўных прадпрыемстваў.

6.2.4. Формы прасторавай арганізацыі прамысловасці

Ва ўмовах разывітай капіталістычнай гаспадаркі галоўнай формай арганізацыі прамысловасці стаў фардызм, які Тыкел і Пэк (A. Tickell, J. A. Peck, 1992) вызначаюць як «систэму, што грунтуюцца на масавай вытворчасці стандартизаваных дабротаў, сполучаючы з рынкам масавага спажыўца, які систэматычна расце, і рэгулюючы праз кейнсіянскі тып макразаканамічнага кіравання». У 1970-х гадах у такой систэме выявіўся шэраг крызысных зьяваў (выкліканых у тым ліку нафтавым крызисам 1973—1974 гг.), пасля чаго пачалося разывіццё новых паствордаўскіх формаў арганізацыі вытворчасці. Галоўная рыса новых формаў заключаецца ў элястычнасці (гнуткасці) адаптацыі да зьменаў у попыце, якая адкрываеца, сярод іншага, «добра разывітай здольнасцю да хуткага пераходу ад аднаго спосабу вырабу або асартыменту да іншых, а таксама маланкавага скарачэння вытворчасці бяз значных наступстваў для ўзроўню эфектыўнасці». Згодна з Рубэкам (A. J. M. Roobecq, 1990), рысамі постфардызму зьяўляюцца таксама: дэрэгуляцыя, палірызация і сегментация.

Паствордаўскую мадэль элястычнай вытворчасці вызначаюць тры асноўныя элементы:

- 1) элястычная тэхналёгія;
- 2) элястычная арганізацыя вытворчасці;
- 3) элястычная праца.

Для нас важна, што пераход да паствордаўскай мадэлі прамысловасці мае прасторавыя наступствы, якія найлепей дасыледуюць прадстаўнікі каліфарнійскай школы інжыніринга і эканомікі (O. E. Williamson, 1985; A. J. Scott, 1988; M. Storper, 1989). Адной з формаў адаптацыі да зьменаў попыту зьяўляеца прасторавы падзел працы. Крытэрам адаптацыі выступае мінімізацыя так званых трансакцыйных выдаткаў, што адбываеца праз стратэгію інтэрналізацыі або экстэрналізацыі. Маецца на ўвазе, што прымаючыя рашэнні — якія віды дзеяніасці застаюцца ў межах прадпрыемства, а якія

пачынаюць выконвацца звонку ў форме трансакцый з іншымі прадпрыемствамі. Такім чынам, навызначанасць, якая вынікае з частых зменаў попыту, спрыяе працесу вэртыкальнай дэзінтэграцыі вытворчасці, што радыкальна павялічвае агульную элястычнасць систэмы вытворчасці дзякуючы разнастайнасці трансакцыйных магчымасцяў (B. Domanski, 1992). Сучасныя фірмы ўсё ў большай ступені выкарыстоўваюць стратэгію экстэрналізацыі (*outsourcing*). На практицы гэта азначае аддзяленыне ад фірмы асобных відаў дзейнасці, прычым ня толькі дапаможных, але і асноўных элементаў ланцуга вытворчасці. Істотнай рысай такіх трансакцыяў зьяўляецца патрэба ў дакладнай часовай каардынацыі вытворчасці, якая знаходзіць найлепшае адлюстраваныне ў систэме *just-in-time*. У пастфордаўскай мадэлі вытворчасці выгады маштабу вытворчасці (*economy of scale*), якія адыгрываюць істотную ролю ў фардызьме і традыцыйных тэорыях лякалізацыі, страчваюць значэнне на карысць выгадаў ад разнастайнасці (*economy of scope*). Гэта ў сваю чаргу прыводзіць да ўзынкнення прамысловых аглемерацыяў новага тыпу (зь вялікай колькасцю малых і сярэдніх прадпрыемстваў, якія супрацоўнічаюць паміж сабою).

Неразвітасць рынковых адносінаў у постсацыялістычных краінах, недахоп капіталу, невысокая карпаратыўная культура абумоўліваюць неразвітасць пераходу адразу да постфардызму. Працяг існавання мадэлі фардызму ў сучасных пераходных умовах абумоўлівае існуючу структуру гаспадаркі і вельмі незадаволеных спажывецкіх патрэб. Аднак трэба ўсьведамляць, што менавіта за постфардызмам — агульны цывілізацыйны прагрэс, адкрыццё нацыянальнай гаспадаркі і прагрэсіўная дывэрсіфікацыя грамадзтва.

Эвалюцыя прамысловасці (сыціраныне розныя паміж прамысловасцю і сферай паслуг, узынкненне зъмешаных ланцугоў вытворчасці, глябалізацыя капіталу і рост уплыву атачэння на функцыянаваныне прамысловасці), а таксама рост постмадэрнісцкіх тэндэнцыяў у навуцы выклікаюць зъяўленыне новых канцепцый, якія больш поўна тлумачаць хутка зъмяншальную просторавую арганізацыю прамысловасці. Адной з таких канцепцій зъяўляецца тэорыя прамысловых сетак (*industrial network, business network*), якія вызначаюцца як «набор узаемвязаных адносінаў абмену паміж акторамі, зъвязанымі з прамысловай дзейнасцю».

Нагадаем, што ў традыцыйных нэайністутуцыйальных канцепціях (O. E. Williamson, 1975, 1985) сцівярджаецца, што вытворчасць і развиццё прамысловых фірмаў базуецца на структурах двух відаў:

- 1) рынку, дзе выконваюцца непастаянныя і кароткачасовыя трансакцыі на быцця—продажу,
- 2) унутранай іерархічнай арганізацыі.

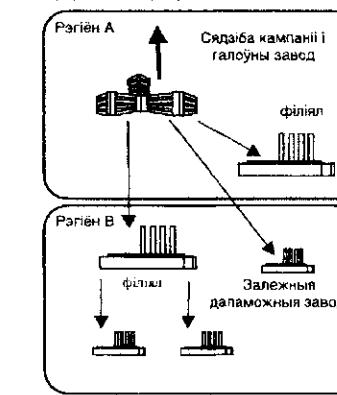
Згодна з Хакансонам і Ёхансонам (H. Håkansson, J. Johanson, 1993), прамысловыя сеткі становяцца трэцяй, прамежкавай формай арганізацыі прамысловасці.

Дзякуючы адносна працяглым стасункам з іншымі фірмамі (каапэрацыя, ліцензійны дагавор, сумеснае прадпрыемства), а таксама з дастаўцамі (прадрадчыкамі), спажыўцамі прадукцыі і іншымі інстытутамі (фінансава-страхавымі, дасыледчымі, лягістычнымі, кансалтынгавымі) забясьпечваеца большая стабільнасць дзейнасці, чым пры аднаразовых рынковых дачыненнях, і адначасова — большая гнуцасць, чым у рамках іерархізаванай арганізацыі. Гамільтан (F. E. I. Hamilton, 1995) падкрэслівае, што «сеткаваныне (*networking*) фармуе апэрацыйную структуру, якая забясьпечвае магчымасць пастаяннай адаптациі да хуткіх зменаў». Асноўныя адрозненіні паміж іерархічнай формай арганізацыі вытворчасці (заснаванай на фардызьме) і гнуцкай прамысловай сеткай (якая адпавядае пастфордаўскай мадэлі) паказаны на мал. 6.12.

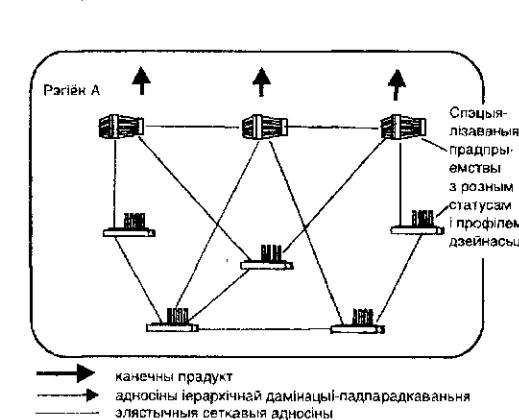
З ростам гнуцасці і спэцыялізацыі вытворчасці ўзынікаюць разнастайнія прамысловыя сеткі. Аднак усе яны маюць шэраг агульных рысаў:

- 1) узаемазалежнасць удзельнікаў (*interdependence*), якая зъяўляецца наступствам доўгатэрміновай узаемнай адаптациі;
- 2) узаемнасць супрацоўніцтва (*reciprocity*), што адразынівае прамысловыя сеткі ад іерархічных систэм, якія могуць абапірацца на аднабакове, пойнае адміністрацыйнае падпрарадкаваныне;
- 3) няжорсткае звязаныне (*loose coupling*), што забясьпечвае значную адкрытасць і аўтаномію ў выбары партнераў, магчымасць хуткай рэакцыі на змены вонкавых умоваў, а таксама аблігачае адаптацию інавацыяў;
- 4) улада (*power*) — падзел улады ў межах сеткі не зъяўляецца сымэтрычным і

A. Іерархічная фордаўская мадэль прамысловасці

B. Мадэль злястычнай прамысловай сеткі

Малюнак 6.12. Асноўныя формы просторавай арганізацыі прамысловасці
Крыніца: S. Krätsch (1995, с. 74)

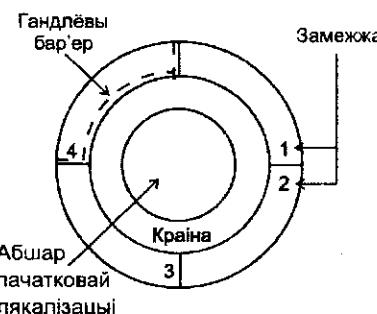
ўраўнаважаным, наадварот, сеткавыя структуры не злімінуюць цалкам адносінаў дамінаваньня—падпарадкованьня, аднак яны ня маюць абсалютнага характару.

Да гэтых рысаў дадаюць яшчэ адну асаблівасць — інвестыцыі ў дзельнікаў сеткі (у асноўным прамысловых фірмаў) у стварэнне адпаведнай ім інфраструктуры ўзаемаадносінаў (а ня толькі ў матэрыяльныя аб'екты).

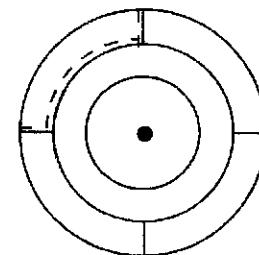
У канцепцыі прамысловай сеткі значную ролю адыгрывае просторавае вымярэньне. Гэта так ня толькі таму, што тэрыторыяльныя адзінкі (гарады, раёны) зьяўляюцца ў дзельнікамі (дзеінімі асобамі) сеткі. Атрыбутам кожнай сеткі зьяўляеца яе сталае атачэнне (*embeddedness*), што можна абазначыць як своеасаблівую «спадчыну» дадзенай тэрыторыі ў элемэнтах, якія спрыяюць (або не спрыяюць) усталяванню розных тыпу адносінаў. Прычым адрозніваюць сацыяльную і інстытуцыянальную спадчыну. Да першай адносяць дух прадпрымальніцтва, інавацыйныя здольнасці, прамысловую культуру, самаідэнтыфікацыю, грамадzkую салідарнасць, камунікатыўную інтэрактыўнасць, асяроддзіце даверу і г. д. Да інстытуцыянальнай спадчыны адносяць традыцыйныя ярмаркі, банкі, навукова-даследчыя ўстановы і г. д.

Прамысловыя сеткі ўтвараюцца як малымі і сярэднімі фірмамі, так і транснацыянальнымі канцэрнамі. Функцыянуюць яны ў розных просторавых маштабах: ад лякальнага і рэгіональнага да глябальнага. Навукоўцы вылучаюць яшчэ адзін просторавы аспект прамысловых сетак, звязаны з экспансіяй транснацыянальных кампаній і глябализацыяй гаспадарчай дзейнасці. Тыповы шлях разъвіцца транснацыянальнай кампаніі падае мадэль Шанкса (D. C. Shanks, 1985): Экспарт — Продаж ліцензіі — Замежнае прадстаўніцтва і / або бюро продажу — Удасканаленне прадукцыі — Лякалізацыя вытворчага прадпрыемства за мяжой — Сетка замежных вытворчых і невытворчых (R&D) адзінак — Глябальны бізнэс (поўны ўдзел у міжнародным падзеле працы). На практицы некаторыя з прыведзеных звязанаў (напрыклад, продаж ліцензіі) могуць быць пралушчаныя.

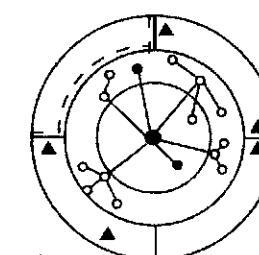
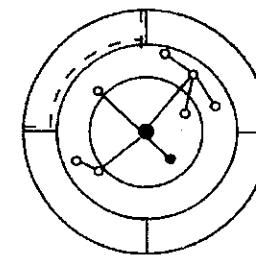
Просторавую экспансію ілюструе мадэль Хакансана (мал. 6.13). Сыцьвяджаеца, што такая пасылядоўная экспансія ТНК адбываецца або праз набыццё ўжо існіх мясцовых, або праз новыя інвестыцыі тыпу *greenfield*. Ва ўсіх апісаных мадэлях рысай пачатковых стадыяў экспансіі зьяўляеца лякалізацыя за мяжой прадстаўніцтваў, бюро продажу і вытворчых адзінак (філіялаў), цалкам залежных і іерархічна падпарадкованых цэнтрам мацирыйскай кампаніі. З часам замежныя філіалы ТНК пачынаюць ствараць уласныя рэгіональныя сеткі (*regional spill-over*, ці «разыліванье»), а іх адносіны з мацирыйскімі кампаніямі аслабляюцца. Узрастаете ступень іх аўтаноміі. Аднабаковыя повязі з цэнтрам мацирыйскай кампаніі паступова замяняюцца шматбаковымі сувязямі структураў прыніціцца рашэнняў (на мал. 6.13 вытворчыя адзінкі, звязаныя за мяжой, становяцца рэгіональнымі асяродкамі рашэнняў). Іерархія замяняеца т. зв. гетэрархія, што прыводзіць да ўтварэння гля-

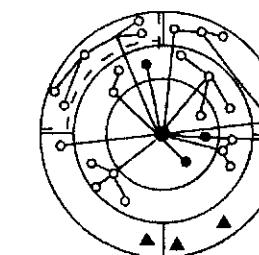
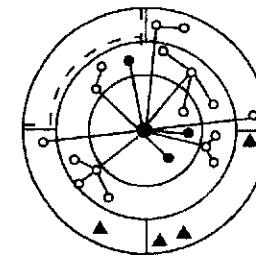
Простора дзейнасці прадпрыемства Этап 1. Прадпрыемства ў складзе аднаго завода

Этап 2. Асваенне нацыянальнага рынку, Этап 3. Пошук замежных пасярэднікаў продажу

Этап 4. Адкрыццё ўласных прадстаўніцтваў і бюро продажу за мяжой

Этап 5. Транснацыянальная карпарацыя

Малюнак 6.13. Мадэль просторавай экспансіі транснацыянальнай кампаніі

Крыніца: Hökansson H. (1979, с. 13)

бальных сетак, якія зьяўляюцца канцавой стадыяй разьвіцьця. Дзякуючы такому мэханізму пераменаў нават малыя і сярэднія фірмы праз уключэнне ў міжнародныя сеткі маюць доступ да сусветных рынкаў.

Тэорыя прамысловых сетак у спалучэнні з тэорыяй разьвіцьця канкурэнтных перавагаў стала спрыяльнай глебай для нараджэння канцепцыі прамысловых клястэратаў.

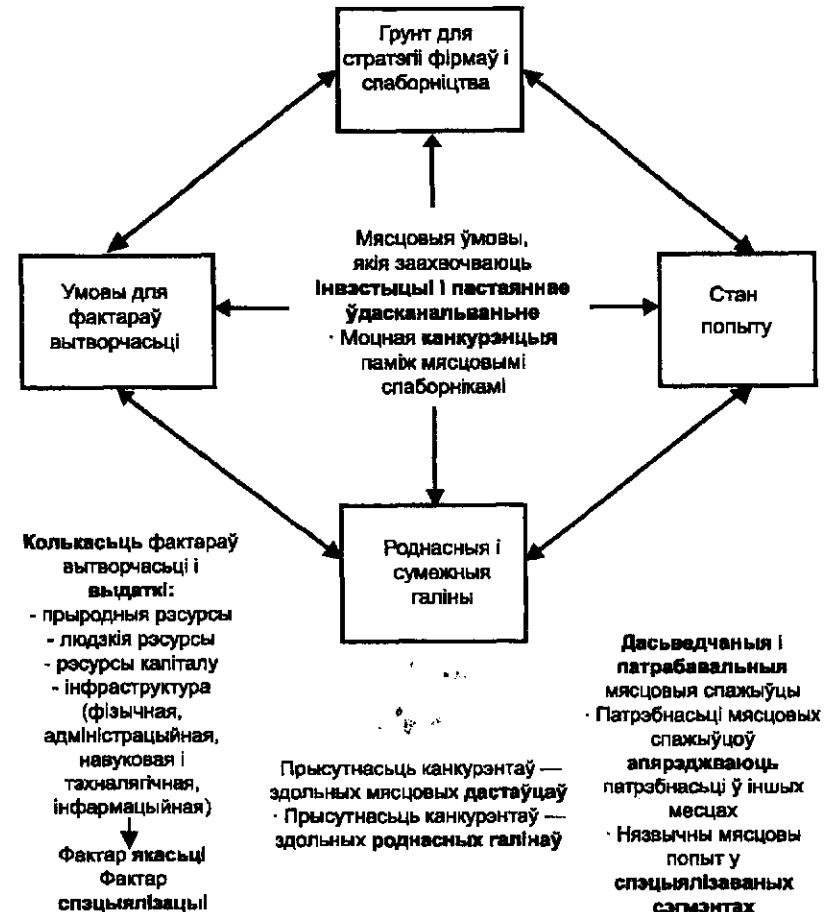
6.2.5. Развіцьцё канкурэнтных перавагаў у клястэрных структурах

Як ні дзіўна, значны рост зацікаўленасці ў лякальной канцэнтрацыі і спэцыялізацыі прамысловасці ў апошнія дзесяцігодзінь звязаны з інтэнсіфікацыяй пракэсу глябалізацыі, які надае новае гучаньне пытанню аб ролі месцаўнаходжаньня ў глябальнай эканоміцы. Частка навукоўцаў съцвярджае, што гляблізацыя праз стварэнне рынку бязь межаў, павышэнне мабільнасці фінансаў, рост колькасці транснацыянальных кампаніяў і пераход да інфармацыйнай эканомікі сыгналізуе аб «сімерці дыстанцыі», аб «дэлякалізацыі» сацыяльна-еканамічных адносін, ці, іншымі словамі, значэнне месцаўнаходжаньня гублею сяю ролю ў эканамічнай дзейнасці. Аднак іншая, магчыма, большая частка навукоўцаў лічыць, што гляблізацыя больш узмацняе, чым памяншае значэнне месцаўнаходжаньня, і хутчэй рэгіянальная эканоміка, чым нацыянальная, зьяўляецца ключавым цэнтрам стварэння дабрабыту і міжнароднага гандлю. Як падкрэслівае М. Портэр, «устойлівія канкурэнтных перавагі ў глябальнай эканоміцы часта моцна лякалізаваны і ўзынікаюць дзяякуючыя канцэнтрацыі высока спэцыялізаванай кваліфікацыі і ведаў, інстытутаў, канкурэнты, бізнесу, дасьведчаных спажывуцоў». У той жа час сама глябальная інтэграцыя ўзмацняе лякальную спэцыялізацыю, паколькі зыніжэнне выдаткаў транспартавання і гандлёвых бар'ераў дазваляе фірмам канцэнтраўца з мэтай выйгрышу ад вонкавай эканоміі на маштабе вытворчасці. Канцэнтрацыя фірмаў робіць магчымым узынікненне перавагаў ад розных формаў рынковых і нярынковых спадарожных эфектаў (*spillovers*), якія, у сваю чаргу, садзейнічаюць росту лякальнай інавацыйнасці і прадукцыйнасці.

Існыя і патэнцыйныя крыніцы лякальных канкурэнтных перавагаў канкрэтнага рэгіёну можна адлюстраваць у выглядзе прапанаванага М. Портэрам ромба (мал. 6.14).

У пракэсе фармавання лякальных канкурэнтных перавагаў у канкрэтнай мясцовасці перш за ўсё трэба адзначыць важнасць спажывецкага попыту з боку жыхароў рэгіёну, што можа گрунтавацца на глыбокіх культурных і побытовых традыцыях насельніцтва. Тут трэба зазначыць, што памер унутранага попыту аказвае ўпрыгожуючы ўздзеяніе на перавагі, якія ўзнікаюць у месцах з вялікай колькасцю насельніцтва. Аднак іншыя факторы, якія падтрымліваюць перавагі, не залежаць ад колькасці насельніцтва. Напрыклад, інфраструктура індустрыйнага та сельскагосподарскага наземнага транспарту, якая дазваляе перасыпахова спаборніцтва паміж месцамі з вялікай колькасцю насельніцтва, а таксама інфраструктура сувязі, якая дазваляе перасыпахова спаборніцтва паміж месцамі з вялікай колькасцю насельніцтва.

Варта адзначыць, што сярод усіх прыведзеных на малюнку пазыцыяў, якія абумоўліваюць разьвіцьцё канкурэнтных перавагаў, найбольш важным у

Малюнак 6.14. Крыніцы лякальных канкурэнтных перавагаў рэгіёну звязку з магутным стымулювальным уплывам на ўсе фактары зьяўляеца канкурэнтнасця на ўнутраным рынке рэгіёну. І таму ўладам рэгіёну ня варта пападацца ў пасткту ілюзіі, што ўнутраная канкурэнтнасця — гэта нешта залішне, што прыводзіць да дублявання выслікаў у адным кірунку, перашкаджае прадпрыемствам дасягаць большых маштабаў вытворчасці. Чым большая лякалізацыя канкурэнтаў, тым больш інтэнсіўнае канкурэнтнае спаборніцтва і тым большія перавагі прадпрыемствы будуть мець на вонкавых, значна больш ёмістых рынках, дзе яны змогуць у поўнай меры рэалізаваць свае перавагі і дасягнуць высокіх аб'ёмаў вытворчасці.

Адсұтнасыңы сыварынных галінау үрәгіне можа спрыяць эканомії энәргарэсурсау і сыварыны, стымуляваць выкарыстанные сучаснага высокатехналягічнага аbstаливаныня. Гэта, безумоўна, будзе працеваць на рәгіён у будучыні. Навуковыя установы могуць стаць яшчэ адным краевугольным каменем канкурэнтаздольнасці рәгіёну, які забясьпечыць рост скільнасці да інавацыяў ды мадэрнізацыі і будзе базавацца на цесных узаемаадносінах бізнес—бізнес, наука—бізнес. Систэмны харктар фармаваннія канкурэнтных перавагаў прыводзіць да ўсталіваныня үрәгіне адмысловага атачненія, якое падтрымлівае зьяўленыне і разъвіцьцё канкурэнтаздольных фірмаў у іншых галінах. Гэтаму будзе садзейнічаць і ўдасканальваныне ўжо існай фізычнай, адміністрацыйнай, навукова-тэхналягічнай і інфармацыйнай інфраструктуры.

Найбольш уплывовым папулярызатаром важнасці лякальной эканомікі зьяўляецца М. Портэр, чыё паняцьце «прамысловы клястэр» (industrial cluster) за кароткі час стала стандартнай канцэпцыяй у гэтай сферы дасъледаваныня. Больш за тое, Портэр паказвае ідэю клястэраў ня толькі як аналітычную канцэпцыю, але і як вызначальны інструмент эканамічнай палітыкі. І гэты інструмент стаў папулярным як сярод міжнародных арганізаціяў, так і сярод нацыянальных урадаў, агенціяў рэгіональнага разъвіцьця і лякальных уладаў разъвітых і тых, што сталі на шлях разъвіцьця, краінаў, якія атасамляюць клястэры з «еканомікай, заснаванай на ведах» (knowledge-based economy). Напрыклад, у ЗША М. Портэр узначальвае буйную праграму па ацэнцы разъвіцьця клястэраў і інавацыянасці з мэтай ідэнтыфікацыі «лепшых прыкладаў», якія могуць быць выкарыстаны, каб «заахвоціць разъвіцьцё клястэраў у рәгіёнах краіны». Узынікае пытаныне: як могуць быць выкарыстаны навукова-практычныя вынікі іншых краінаў і якія канкрэтна напрамкі дасъледаваныня разъвіцьця клястэраў маюць перспектывы ү Беларусі?

Згодна з вызначэннямі Портэра, прамысловы клястэр — гэта «геаграфічнае згуртаваныне ўзаемазвязаных кампаніяў, спэцыялізаваных дастаўцаў, гандляроў паслугамі, фірмаў з роднінных галінаў і асацыяваных інстытуцыяў (напрыклад, універсітэтам, установаў стандартызацыі, гандлёвых аб'яднанін) у асобнай сферы дзейнасці, якія канкуруюць і ў той жа час супрацоўнічаюць», або «згуртаваныне геаграфічнае блізкіх узаемазвязаных кампаніяў і сполучаных з імі інстытуцыяў, якія дзейнічаюць у вызначанай сферы і харктарызујуцца супольнасцю і ўзаемадапаўняльнасцю дзейнасці».

Прыведзеныя азначэнныя дазваляюць зрабіць выснову, што ідэя клястэру мае два сэрцавінныя моманты. Першая фундамэнтальная рыса — повязі (links), якія маюць суб'екты клястэру. Гэтыя повязі могуць быць вэртыкальныя (ланцужкі пакупнікоў і прадаўцу) і гарызантальныя (камплемэнтарныя працуць і паслугоў, выкарыстанные падобных выдаткаў, тэхналёгіяў, інстытуцыяў). Акрамя таго, большасць гэтых повязяў уключае сацыяльныя повязі, якія плённа ўпłyваюць на разъвіцьцё фірмаў. Другая вызначальная рыса клястэру — геаграфічная блізкасць (geographic proximity) узаемазвязаных кампаніяў і іншых удзельнікаў клястэру. Супольнае месцазнаходжаныне заахвочвае і ўзмацняе

перавагі для стварэння новай вартасці, заснаваныя на ўзаемадзеянні паміж фирмамі.

Згодна з Портэрам, клястэр зьяўляецца крыніцай разъвіцьця лякальных канкурэнтных перавагаў, якія фармуюцца ў яго межах трывалыя асноўныя спосабамі. Па-першае, праз павышэнне працуктыўнасці фірмаў, якія ўваходзяць у клястэр, за кошт узаемадапаўняльнасці дзейнасці і доступу да спэцыялізаваных фактараў вытворчасці, інфармацый, інфраструктуры і г. д. Па-другое, праз рост здольнасці да інавацыяў. Па-трэцяе, праз стымулы для ўзынікнення ў межах клястэру новага бізнесу.

Вышэйадзначеная асаблівасці канцэпцыі клястэраў дазваляюць акрэсліць асноўныя напрамкі дасъледаваныня ү для яе выкарыстанныя ү Беларусі, якія вынікаюць з фундамэнтальных рысаў клястэраў. Па-першае, гэта датычыць існаваныня ў краіне інстытуцыянальных проблемаў ва ўсталіваныне повязяў паміж фірмамі, выкананыні контрактаў і аблінені інфармацый. Разам з традыцыйнымі аблежаванынямі, што існуюць у эканоміцы (аблежаваныца рэсурсаў), заканадаўча створаныя аблежаваныні-інстытуты вызначаюць структуру эканамічных стымулаў грамадзства і кірунак эфектуўнага разъвіцьця эканомікі. Незавершаныца фармаваныня ў краіне рынковых інстытутуў (трывалых правоў прыватнай уласнасці, забесьпячэння выкананыня контрактаў і г. д.) павялічвае трансакцыйныя выдаткі прадпрыемстваў і дазваляе меркаваць аб наяўнасці ў краіне фэномэну «інстытуцыянальных пастак», што стрымліваюць эканамічнае разъвіцьцё. У той жа час, у межах клястэраў эканамічныя стымулы могуць праяўляцца больш моцна, а ўпльу нефармальных адносінаў і частых контрактаў можа садзейнічаць памяншэнню трансакцыйных выдаткаў. Па-другое, паколькі сацыяльна-еканамічныя повязі ү клястэрах, якія забясьпечваюць разъвіцьцё канкурэнтных перавагаў, нельга разглядаць у адарваныце ад прасторавай лякалізацыі, то ү Беларусі можна прагназаваць пашырэнне дасъледаваныня праблемаў рэгіональнай палітыкі, эфектаў і пэрспэктываў дэцентралізацыі кіраваныня краінай. Самастойнай і вельмі важнай для Беларусі задачай зьяўляецца ўдасканаленыне структуры кіраваныня галінамі прамысловасці краіны на аснове вывучэння мэханізмаў дзяржаўнага і галіновага рэгулявання ү разъвітых і пераходных краінах.

У межах вызначаных фундамэнтальных напрамкаў дасъледаваныня можна вылучыць шэраг больш спэцыфічных пытаньняў:

1. Распрацоўка сумесных стратэгіяў рэструктурызацыі прадпрыемстваў у межах клястэру (напрыклад, у праксе лесанарыхтоўкі змяніць пракэсы высечак і сартаваныня, а ү лесапілаваныні ўдасканаліць пракэс апрацоўкі драўніны). Асабліва важнымі такія стратэгіі могуць быць для невялікіх гарадоў краіны.
2. Дасъледаваныне праблемаў росту інавацыянасці эканомікі на аснове стварэння ўмоваў для ўзаемавыгадных сувязяў дасъледніцкіх і адукацыйных асяродкаў з вытворчасцю (напрыклад, БДТУ ўжо мае скіраваныца на повязі з прадпрыемствамі лесахімічнага комплексу).

3. Ацэнка гіпотэзы наяўнасці клястэрау у СЭЗ Беларусі, дзе дзяржавай ствараецца больш спрыяльны клімат для інавацыйнасці. Спраўджваньне гэтай гіпотэзы будзе своеасаблівым тэстам эфектыўнасці дзяржаўной палітыкі і прэтэнзіяў на штучнае разьвіцьцё клястэрау.

Для паспяховага правядзення клястэр-арыентаваных дасылаваньняў у межах вызначанай канцепцыі неабходная распрацоўка методыкі выяўлення месца заходжання і характеристыкі прамысловых клястэраў. Акрамя таго, існуе вялікае поле чыста акадэмічных пытанняў, якія ўспышчаныя паняцця клястэру, прычым частка іх не адпавядае портэрскай інтэрпрэтацыі, напрыклад, зусім не акцэнтуе ўвагу на просторавай лякалізацыі. Дасюль няма выразнай тыпалёгіі клястэраў і крытэраў, на падставе якіх асобныя фірмы і інстытуты належыць адносіць да клястэру. А тэарэтычна недакладнасць можа спавадаваць штучнае фармаванье і лабіяванье разьвіцьця клястэраў, што можа скампраметаваць практычную рэалізацыю клястэр-арыентаванай эканамічнай палітыкі.

6.2.6. Раэструктурызацыя і распрацоўка стратэгіі разьвіцьця прадпрыемстваў

Дабрабыт і становішча сацыяльнай дынамікі кожнага разгэну амаль цалкам залежаць ад эфектыўнасці і канкурэнтаздольнасці разъмешчаных на яго тэрыторыі прадпрыемстваў. Переход да функцыянованья ва ўмовах рынку і адкрытысці сусьветнай эканоміцы патрабуе ад нацыянальных прадпрыемстваў пастаяннай актыўнай адаптациі, якая адбываецца праз выкананыне раэструктурызацыйных пераўтварэнняў.

У кантэксьце трансфармацыі эканомікі краіны раэструктурызацыю прамысловасці можна вызначыць як «працэс комплекснай адаптациі прадукцыйных сілаў яе галінай да заканамернасцяў функцыянованья рынковай гаспадаркі, які праяўляецца праз раэструктурызацыю на ўзоруні прадпрыемстваў ды зъмененіне галіновых судносінаў у выніку пераліву рэурсаў і прыводзіць да росту эфектыўнасці і адпаведнасці выпускавому нутранаму ды замежнаму попыту». Галоўнаю задачай працэсу раэструктурызацыі з'яўляецца садзейнічанье пераадоленію існых абмежаванняў раэструктурызацыі: інстытуцыйнальных, фінансавых, рэурсна-тэхналягічных. Прычым вырашальнае значэнне мае задача ўдасканаленія рынковых інстытутаў, што дазволіць паменшыць фінансавы і рэурсна-тэхналягічныя абмежаванні за кошт прыцягненія замежных інвестыцый.

Выкладзеная канцепцыя робіць відавочнымі два галоўныя спосабы раэструктурызацыі на практыцы. Гэта раэструктурызацыя-выпраўленне прадпрыемстваў з нізкай аддачай фактараў і раэструктурызацыя-разьвіцьцё ды стварэнне новых прадпрыемстваў шляхам пераводу рэурсаў у больш эфектыўныя галіны. Першы падыход часта звязаны з ліквідацыяй прадпрыемстваў, у сувязі з чым ён у значнай ступені знаходзіцца ў сферы адказнасці рэгіянальнай улады.

Згодна з выкладзеным вышэй раэструктурызацыю прадпрыемства можна вызначыць як працэс арганізацыйна-еканамічных, тэхніка-тэхналягічных і фінансавых зменаў на прадпрыемстве з мэтай павышэння эфектыўнасці гаспадарчай дзейнасці і дасягнення ўстойлівых канкурэнтных перавагаў на рынку.

Пры гэтым ад раэструктурызацыі трэба адрозніваць рэарганізацыю прадпрыемства. **Рэарганізацыя прадпрыемства** — працэс пераходу маймасных правоў і адказнасці фірмы да новай фірмы або фірмаў, які можа праходзіць у выглядзе зьліцця, далучэння, разьдзялення, выдзялення і пераутварэння.

Раэструктурызацыю прадпрыемстваў у сучасных умовах нельга ажыццяўляць у адрыве ад **стратэгічнага плянавання**. Асноўная ідэя стратэгічнага плянавання заключаецца ў тым, што ва ўмовах жорсткай канкурэнцыі разъвіваць бізнес можна паспяхова толькі праз пастаяннае ўдасканаленіе ўсіх элементаў систэмы мэнеджмэнту ў фірме, **дасягненіе прынцыпова новых адрозненій** ад канкурэнтаў. Такім чынам, стратэгічнае плянаванье пераўтвараецца ў адну з галоўных функцыяў систэмы стратэгічнага мэнеджмэнту, становіцца адным з асноўных кампанентаў систэмы кіравання фірмай. Стратэгічнае плянаванье звязана з распрацоўкаю доўгатэрміновых плянаў (10—20 гадоў).

Неабходна засяродзіць увагу на наступным ключавым моманце ў разуменіі стратэгічнага разьвіцьця фірмы. Важна адрозніваць **апэрацыйную эфектыўнасць** (АЭФ) ад стратэгічнага пазыцыяновання фірмы (СПФ). АЭФ азначае выкананыне падобных відаў дзейнасці і функцыяў лепш, чым гэта робяць канкурэнты. Гэта значыць, больш эфектыўна выкарыстоўваюцца фактары вытворчасці. А СПФ азначае ажыццяўленыне адрозных ад канкурэнтаў відаў дзейнасці ці выкананыне падобнай дзейнасці, але іншымі способамі. Традыцыйна больш увагі надаецца АЭФ.

Менавіта адрозненіны ў эфектыўнасці вытворчасці дазволілі японскім кампаніям ў 1980-я кінучы выклік заходнім фірмам. Яны пайшлі настолькі наперад у АЭФ, што змаглі прапанаваць нізкія кошты і высокую якасць адначасова. Але японскія фірмы рэдка імкнуліся да дасягнення асаблівых стратэгічных пазыцыяў (выключэнне — Sony, Canon, Sega). Бальшыня японскіх фірмаў капіююць і пераймаюць адна другую. Канкурэнты прапануюць большую, калі на ўсю, разнастайнасць тавараў, спажывецкіх уласцівасцяў і паслугаў, выкарыстоўваюць адны і тыя ж каналы разъмеркаванья і падобныя канфігурацыі прадпрыемстваў. Па меры таго, як розніца ў АЭФ змяншаецца, японскія вытворцы трапляюць у пасткую паніжэння сваіх даходаў. АЭФ выцісняе стратэгію. Наступствам з'яўляецца канкурэнцыя, у якой ніхто не выйграе, ідэя ціск на цену, што часта ставіць пад пагрозу здольнасць кампаніяў да доўгатэрміновых інвестыцый. У выніку фірмы вымушаны распрацоўваць стратэгію пазыцыяновання.

Такі знаны спэцыяліст у галіне стратэгіі фірмаў, як М. Портэр, лічыць, што «ідзю канкурэнтнай стратэгіі можна выразіць двумя словамі: 'быць непадобным'». Сутнасць стратэгіі — у выбары іншых способаў вядзення дзеянасці або вядзені непадобных відаў дзеянасці. IKEA арыентавала сваю дзеянасць на маладых пакупнікоў мэблі, якія імкнуцца знайсці адначасова стыль і нізкія кошты. Дэталёва прадуманая камбінацыя відаў дзеянасці дазволіла ператварыць гэтую маркетынгавую канцепцыю ў СПФ. IKEA стала весьці бізнэс адрозным ад канкурэнтаў способам.

Разабраўшыся з праблемай пазыцыянаванья, мы можам сказаць, што стратэгія — гэта стварэнне ўнікальнай і выгаднай пазыцыі, якая прадугледжвае вызначаны набор відаў дзеянасці. Калі б была толькі адна ідэальная пазыцыя, не было б патрэбы ў стратэгіі. Калі б адзін і той жа набор відаў дзеянасці быў найлепшым у забесьпячэнні шырыні намэнклатуры тавараў, задавальне ныні патрэбнасцяў і доступе да спажыўцоў, то эканамічныя вынікі зводзіліся б да АЭФ. Такім чынам, калі апэрацыйная эфектыўнасць — гэта праблема дасягнення найлепшых паказынікаў у асобных відах дзеянасці або функцыях, то стратэгія — гэта праблема выбару камбінацыі відаў дзеянасці.

Стратэгічны выбар відаў дзеянасці ня толькі зьяўляецца фундамэнтам канкурэнтных перавагаў, але і забясьпечвае ўстойлівасць фірмы. Канкурэнту больш складана пераняць цэлае мноства пераплаценых паміж сабою відаў дзеянасці, чым імітаваць асобны падыход ці тэхналягічны працэс. Шансы на каліўванье шматсастаўнай дзеянасці падаюць:

$$0,9 \times 0,9 = 0,81$$

$$0,9 \times 0,9 \times 0,9 = 0,66 \text{ і т. д.}$$

Асаблівае значэнне СПФ мае для буйных карпарацыяў, што аб'ядноўваюць тэхналягічна блізкія прадпрыемствы і арганізацыі. Канцэнтрацыя капіталу і дывэрсіфікацыя вытворчасці дазваляе ім павышаць эфектыўнасць вытворча-збытавой дзеянасці.

6.2.7. Віды стратэгіі развязвіцца прадпрыемстваў і іх выбар

На думку М. Портэра, «стратэгія, колькі б іх ні было, группуецца ў тры клясы: стратэгія лідэрства ў выдатках, стратэгія дыферэнцыяцыі, стратэгія канцэнтрацыі».

Стратэгія лідэрства ў выдатках прайяўляецца ў імкненіі фірмы мінімізаваць выдаткі на вытворчасць і разъмеркаванье прадукцыі. Асноўнай яе мэтаю зьяўляецца ўсталёўванье больш нізкіх цэнаў на прадукцыю (цанавая канкурэнцыя), чым у канкурэнтаў, і пашырэнне на гэтай аснове ўласнай долі мэставага рынку.

Стратэгія дыферэнцыяцыі адлюстроўвае імкненне фірмы дасягнуць пе-

равагі над канкурэнтамі ў якасці прадукцыі (нэцанавая канкурэнцыя), яе афармленыні, сэрвісе, выкарыстанын новых тэхналёгіяў.

Стратэгія канцэнтрацыі азначае канцэнтрацыю высілкаў фірмы на адным ці некалькіх вузкіх сэгмэнтах рынку з мэтаю дасягнення на іх лідэрства за кошт мінімізацыі выдаткаў на вытворчасць і рэалізацыю прадукцыі, а таксама выкарыстаныне стратэгіі дыферэнцыяцыі.

Вылучаюць стратэгію інтэнсіўнага росту, якая мае наступныя тыпы: стратэгія пранікнення на рынак, стратэгія развязвіцца рынку; стратэгія развязвіцца праз віды прапанаваных для продажу тавараў.

Інтэграцыйная стратэгія таксама мае некалькі тыпаў:

- стратэгія інтэграцыі 'назад' — выкарыстоўваецца, каб стабілізаваць ці абараніць стратэгічна важную крыніцу дастаўкі матэрыяльна-тэхнічных рэсурсаў;
- стратэгія інтэграцыі 'наперад' — арыентавана на матывацію, якая прадугледжвае забесьпячэнне кантролю над каналамі збыту;
- стратэгія гарызантальнай інтэграцыі — мае сваёю мэтаю ўзмацненне пазыцыі фірмы праз паглынанье ці кантроль асобных канкурэнтаў.

Стратэгія дывэрсіфікацыі ўключае два розныя тыпы:

- канцэнтрацыйная, якая заключаецца ў тым, што фірма папаўняе папярэдні асартымент новымі таварамі, шукае новыя віды дзеянасці, якія дапаўняюць існыя з боку тэхналёгіі або камэрцыі;
- 'чыстая стратэгія', сутнасць якой у тым, што фірма асвойвае новыя віды дзеянасці, ня звязаныя зь яе традыцыйнай формай спэцыялізацыі ні ў тэхналёгіі, ні у камэрцыі.

Канкурэнтныя стратэгіі ў залежнасці ад долі рынку, якая належыць фірме, дзеляцца на:

- стратэгію лідэра;
- стратэгію 'кінуць выклік';
- стратэгію 'ісьці за лідэрам';
- стратэгію спэцыяліста ('нішэра').

Для стратэгіі спэцыяліста ('нішэра') характэрны пошук вузкага сэгмэнту рынку, які б задаволіў пяці ўмовам:

- 1) забесьпячэнне дастатковага патэнцыялу для атрымання вызначанага аб'ёму прыбытку;
- 2) наяўнасць дастатковага патэнцыялу росту;

- 3) невялікай прывабнасць для канкурэнтаў;
 4) найбольш поўная адпаведнасць спэцыфічным магчымасцям фірмы;
 5) наяўнасць устойлівага бар'еру для ўваходу новай фірмы.

Такім чынам, гэтая стратэгія прадугледжвае пазыбяганыне канкурэнтнай барацьбы. Прыведзеныя вышэй віды стратэгіяў могуць быць рэалізаваны праз выкарыстаныне шэрагу прыватных стратэгіяў і пры вызначаных умовах. У якасці асноўных прыватных стратэгіяў могуць выступаць: камэрцыйная, вытворчая, эканамічная (фінансавая), інвестыцыйная, кіраваныне вартасцю фірмы (вартасцю бізнесу), кіраваныне сабекоштам прадукцыі і інстытуцыянальная стратэгія.

Кожная з назначаных вышэй стратэгіяў можа быць рэалізавана пры наяўнасці неабходных умоваў. Так, напрыклад, інтэграцыйная стратэгія спрацуе тады, калі фірма рэальна можа павысіць сваю эфектыўнасць (напрыклад, рэнтоўнасць рэалізацыі прадукцыі) шляхам забесьпячэння контролю над стратэгічна важкімі для яе зьевенамі ў ланцужку вытворчасці і продажу тавараў. Стратэгія дывэрсіфікацыі апраўданая ўтым выпадку, калі вытворчы ланцужок дае мала магчымасцяў для далейшага росту і павышэння рэнтабельнасці, або калі ў канкурэнта мецьця пазыцыі, ці на стадіі спаду мэтавага рынку.

Выбар канкрэтнай стратэгіі для фірмы ажыццяўляецца пасля папярэдняга вонкавага аналізу. **Вонкавы аналіз** будзеца ў адпаведнасці з мадэльлю **GETS**, якая ўключае аналіз чатырох важнейшых груп вонкавага ціску на фірму: Government (уряд), Economy (еканоміка), Technology (тэхналёгія), Society (грамадства). Акрамя таго, для аналізу вонкавага асяродзьдзя фірмы выкарыстоўваецца **PEST**-мадэль:

P	E
падатковая палітыка рэгуляваныне занятасці рэгуляваныне аховы прыроднага асяродзьдзя гандлёвая абмежаваныні і тарыфы палітычная стабільнасць	тэмп эканамічнага росту працэнтная стаўка абменны курс уровень інфляцыі
стан здароўя тэмп росту насельніцтва узроставая структура адносіны да кар'еры важнасць асабістай бяспекі	даследніцкая актыўнасць аўтаматызацыя тэхналягічныя стымулы тэмп тэхналягічных зменаў
S	T

PEST-фактары ў камбінацыі з фактарамі мікраасяродзьдзя могуць быць клясыфікаваны як магчымасці і пагрозы.

Выбар найбольш эфектыўнай стратэгіі, адпаведнай унутраному стану фірмы і яго становішчу на мэтавым рынку, базуєца на выніках SWOT-аналізу. Такі аналіз праводзіцца шляхам паўнаняня галоўных паказынікаў дзеянасці дадзенай фірмы з канкурэнтамі, што дзейнічаюць на tym жа мэтавым рынку. Асноўныя паказынікі, якія выкарыстоўваюцца для SWOT-аналізу ў фірмах разьвітых краінаў:

S	W
патэнт моцны брэнд добрая рэпутацыя сярод кліентаў перавагі ў выдатках дзякуючы 'know-how' эксклюзіўны доступ да якасных рэурсаў пераважны доступ да каналаў разъмеркавання	адсутнасць патэнтнай абароны слабы брэнд дрэнная рэпутацыя сярод кліентаў высокія выдаткі адсутнасць доступу да лепшых рэурсаў адсутнасць доступу да ключавых каналуў разъмеркавання
незадаволены патрэбы спажывецтва з'яўленыне новай тэхналёгіі памяншэніне рэгуляваньня паніжэніне гандлёвых бар'ераў	рух спажывецкіх перавагаў ад прадукцыі фірмы пашырэніне прадуктаў-субстытутаў новае рэгуляваньне рост гандлёвых бар'ераў
O	T

У залежнасці ад стану фірмы і вонкавага асяродзьдзя магчымыя наступныя стратэгіі:

S-O Калі фірма пераважваюць моцныя бакі і пры гэтым вонкавае асяродзьдзе спрыяе (S-O лева-верх), то найбольш эфектыўнай стратэгіяй з'яўляецца націск на інтэнсіўны рост, інвеставаныне і рост аб'ёму продажу.	W-O Калі фірма ня мае дастатковых унутраных сілаў, што з'яўляецца тыповым для інавацыйных кампаніяў, і адначасова вонкавае асяродзьдзе спрыяльнае (W-O права-верх), то найбольш эфектыўнай стратэгіяй будзе інтэграцыя з партнэрамі, стварэніне сумесных прадпрыемстваў з мэтай кампэнсацыі слабасцяў за кошт актыўізацыі працы на эфектыўным рынку.
S-T Праведзены SWOT-аналіз можа паказаць, што фірма мае значныя ўнутраныя сілы, але вонкавае асяродзьдзе дзеяе мала спрыяльных магчымасцяў для вядзення эфектыўнага бізнесу і насея шмат патэнціяльных пагрозаў (S-T лева-ніз). Найбольш эфектыўнай у гэтым выпадку будзе стратэгія зымкненія пагрозаў шляхам дывэрсіфікацыі, г.зн. асваенія новых рынкаў і інтэграцыі з канкурэнтамі для аслабленыя пагрозаў з іх боку.	W-T Пры наяўнасці ў фірмы шматлікіх слабасцяў і вонкавых пагрозах (W-T) найлепшыя стратэгіі — канцэнтрацыя на вузкім сэгмэнце, зыход з рынку, продаж або ліквідацыя фірмы.

6.2.8. Ацэнка параванальнай эфектыўнасці галінай прамысловасці рэгіёну

Для прагнаваньня напрамкаў рэструктурызацыі прамысловасці рэгіёну можа быць карысны распрацаваны індэкс структурна-фактарнай эфектыўнасці (ІСФЭ):

$$e_i = \left(\frac{d_i^Y}{d_i^L} \cdot \alpha_i^* + \frac{d_i^Y}{d_i^F} \cdot (1 - \alpha_i^*) \right) \cdot 100,$$

дзе e_i — індэкс структурна-фактарнай эфектыўнасці галіны i ;

d_i^Y — удзельная вага галіны i у структуры выпуску прамысловасці;

d_i^L — удзельная вага галіны i у структуры працоўных рэурсаў прамысловасці;

d_i^F — удзельная вага галіны i у структуры асноўнага капіталу прамысловасці;

α_i^* — нармаваны паказнік элястычнасці выпуску па працоўных рэурсах;

$(1 - \alpha_i^*)$ — нармаваны паказнік элястычнасці выпуску па асноўным капітале.

Па сутнасці, індэкс складаецца з двух кампанентаў — адноснай прадукцыйнасці працы d_i^Y / d_i^L і адноснай фондааддачы d_i^Y / d_i^F галіны. Вага кампанентаў індэкса вызначаецца нармаваным элястычнасцю выпуску па працы і капітале ці эксперта на ў адпаведнасці з характарам вытворчасці (працаёмістая ці фондаёмістая). Напрыклад, для хімічнай і нафтахімічнай прамысловасці г. Барысава індэкс структурна-фактарнай эфектыўнасці разьлічаны пры экспертынм дапушчэнні, што выпуск галіны толькі на 40 % утвараецца за кошт працоўных рэурсаў і на 60 % — асноўным капіталам (іншымі словамі, галіна капіталаёмістая). Тады

$$e_{xim} = \left(\frac{20,2\%}{11,9\%} \cdot 0,4 + \frac{20,2\%}{14,8\%} \cdot 0,6 \right) \cdot 100 = 149,5\%.$$

Такім чынам, ІСФЭ ўлічвае эфектыўнасць выкарыстаныя фактараў у галіне ў паравананні зь сярэднім па прамысловасці, якая прымаецца роўнай 100 %. Так, у прыведзеным вышэй прыкладзе можна бачыць, што аддача ад выкарыстаныя фактараў у хімічнай і нафтахімічнай галіне рэгіёну на 49,5 % перавышае сярэднюю аддачу прамысловасці рэгіёну ў цэлым. Гэта съведчыць аб перспектыўнасці разьвіцця гэтай галіны ў рэгіёне, яе рэструктурызацыі ў бок замацаванья існых перавагаў і паглыблення спэцыялізацыі.

Часам для прыніціцца на рэгіональным узроўні рашэнніяў аб рэструктурызацыі некаторай галіны (якая можа складацца з аднаго-двух прадпрыемстваў) не-

дастаткова ацэнкі яе параванальнай эфектыўнасці толькі на рэгіональным узроўні. Карысным можа быць міжрэгіональнае супастаўленне, або параваньне аддачы галіны зь сярэднім эфектыўнасцю прамысловасці ў нацыянальным маштабе. З другога боку, нацыянальныя ўлады атрымаюць інфармацыю аб параванальным становішчы нацыянальнай прамысловасці, што даламожа вызначыць першачарговыя тэртыярныя напрамкі рэструктурызацыі на нацыянальным узроўні. Для распрацоўкі інструменту, які б дапамог вырашыць гэтыя задачы, дастаткова мадыфікаць вышэйпрыведзены індэкс з дапамогаю наступных суадносінаў:

$$d_{ir}^Y = d_r^Y \cdot d_i^Y,$$

$$d_{ir}^L = d_r^L \cdot d_i^L,$$

$$d_{ir}^F = d_r^F \cdot d_i^F,$$

дзе $d_{ir}^Y, d_{ir}^L, d_{ir}^F$ — удзельная вага галіны i рэгіёну r адпаведна ў выпуску, занятасці і асноўным капітале прамысловасці краіны;

d_r^Y, d_r^L, d_r^F — удзельная вага прамысловасці рэгіёну r адпаведна ў выпуску, занятасці і асноўным капітале прамысловасці краіны;

$d_{ir}^Y, d_{ir}^L, d_{ir}^F$ — удзельная вага галіны i рэгіёну r адпаведна ў выпуску, занятасці і асноўным капітале прамысловасці рэгіёну r .

Відавочна, што лавінны выконвацца наступныя роўнасці: $\sum d_{ir}^Y = 100$, $\sum d_{ir}^L = 100$, $\sum d_{ir}^F = 100$. Тады паказнік параванальнай рэгіональнай эфектыўнасці галіны прамысловасці i рэгіёну r адносна нацыянальнай прамысловасці ў цэлым можна запісаць наступным чынам:

$$e_{ir} = \left(\frac{d_{ir}^Y}{d_{ir}^L} \cdot \alpha_{ir} + \frac{d_{ir}^Y}{d_{ir}^F} \cdot (1 - \alpha_{ir}) \right) \cdot 100$$

дзе α_{ir} — паказнік элястычнасці выпуску па працоўных рэурсах (можа прымацца роўным аналягічнаму паказніку для галіны ў нацыянальным маштабе або эксперта з улікам рэгіональных асаблівасцяў галіны).

Прыклад разьліку паказніка параванальнай рэгіональнай эфектыўнасці галіны прамысловасці рэгіёна Беларусі за 2000 г. прыведзены ў табл. 6.1.

Табліца 6.1. Паказынкі параўнальныя рэгіянальныя эфектыўнасці галінаў прамысловасці рэгіёнаў Беларусі (%)

Галіна	Рэгіён						
	Бера- сьцейскі	Віцебскі	Гомель- скі	Гарадзенскі	г. Менск	Менскі	Мари- ліўскі
Электраэнэргетыка і паліўная	95	303	478	74	121	55	93
Чорная мэталюргія	—	—	104	—	—	—	86
Хімічна і нафтакім.	82	133	44	126	98	147	98
Машынабудаваньне і міталаапрацоўка	69	35	72	45	112	75	74
Лясная, дрэваапрацоўч. і цэлюл.-папяровая	93	66	101	68	225	111	87
Будаўнічыя матэрыялы	51	34	35	60	127	47	108
Лёгкая	106	150	85	56	208	50	84
Харчовая	195	234	141	233	233	192	232
Іншыя	186	57	65	98	153	129	84
Уся прамысловасць Беларусі				100			

Такім чынам, прапанаваны індэкс дазваляе ацаніць тэртыярыйна-структурныя асаблівасці прамысловасці краіны і паказвае, у якіх рэгіёнах найменей эфектыўна функцыянуе тая ці іншая галіна прамысловасці. Напрыклад, як можна бачыць з табліцы, лёгкая прамысловасць дае найменшую аддачу ў Менскім рэгіёне, што можа сведчыць пра адсутнасць перспектываў у гэтай галіне на дадзенай тэрыторыі, мэтазгоднасць зварочвання яе дзеянасці і паглыбленіня рэгіянальнай спэцыялізацыі ў іншым сэктары. Дадатковыя вынікі можна зрабіць пасля аналізу дынамікі індэкса за некаторы перыяд часу, на аснове чаго могуць быць прапанаваныя канкрэтныя стратэгічныя заходы для рэструктурызацыі галіны.

Пры невялікай колькасці прадпрыемстваў у рэгіёне пропанаваны індэкс можа быць дэзагрэгаваны да ўзору асобных прадпрыемстваў.

Літаратура

- Asheim B. T. Localised Learning, Innovation and Regional Clusters // Marcussen. A. (ed.). Cluster Policies – Cluster Development? Stockholm: Nordregio Report, 2001:2.
- Cairncross F. The Death of Distance, London: Orion Business Books, 1997.
- Coyle D. Paradoxes of Prosperity: Why the New Capitalism Benefits All. London: Texere Publishing, 2001.
- Dicken P. Global Shift. Transforming the world economy (3rd ed.). London: Paul Chapman Publishing, 1998.
- Domanski B. Postfordowski elastyczny model produkcji a jej przestrzenna organizacja // Chojnicki Z. (red.) Studia geograficzne przemian społeczno-gospodarczych. Biuletyn KPZK PAN, 159. Warszawa: PWN, 1992.
- Gray J. False Dawn: The Delusions of Global Capitalism, London: Granta Books, 1998.
- Håkansson H. Toward a Theory of location and Corporate Growth // Hamilton F. E. I., Linge G. J. R. (eds) Industrial systems. London: John Wiley, 1979.
- Krugman P. Competitiveness: A Dangerous Obsession. Chapter 1; Myths and Realities of US Competitiveness. Chapter 6 // Pop Internationalism. Cambridge, Mass: MIT Press, 1996. P. 3–24, 87–104.
- Leamer E., Storper M. The Economic Geography of the Internet Age, Working Paper 8450. Washington: National Bureau of Economic Research, 2001.
- Lösch A. Gospodarka Przeszczenna. Teoria lokalizacji. Warszawa: PWN, 1961.
- Martin R., Sunley P. Slow Convergence? The New Endogenous Growth Theory and Regional Development. Economic Geography, 74, 1998. P. 201–227.
- Martin R., Sunley P. Deconstructing Clusters: Chaotic Concept or Policy Panacea? Revised Version of a Paper Presented at the Regional Studies Association Conference on Regionalising the Knowledge Economy, London, 2001.
- Isard W. et al .Methods of Interregional and Regional Analysis. Ashgate Ltd., 1998.
- OECD Innovative Clusters: Drivers of National Innovation Systems. Paris, 2001.
- Porter Michael E. Stern, Scott Council on Competitiveness, The New Challenge to America's Prosperity: Findings from the Innovation Index. Washington D.C., 1999.
- Stryjakiewicz T. Adaptacja Przestrzenna Przemysłu // Polsce w Warunkach Transformacji. Poznań: UAM, 1999.
- Williamson O. E. The Economic Institutions of Capitalism. N.Y.: Free Press, 1985.
- World Bank. Electronic Conference on Clusters. World Bank, 2000.
- Валетко В. В. Реструктуризация промышленности Республики Беларусь в трансформационный период: Дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Бел. гос. технол. ун-т. Минск, 2002.
- Кругман П., Обстфельд М. Міжнародная экономика. 5-е изд. СПб.: Пітер, 2003.
- Портэр М. Конкуренция / Пер. с англ. Москва: Изд. дом «Вільямс», 2000.

6.3. Мэтады рэгіянальных і міжрэгіянальных дасьледаваньняў

Адрозненныні ў мэтадалёгіі рэгіянальных дасьледаваньняў за мяжой дазваляюць заключыць, што існуюць дзіве асноўныя школы. Калі школа рэгіянальнай навукі (*regional science*) найбольшага посыпеху дасягнула ў распрацоўцы колькаснага інструментару для рэгіянальнага аналізу, то школа рэгіянальных дасьледаваньняў (*regional studies*) — у развіціці міждысцыплінарных падыходу і правядзеныні эмпірычных дасьледаваньняў у рэгіянальным развіціці, палітыцы і плянаванні. Коратка апішам эвалюцыю аналітычных і эмпірычных прыёмаў рэгіянальнага аналізу з часу публікацыі ў 1960 годзе своеасаблівай бібліі рэгіянальнай навукі — кнігі У. Ізарда «Мэтады рэгіянальнага аналізу».

Дасьледнікамі і практикамі-рэгіяналістамі да сёньняшняга дня шырока выкарыстоўваецца аналіз разъмяшчэння галінаў у рэгіёне (*location analysis*). Аднак цяпер прынцыпы і мэтады лякацыйнага аналізу найбольшэ значынне маюць для высокатэхнічных галінаў і гандлю паслугамі. Аналіз параўнальных выдаткаў (*comparative cost approach*) прапаноўваецца праводзіць толькі па артыкулах выдаткаў, якія істотна вагаюцца па розных рэгіёнах, што значна зэканоміць час дасьледнікаў. Навукоўцамі падкрэсліваецца, што ўласна аналіз параўнальных выдаткаў адлюстроўвае сітуацыю ў рэгіёне ў абмежаваным часавым інтэрвале. Разам з тым узрастает ролі дадзеных мэтадаў у пабудове геаінфармацыйных сістэм (*Geographic Information Systems*) як найбольш эмпірычна арыентаваных сістэм прасторавага аналізу.

Бадай, найбольш шырока выкарыстоўваним у рэгіянальным аналізе можна назваць мэтад выдаткі-выпуск (*input-output*). Прывічым, як правіла, такая складовая канцавога прадукту, як дзяржайнае спажываньне, дэзагрэгуецца на выдаткі мясцовых і цэнтральных уладаў. Аналігічная працэдура ажыццяўляецца з патокамі імпарту і экспарту. Важным для практичнага выкарыстаньня ў рэгіянальных дасьледаваньнях зьяўляецца наяўнасць шэрагу падыходаў (*regional purchases coefficients, location quotient techniques, the RAS approach*) для пабудовы матрыц простых выдаткаў для асобнага рэгіёну на аснове тэхнічнай матрыцы для краіны ў цэльм.

У апошній дзесяцігоддзі ў рэгіянальной практицы стаў шырока выкарыстоўвацца эканаметрычны аналіз, прывічым як асона, так і сумесна з міжгаліновым рэгіянальным балансам.

Вялікія спадзяваныні ў сувязі з хуткім развіціцем камп'ютарнай тэхнікі ўскладаюць на выкарыстаньне ў рэгіянальных дасьледаваньнях нелінейнага праграмавання (*nonlinear programming*). Патэнцыял падыходу звязаны з магчымасцю аналізу шматлікіх сітуацый у складана-іерархічнай рэгіянальнай сістэме з разнастайнымі абмежаваньнямі.

Акрамя таго, замежнымі навукоўцамі прадказваецца паспяховае выкарыстаньне ўдасканаленых гравітацыйных мадэляў (*gravity models*), якія адлюстроўваюць прасторавыя характеристики паводзінаў грамадзтва і суб'ектаў гаспадара-

нія. Такія мадэлі даюць магчымасць ацаніць патэнцыял асобных рэгіёнаў у розных сферах — транспартнай, камунікацыйнай, сацыяльнай і г. д.

Разгледжаныя вышэй падыходы дасьледуюць у асноўным асаблівасці вытворчай структуры рэгіёну і яго рэурснай забяспечанасці, пакідаючы няшмат увагі дынаміцы дабрабыту ў рэгіёне. Гэты прабел запаўняюць матрыцы фінансавых патокаў (*social accounting matrix*), якія зьяўляюцца ўсеахопнай, дэзагрэгаванай сістэмай дадзеных, якія ахопліваюць асноўныя ўзаemазалежнасці, што існуюць у соцыяканамічнай сістэме. Матрыцы могуць адлюстроўваць таксама залежнасць экономікі дадзенага рэгіёну ад суседняга або ўсяго сьвету, на іх аснове больш эфектыўна разъмяркоўваць адукацыйныя, мэдыцынскія і іншыя паслугі сярод рэгіёнаў з розным узроўнем дабрабыту.

Шматлікія навукоўцы адзначаюць перспектывы дасьледаваньня рынковай раўнавагі на рэгіянальным узроўні, што знаходзіць адлюстраваньне ў развіціці нелінейных мадэляў агульнай міжрэгіянальной раўнавагі (*general interregional equilibrium*).

Як бачым, выкарыстоўваныя ў цяперашні час за мяжою мэтады рэгіянальнага аналізу маюць розную накіраванасць ды ступень складанасці і дакладнасці. Іх комплекснае выкарыстаньне можа служыць добрай аналітычнай базай для распрацоўкі рэгіянальных стратэгій і шматварыянтнага мадэльяваньня вынікаў прыняцця розных стратэгічных рашэнняў.

Ніжэй прыводзяцца мэтады рэгіянальнага аналізу, якія знайшлі найбольш шырокое выкарыстаньне пры прыняцці практичных рашэнняў рэгіянальных уладаў і прыватных кампаній разьвітых краін або сьвету.

6.3.1. Лякалізацыйны аналіз

Сярод шматлікіх мэтадаў рэгіянальнага аналізу бадай самым распаўсюджаным зьяўляюцца паказынікі ацэнкі разъмяшчэння прымысловасці, у тым ліку новых прадпрыемстваў. Як слышна адзначае У. Ізард (Isard, 1998), гэта звязана з тым, што лякалізацыйныя новых відаў дзеянасці ў рэгіёне стварае новыя месцы працы, генэруючы дадатковыя даходы, якія могуць выклікаць значныя мультыплікатыўныя эфекты. Трэба ўсьведамляць, што разъмяшчэнне новых галінаў адначасова вядзе да росту шкодных выкідаў, інтэнсіфікуючы транспартныя праблемы, негатыўна ўплывае на экасістэму. Аднак бяз новай эканамічнай дзеянасці і працоўных месцаў рэгіён ня зможа дынамічна разьвівацца ў сярэднім і доўгатэрміновай перспектыве. Разам з тым узымаюць пытаньні: якія галіны прымысловасці і віды паслуг і ў якім маштабе эканамічна эфектыўныя для рэгіёну, і, наадварот, якія фактары абудзяюць разъмяшчэнне асобнага віду дзеянасці ў конкретным рэгіёне?

Для знаходжання адказу на першае пытаньне з пазыцыяў пазытыўнай эканомікі можна прапанаваць бадай толькі эмпірычны досьлед і кампаратыўны (параўнальны) аналіз. На аснове імітацыі наяўнасці некаторага віду дзеянасці ў рэгіёне і апісання яго характеристык можна зрабіць пэўныя высновы аб на-

ступствах яго зъяўленьня або разьвіцца ў рэгіёне. Трэба быць вельмі асцярожнымі ў вынясеніі нарматыўных рэкамэндацыяў, якія датычачы умяшальніцтва ў натуральны рынакавы працэс. Пад маскай павышэння грамадзкага дабрабыту шляхам падтрымкі разьвіцца некаторага віду дзеянасьці часта можа быць схаванае лабіяванье прыватных інтарэсаў.

Больш плённай у кантэксьце росту грамадзкага дабрабыту можа быць дапомога прадстаўнікам бізнесу з боку рэгіянальных уладаў і навукоўцаў у пошуку аптымальнай лякалізацыі іх дзеянасьці. Безумоўна, фактары разъмешчэння асобнага віду вытворчай дзеянасьці або паслуг часта ўнікальныя. Аднак існуюць некаторыя базавыя фактары, якія прымаюцца пад увагу падчас прыняцця рашэння адносна разъмешчэння. Па-першае, доступ і кошты сыравіны і матэрыялаў, прамежкавай прадукцыі (камплектавальных вырабаў), патрэбных відаў паслуг, а таксама капіталу, працы, энэргіі як у дадзеным рэгіёне, так і ў іншых. Па-другое, доступ і кошты дастаўкі на рынак, зноў жа як у дадзеным рэгіёне, так і ў іншых. Трэба заўважыць, што гістарычна рэгіянальных дасьледнікаў у большай ступені цікавілі фактары выдаткаў вытворчасці такіх традыцыйных галінаў, як сталеапрацоўка, шкляная, цэмэнтная, тэкстыльная прамысловасць, нафтаперапрацоўка і нафтахімія. Як правіла, съцвярджалася, што галіны паслуг, якія адносна менш звязаныя зъяўленымі паставкамі, лякалізуецца там, дзе прысутнічае прамысловасць, хатнія гаспадаркі (пазней — рынкі збыту). Цяпер шмат што зъяўлілася. Аднак прынцыпы і мэтады, якія дзесяцігодзьдземі прымяняліся для традыцыйных сэктараў прамысловасці, цяпер маюць вялікае значэнне для сучасных высокатэхналогічных галінаў і паслуг.

6.3.1.1. Мэтад параўналых выдаткаў

Мэтад параўналых выдаткаў (comparative cost approach) зъяўляецца найбольш шырокая выкарыстоўваним інструментам рэгіянальнага аналізу, які мае свае карані ў тэорыі міжнароднага гандлю. Мэта вывучэння параўналых выдаткаў — вызначыць, у якім рэгіёне або рэгіёнах конкретны від дзеянасьці (галіна прамысловасці) можа мець найбольш нізкія выдаткі вытворчасці і дастаўкі прадукцыі на рынак.

Прычынамі для правядзення дасьледаваньня параўналых выдаткаў могуць быць адкрыццё радовішча карысных выкапняў у рэгіёне; зъяўленьне ў тэхнолёгіі, дзякуючы якому існыя мінеральныя выкапні можна больш прадуктыўна выкарыстоўваць; зъяўленьне новых рынкаў збыту ў выніку палітычных зменаў; пабудова порту або буйнога транспартнага калідору, што значна зьніжае кошты дастаўкі сыравіны або кошты транспартавання прадукцыі на рынок; рост рынку рэгіёну, што дазваляе мясцовым вытворчасцям выкарыстаць эфект маштабу; зруш у спажывецкіх перавагах; знаходжанье новых крыніц фінансаванья і г. д.

Пасыля пераліку магчымых сэтуацый, пры якіх мэтазгодна вывучэнне параўналых выдаткаў, апішам асноўныя працэдуры мэтаду. Перш за ўсё, неаб-

ходна валодаць дастатковай інфармацыяй пра агульныя выдаткі вытворчасці галіны ў дадзеным рэгіёне і ў рэгіёнах, дзе гэтая галіна функцыянуе або ў якіх яна патэнцыйна можа мець ніжэйшыя выдаткі. Рэгіён або рэгіёны з самымі нізкімі коштамі вытворчасці і транспартавання на дадзены рынак будуть найбольш пажаданымі пляцоўкамі для абслугоўвання гэтага рынку. Паколькі важней для парыўнання величынёй зъяўляецца менавіта розніца ў коштах вытворчасці ў рэгіёнах, то зразумела, што вывучэнне парыўнальных выдаткаў трэба праводзіць толькі па тых элементах выдаткаў, якія сапраўды адразыніваюцца ў рэгіёнах (cost differentials). Напрыклад, калі энэргетычныя тарыфы адолькавыя ва ўсіх рэгіёнах, то гэты элемент выдаткаў можна не прымаць у разылк.

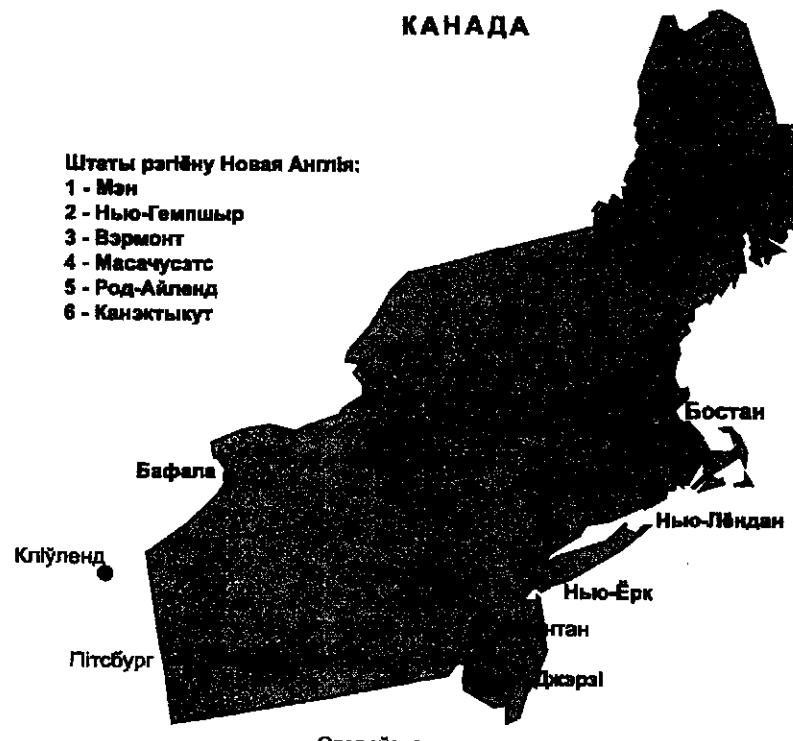
Каб прайлюстраваць ключавую ролю адразыненія ў коштах і выкарыстаныне прынцыпа разъмешчэння, прапануем фактары лякалізацыі на прыкладзе мэталургічнай прамысловасці. Гістарычна склалася так, што паколькі для выплаўкі 1 тонны сталі патрабавалася 10 тонай вугалю, 2—3 тоны жалезнай руды і трохі вапняку, то мэталургічныя вытворчасці разъмешчаліся поблізу месца здабычу вугалю. Пры прыняцці рашэння ў лякалізацыі мэталургічных прадпрыемстваў дамінантнымі фактарамі былі транспартныя выдаткі. Было больш эфектыўна транспортаваць 2—3 тоны руды да вугальнай пляцоўкі і тону гатовай прадукцыі на рынок, чым 10 тонай вугалю перавезці да радовішча руды або да рынку збыту. Гэта справядліва нават калі радовішча руды і рынок збыту знаходзяцца ў адным месцы. Гэты вынік ілюструе адзін з прынцыпаў разъмешчэння, згодна з якім вытворчасць лякалізуецца ў месцы, дзе агульная вага перавозак на адзінку адлегласці мінімальная. Дапоўнельны прынцып заключаецца ў tym, што распаўсюджаны матэрыял мае невялікае (або ня мае зусім) лякалізацыйнае значэнне¹.

Астатнія лякалізацыйныя прынцыпы разгледзім на прыкладзе вывучэння параўналых выдаткаў разъмешчэння мэталургічнага прадпрыемства ў Новай Англіі (рэгіён, які складаецца з шасці штатаў на паўночным усходзе ЗША), ініцыяванага ў 1951 годзе Бостанскім фэдеральным рэзэрвовым банкам з мэтай пераадолець паніжэнне эканамічнай актыўнасці ў гэтым рэгіёне (мал. 6.15).

Мэталургічны сэктар у ЗША ў разгляданы перыяд быў пад значным уплывам прафсаюзаў. Таму, нягледзячы на то, што працоўныя выдаткі зъяўляліся самым вялікім артыкулам сабекошту сталі, дасьледнікам не выпадала надаваць гэтаму фактару лякалізацыі значэнне, паколькі ў выніку дзеяньня прафсаюзаў рэгіянальныя адразынені ў зарплаце элімінаваліся. Новая Англія мае неабмежаваны доступ да фінансавага рынку Нью-Ёрку, які знаходзіцца на паўднёвой мяжы рэгіёну, таму кошты капіталу таксама ня будуць адразынівацца ў межах разгляданай тэрыторыі. Рэгіён складаецца з некалькіх штатаў, дзе можа адразынівацца падатковая палітыка. Аднак, паколькі ўлады штатаў

¹ Напрыклад, на пачатку XX ст. адносна чистай вады была даволі распаўсюджанай, таму не было патрэбы яе транспортаваць з іншых месцаў. Цяпер гэта ня так, і для некаторых вытворчасцей чистай вады становіцца фактарам лякалізацыі (лякалізацыйнае значэнне вады зрасло).

КАНАДА

Малюнак 6.15. Існыя і гіпатэтычныя мэталюргічныя прадпрыемствы, якія абслугуюваюць рынак сталі Бостану

Крыніца: Isard (1998, p. 11).

могуць упłyваць на ўзровень падаткаабкладання ў аблежаванай ступені і зъмяненныя памераў падаткаў у розных напрамках малаймаверна, то гэты фактар наўрад ці будзе граць лякалізацыйную ролю. Нарэшце, выдаткі, звязаныя з кантролем брудных выкідаў, у разгляданы пэрыяд яшчэ не дасягнулі адчувальнага памеру. Такім чынам, у 1951 годзе асноўныя адрозненіны лякалізацыйных выдаткаў мэталюргіі ў Новай Англіі заключаліся ў коштах транспартавання (табл. 6.2).

Згодна з дадзенымі табл. 6.2, для абслугоўвання рынку Бостану можна ідэнтыфікаць два месцы: Фол-Рывэр (штат Масачусетс) і Нью-Лэндан (штат Канектыкут). Кошты на гэтых пляцоўках параўноўваюцца з коштамі на існых прадпрыемствах (Пітсбург, Кліўленд, Спэроўз-Поінт, Бафала, Бэтлеем) і выдаткамі ў найлепшым альтэрнатыўным месцы. У выпадку Новай Англіі найлепшай альтэрнатывай зъяўляецца Трэнтан (штат Нью-Джэрзі), які знаходзіцца па-за тэрыторыяй разгляданага рэгіёну. Напомнім, што базавым прынцыпам

Табліца 6.2. Транспартныя выдаткі на дастаўку на рынок Бостану сыварыны для вырабу 1 тонны сталі для асобных існых і гіпатэтычных мэталюргічных прадпрыемстваў (даляраў)

Разъмешчэнне	Транспортныя выдаткі на дастаўку			
	руды	вугалю	гатовай прадукцыі	усяго
Фол-Рывэр	3,68	5,63	4,60	13,91
Нью-Лэндан	3,68	5,42	6,80	15,90
Пітсбург	5,55	1,56	15,20	22,31
Кліўленд	3,16	3,85	15,20	22,21
Спэроўз-Поінт	3,68	4,26	12,40	20,34
Бафала	3,16	4,27	12,60	20,03
Бэтлеем	5,56	5,06	10,60	21,22
Трэнтан	3,68	4,65	10,40	18,73

Крыніца: Isard and Cumberland (1950).

мэтаду параванальных выдаткаў зъяўляеца супастаўленыне выдаткаў дзейнасці ня толькі існых месцаахожданняў прадпрыемстваў, але і тых, якія не існуюць, але зъяўляюцца найлепшай альтэрнатыўнай лякалізацыяй некаторага віду дзейнасці.

Прааналізуем больш дэталёва табл. 6.2. Для яе падрыхтоўкі па кожнай вытворчай пляцоўцы ацэньваліся выдаткі на аўтм жалезнай руды, неабходнай для вытворчасці тоны сталі. Паколькі разгляданыя пункты разъмешчэння могуць выкарыстоўваць некалькі крыніц руды і паколькі яе якасць розная, то на выплаўку сталі ў розных месцах будзе патрабавацца неаднолькавы аўтм руды. Таксама, для працэсу плавкі будуць патрабавацца розныя аўтмы вугалю. Адлюстраваныя ў другім слупку табл. 6.2 транспортныя выдаткі кожнай пляцоўкі на патрабаваны аўтм руды для вырабу 1 тонны сталі разлічаны з улікам вышэйсказанага, г. зн. прыведзеных да супастаўнасці. Адрозненіні паміж транспортнымі выдаткамі на пастаўку руды, такім чынам, адлюстроўваюць розніцы выдаткаў разъмешчэння (locational cost differentials). Трэці слупок табл. 6.2. адлюстроўвае транспортныя выдаткі на дастаўку вугалю з найлепшай для кожнай пляцоўкі крыніцы. Чацвёрты слупок зъмяшчае кошты дастаўкі сталі на рынок Бостану. Нарэшце, апошні слупок адлюстроўвае суму папярэдніх і паказвае, што як Фол-Рывэр, так і Нью-Лэндан маюць перавагі ў транспортных выдатках у паравананыні з іншымі разгледжанымі мясцовасцямі пры абслугоўванні рынку Бостану. Паколькі адрозненіні ў іншых выдатках або адсутнічаюць, або нязначныя і непрадказальныя, то на аснове вышэйпрыведзенага аналізу можна было бы заключыць, што лякалізацыя новага мэталюргічнага прадпрыемства ў Новай Англіі эканамічна мэтазгодная.

Аднак існуюць іншыя фактары, якія ня маюць непасрэдных адносінаў да разъмешчэння. Адзін з іх, прычым вельмі важны, — гэта эканомія ад маштабу

вытворчасьці. Як вядома, сабекошт адзінкі прадукцыі падае з ростам выпуску да некаторага значэння апошняга, пасъля гэтага значэння аб'ёму вытворчасьці сабекошт адзінкі прадукцыі пачынае расьці. Пасъля ацэнкі ёмістасьці ўсіх рынкаў сталі Новай Англіі высвietлілася, што пабудаваны завод з аптымальным памерам для реалізацыі эфекту маштабу (які дасягаецца пры выпуску ня менш за 3 млн тонаў сталі ў год) будзе незагружены. Прычым ёмістасьць рынку ня будзе дастатковай, калі нават узрасьце на велічыню попыту іншых рэгіёнаў, якія здолее асягнуць новае прадпрыемства з Фол-Рывэр або Нью-Лёндану, і нават тады, калі паменшыца аб'ём паставак сталі на рынок Новай Англіі з па-за межаў рэгіёну. Без дасягнення эфекту маштабу вытворчасьці ніводная прыватная мэталюргічная кампанія ня прыме рашэння будаваць філіял у Новай Англіі.

Далейшае дасьледаванье паказала, што найлепшы альтэрнатывны раён разъмяшчэння — Трэнтан (штат Нью-Джэрзі) мае значныя перавагі ў транспартных выдатках пры аблугаўванні рэгіёну Вялікі Нью-Ёрк—Філадэльфія, памеру рынку якога ацэнваеца ў 9—11 млн тонаў у год. Прычым рынак гэтага рэгіёну расьце. Такім чынам, пацвердзілася, што разъмяшчэнне там новага прадпрыемства дазволіць дасягнуць эфекту маштабу. Такі мэталюргічны завод сапраўды быў пабудаваны калі Трэнтану.

Треба зазначыць, што нават належным чынам выкананае дасьледаванье па-раўнальныя выдаткі можа быць выкарыстана галоўным чынам у кароткатэрміновым пэрыядзе. Дасьледаванье дазваляе адлюстраваць сітуацыю ў дадзены пэрыяд часу. Калі ж реч ідзе аб значных капіталаўкладаннях, якія, як у выпадку мэталюргічнай прамысловасьці, цяжка рэінвеставаць, то неабходна прагназаваць паводзіны эканамічнага асяродзьдзя, часам у маштабах сьвету. А гэта цяжкая, у некаторых выпадках амаль безнадзейная задача. Аднак важнасьць гэтай задачы яскрава ілюструе нядаўняя гісторыя мэталюргічнай прамысловасьці ЗША. Як адзначалася вышэй, пры аналізе яе па-раўнальных выдаткі ня ўлічвалі кошты працы, што было ў цэлым абрэгнутавана, калі прымаць пад увагу толькі рэгіёны ЗША. Амаль ніхто з аналітыкаў не прымай усур'ёзмагчымасьці значнага імпарту з Японіі, Паўднёвой Карэі ды іншых краінаў. Але гэта сапраўды адбылося. Японскія і паўднёва-карэйскія заводы здолелі перамагчы ў канкурэнтнай барацьбе існыя, арыентаваныя на рынкі збыту, амэрыканскія прадпрыемствы пераважна за кошт вельмі нізкіх коштав працы. У рэчаіснасці, як бачым, мэталюргічная прамысловасьць ператварылася з транспарта-арыентаванай або арыентаванай на рынак у арыентаваную на выдаткі працоўнай сілі³.

³ Да сярэдзіны XX ст. мэталюргію можна было характарызаваць як галіну пры, прасторавым разъмяшчэнні якой дамінавала велічыня транспартных выдаткі (заводы разъмяшчаліся бліжэй да краінцы здабычи вугалю). З сярэдзіны XX ст. тэхнічны прагрэс дазволіў значна зменіць расход вугалю на выплаўку адзінкі прадукцыі. У выніку фактары разъмяшчэння мэталюргіі зрушыліся ў бок рынку збыту (арыентаваны на рынкі збыту), прычым дастатковое вялікага памера для реалізацыі эфекту маштабу. На сучаснай этапе на пэрыяд пляніруемых выдаткі на працоўную рэсурсаў. Цікава адзначыць, што ў пачатку XIX ст. тэкстыльная прамысловасьць была арыентаваная на разъмяшчэнне на гідрозаргетычных пляцоўках, (гэта ілюструе відавочнаўскі практык лякалізацыі: калі для вытворчасьці патрабуеца немабываючыя альбо абавязковыя фактары, то вытворчасьць павінна размешчвацца каля краінцы гэтага рэсурсу.) Калі ж стала агульнаадступнай электразнагрэх, то тэкстыльная вытворчасьць магла перамяшчацца да больш танкай працоўнай сілы. У выніку розынца ў працоўных выдатках стала дамінаваць.

Сучасныя фактары разъмяшчэння мэталюргічнай прамысловасьці ілюструе дасьледаванье, праведзене для Паўночнай Карэі (H. S. Lee, 1997) у 1995 годзе. Штогадовы памер рынку сталі Паўднёвой Карэі, паводле ацэнкі, павінен вырасці да 15 млн тонаў у 2004 годзе. Акрамя таго, дасьледнікі дапусцілі, што калі Паўночная Карэя прапануе дастаткова нізкія цэны, то пабудаваны завод здолеет патрапіць на рынкі Японіі, Тайваню і заходу ЗША. Належыць адзначыць, што ў Паўночнай Карэі маюцца шматлікія запасы жалезнай руды, прычым запасы руды сярэдняй якасці (30—37 % жалеза) на заходзе краіны (рэгіён Чанджын) складаюць 1,3 млрд тонаў. Маюцца і залежы вугалю, аднак недастатковай для выплаўкі сталі якасці, таму яго трэба экспартаваць. Што датычыць транспартных магчымасьцяў, то Чанджын зьяўляеца найбуйнейшым портам Паўночнай Карэі, усходні бераг яго выдатна падыходзіць для экспансіі ў папуляцыі і прамысловыя сканцэнтраваныя ў Японіі, Тайвані і на заходзе ЗША. Акрамя таго, сам рэгіён Чанджын зьяўляеца буйной урбанізаванай тэрыторыяй, што дазволіць пашырыць продажы вырабленай сталі для далейшай перапрацоўкі з мэтай задавальненія ўнутранага спажывецкага попыту. Параўнальныя выдаткі выпрацоўкі сталі ў Чанджыне ў параўнанні з існым прадпрыемствам у Кванджане (Паўднёвая Карэя) і гіпатэтычнай альтэрнатывай разъмяшчэння ў Кунзане (Паўднёвая Карэя) прыведзены ў табл. 6.3.

Табліца 6.3. Параўнальныя выдаткі вырабу 1 тоны сталі і яе дастаўкі на рынок Паўднёвой Карэі і Японіі (даляраў)

	Месцы вытворчасьці		
	Чанджын (Паўночная Карэя)	Кунзан (Паўднёвая Карэя)	Кванджан (Паўднёвая Карэя)
1. Жалезная руда	51	49	49
2. Вугаль	39	37	37
3. Мэталалом	53	50	48
4. Праца	35	80	80
5. Прыродаахоўныя кошты ў параўнанні з Чанджынам	0	++	+++
6. Агульныя выдаткі вытворчасьці	178	216++	214+++
7. Транспартныя выдаткі да рынку Паўднёвой Карэі	23	5	5
8. Кошты вытворчасьці пры дастаўцы ў Паўднёвую Карэю	201	221++	219+++
9. Транспортныя выдаткі да рынку Японіі	28	28	28
10. Кошты вытворчасьці пры дастаўцы ў Японію	206	244++	242+++

Крыніца: H. S. Lee (1997).

Радок 1 паказвае кошты руды з улікам неабходнасці яе ўзбагачэння ў Чанджыне. Выдаткі на вугаль (радок 2) узятыя для рынку Паўднёвай Карэі з улікам большай дыстанцыі перавозкі морам. Расходы на металалом (радок 3) на гіпатэтычных пляцоўках большыя, чым справараздачныя для Кванджану, што адлюстроувае меншую прапанову гэтага рэсурсу ў мясцовасцях патэнцыйнай дысялякацыі новага заводу. У радку 4 прыводзяцца кошты працы. Прычым для Паўночнай Карэі яны разлічаныя на аснове шэррагу дапушчэнняў, а менавіта што паўночна-карэйская працоўная сіла напалову менш прадуктыўная і што аплата гадзіны працы ў Чанджыне будзе складаць чвэрць ад паўднёва-карэйскай. Радок 5 дае візуальную ацэнку выдаткаў, звязаных з аховай прыроднага асяродзьдзя. Для Паўднёвай Карэі яны прымаюцца большымі (+++), паколькі адносна высокая канцэнтрацыя прамысловасці і адпаведна большыя аўёмы выкіду маюць вынікам рост рэгулявання і кантролю з боку мясцовых уладаў і больш высокія тарыфы за шкодныя выкіды. Чанджын адносна менш індустрыялізаваны і адпаведна менш забруджаны, і існуе высокая імавернасць таго, што ў сярэднетэрміновай пэрспектыве рэгіён будзе заставацца ў такім самым стане. У радку 6 прыводзяцца агульныя выдаткі вытворчасці 1 тоны сталі. Можна бачыць, што нягледзячы на адносна больш дарагую сыравіну, Паўночная Карэя мае адчувальныя перавагі па выдатках, дзякуючы ніzkай аплатаце працы. Аднак трэба прыняць пад увагу выдаткі транспартаванья. Як паказвае радок 7, дастаўка сталі на рынак Паўднёвай Карэі ў сувязі з большай адлегласцю даражжайшая, чым для мясцовых заводаў. Большыя перавагі паўночна-карэйская сталь мае на японскім рынке, адлегласць да якога прыкладна ройная пры транспартаванні і з Паўднёвай Карэі. Такім чынам, дасыледаваныне паўночных выдаткаў паказвае перавагі новага металургічнага прадпрыемства над бліжэйшымі канкурэнтамі. Безумоўна, пад увагу трэба браць іншыя адчувальныя да лякалізацыі фактары такія, як якасць мэнеджменту, палітычная стабільнасць, працоўная этыка і г. д. Тым не менш, прыведзены прыклад паказвае, што разъмяшчэнне прадпрыемстваў металургіі павінна кіравацца новай стратэгіяй, якая грунтуюцца на парадунаныні перш за ўсё працоўных і прыродаахоўных выдаткаў.

У прыведзеных вышэй прыкладах мэтад парадунальных выдаткаў грунтаваўся на колькаснай ацэнцы розніц у коштах транспартаванья, працы, энэргіі, сырэвіны, зямельных і капітальных рэсурсаў, тарыфах на шкодныя выкіды і падаткаабкладанні. Неабходна коротка спыніцца на некаторых фактарах лякалізацыі, якія надзвычай цяжка выразіць колькасна. Перш за ўсё гэта датычыць эфекту аглемэрацыі, які часам раздзяляюць на эканомію ад прасторавага суседства, ад лякалізацыі і ад урбанізацыі — і часта разглядаюць яе як вонкавыя эфекты.

Эканомія ад лякалізацыі ўзынікае, напрыклад, калі некалькі падобных заводаў разъмяшчаюцца побач, для таго каб: 1) атрымаць перавагі ад сумеснага набыцця большага аўёму фактараў вытворчасці (большых партыяў), што дазваляе атрымаць рэсурсы па больш ніzkіх цэнах, чым пры набыцці асоб-

нымі меншымі партыямі; 2) зберагчы сродкі, карыстаючыся паслугамі супольнага рамонтнага аб'екту ці іншай магутнасці, калі кожны з заводаў выкарыстоўвае гэтыя паслугі нерэгулярна і немэтазгодна мець такія магутнасці ва ўласнасці; 3) презентаваць разнастайныя бакі сваёй прадукцыі шляхам сумеснай дэмманстрацыі яе зь іншымі заводамі, што прыцягвае спажывцу, якім важна парадуноваўца дизайн або якія праста атрымліваюць задавальненіне ад парадунайчага шопінгу (comparison shopping); 4) панізіць выдаткі або павялічыць продажы шэрагам іншых спосабаў.

Эканомія ад урбанізацыі, рэалізаваная заводам або фірмай, прайяўляецца як пазытыўны вонкавы эфект, які залежыць ад памеру і эканамічнай актыўнасці гораду ці мэтраполіі або іншага клястэру дывэрсіфікованых фірмаў, у межах якога знаходзіцца прадпрыемства. Гэтыя эканоміі ўзынікае, у прыватнасці, дзякуючы 1) даступнасці большага і болей разнастайнага выбару транспартных і экспедыцыйных паслуг; 2) наяўнасці больш шырокага спектру кансультатыў, аналітыкі, бібліятэк і іншых інфармацыйных базаў дадзеных; 3) магчымасці непасрэднага доступу да вялікіх і спэцыялізаваных аўяднанняў кваліфікованай працоўнай сілы і высакаклясных мэнеджэрў; 4) існаванню больш разнастайнай і прыцягальнай інфраструктуры адпачынку і культурных установаў, як дадатковага элемэнту, які дапамагае заводам забяспечваць сябе прадуктыўнай працоўнай сілай і зберагаць яе; 5) разыўцюю перадавой і ўдасканаленай інфраструктуры. Гэтыя эфекты, як правіла, даступныя кожнаму прадпрыемству, наяўнасці падабенства іх дзейнасці неабавязковая.

Нягледзячы на то, што наяўнасці аглемэрацыйных эфектаў можа быць вырашальнай для разъмяшчэння вытворчасці, іх вымярэньне зьяўляецца вельмі цяжкай задачай. Неабходна дадаць, што эканомія ад лякалізацыі і ўрbanізацыі надзвычай важная для слабаразъвітых рэгіёнаў, якія могуць прапанаваць часта толькі адну спэцыфічную перавагу для лякалізацыі, скажам танную працу або недарагія энэргарэсурсы. Для фірмаў, якія могуць тут разыўцца для выкарыстання гэтай перавагі, важна атрымаць набор істотных (да паўніальных) відаў дзейнасці, уключаючы інфраструктурныя паслугі. Апошнія могуць стаць даступнымі па прыміральных коштах толькі пры наяўнасці аглемэрацыйных эфектаў, для зьяўленення якіх рэгіёну неабходна дасягнучь некаторай крытычнай масы, эфекту маштабу.

Ня менш цяжка колькасна ацаніць пры ацэнцы парадунальных выдаткаў такі фактар, як прыродныя ўмовы і прыродаахоўнае рэгуляванне. Для рэгіональных уладаў узынікае неабходнасць аптымальнага сумяшчэння мэтаў. Ніzkія патрабаванні да шкодных выкіду могуць спрыяць прыцягненню новых вытворчасці, але адначасова рост забруджання будзе пагаршаць умовы працаванья, выклікаць рост захворванняў, скарачаць экстэрналныя эфекты, што ў выніку прывядзе рэгіён да шляху да заняпаду.

У сувязі з важнасцю для рэгіёна пераходных краінаў разыўця цягніця галінаў абслугоўвання (service trades) і з улікам іх ролі ў разыўці аглемэрацыйных

эфектаў неабходна спыніцца на прынцыпах іх лякалізацыі. Па сутнасці, для сферы абслугоўвання прымяняюцца такія ж прынцыпы лякалізацыі, як і для галінаў прамысловасці. Гэтыя прынцыпы базуюцца на 1) доступе да фактараў вытворчасці (сыравіны, прамежкавых тавараў, працы, капіталу, паслуг і г. д.); 2) доступе да рынка збыту; 3) маштабе вытворчасці прадпрыемстваў і аглімерацыйных эфектах. Аднак, як правіла, доступ да сырэй для сферы абслугоўвання ня мае ключавога значэння, доступ да рынку больш важны, чым для прамысловых фірмаў, а эфекты маштабу, лякалізацыі і ўрбанізацыі зьяўляюцца асноўнымі, калі не вызначальными. Паколькі доступ да рынку зъяўляецца ключавым фактарам, то становіцца важным адрозніваць асноўныя характеристыстыкі рынкаў, асабліва іх прасторавы аспект.

У прынцыпе, клястэрны галінаў абслугоўвання фармуюцца з тых жа самых прычынаў, што і клястэрны прамысловыя фірмаў. Аднак прырода эканамічных фактараў даволі розная. Для галінаў абслугоўвання адносіны твар-да-твару (*face-to-face*) і падобныя тыпы ўзаемаадносінаў зъяўляюцца нашмат больш важнымі. Гэта можа тлумачыцца тым, што паслугі прадугледжваюць трансакцыю, якая ня мае добра вызначанага стандарту, не зъяўляецца ўніфікаванаю. Як правіла, некаторыя аспекты працэсу трансакцыі, часамі даволі непрыемныя, патрабуюць распрацоўкі дэталяў, што можа быць зроблена пры перамовах ключавых фігураў. Або трансакцыя (ці контракт) можа быць настолькі складаная, што запатрабуе шэрту канфэрэнцыяў для абмену поглядамі па праблеме. Або дакладнасць аказання паслугі можа быць няпэўнай праз умовы надвор'я, наяўнасць у вызначаны час прафесійных апэратараў, флюктуацыі абменных курсаў, працэнтных ставак ці фондавага рынку і г. д. У такіх выпадках патрабуецца магчымасць арганізація ѹмственнай супрэчу даговорных бакоў для перазаключэння ці ўдакладнення контракту.

Аказаныне такіх паслуг патрабуе хуткіх непасрэдных ўзаемаадносінаў партнёраў — магчымасці сустрэцца, правесыці перамовы, паўтарыці перамовы, растлумачыць нечаканыя праблемы. Як вынік, кошты геаграфічнай адлегласці паміж ключавымі бакамі трансакцыі значна ўзрастаюць, калі існуюць нестандартныя, складаныя, нявызначаныя працэдуры трансакцыі, якія патрабуюць тлумачэння, інтэрпрэтавання, вывучэння і іншай дзеянасці кагнітывага тыпу. Менавіта таму шматлікія галіны абслугоўвання маюць тэндэнцыю да групавання ў клястэрныя — каб пазбегнуць выдаткаў геаграфічнай дыстанцыі, што вельмі актуальна, нягледзячы нават на значнае скарачэнне выдаткаў на перадачу інфармацыі (дзякуючы Інтэрнэту) і выдаткаў на дастаўкі паслугай.

Такім чынам, можна заключыць, што дыферэнцыяцыя выдаткаў лякалізацыі галінаў абслугоўвання прыводзіць да наступных формаў разъмяшчэння: 1) у некаторых выпадках лякалізацыя галіны абслугоўвання можа адбывацца ў ізаляваных слабаразъвітых рэгіёнах (скажам, пры наяўнасці таннай працоўнай сілы, здольнай забяспечыць высокастандартызаване абслугоўвання рынкаў рознага памеру і канфігурацыяў); 2) у іншых выпадках адбываецца фармаванне малых ці сярэдніх або буйных клястэраў розных відаў паслуг,

якія маюць разнастайныя ўзаемасувязі; 3) у адносна нешматлікіх выпадках узынікаюць гіганцкія канцэнтрацыі шчыльна ўзаемазвязаных і спэцыялізаваных відаў паслуг, такіх, як глябальныя фінансавыя цэнтры.

6.3.1.2. Паказынік разъмяшчэння

Вышэйпрыведзены аналітычны падыход выкарыстоўваецца, калі ў асобным рэгіёне ўжо ідэнтыфікаваная галіна прамысловасці ці паслуг, пэрспэктыўная для разъвіцця на яго тэрыторыі (асабліва калі рэгіён валодае важным рэсурсам). Часцей, аднак, рэгіён, перад якім стаіць праблема актыўізацыі эканамічнага росту або пераадolenня высокага беспрацоўя, ня ў стане ідэнтыфікаваць напрамак разъвіцця. Рэгіональным аналітыкам можа быць патрэбная наступная інфармацыя: 1) якія галіны прамысловасці (віды дзеянасці) рэгіён мае і якіх ня мае; 2) ступень, у якой кожная галіна прадстаўлена ў рэгіёне ў параданыні, напрыклад, з краінай ў цэльым; 3) ступень, у якой імпарт тавараў і паслуг у рэгіёне можа быць зменшаны шляхам арганізацыі іх вытворчасці на яго тэрыторыі; 4) ступень, у якой выпуск экспартных галінаў рэгіёну мэтазгодна пашырыць для ўзмацнення вонкавага гандлю.

Для падрыхтоўкі інфармацыі, неабходнай для адказу на гэтыя ўзаемазвязаныя пытанні, часта выкарыстоўваецца такі інструмент, як паказынік разъмяшчэння (*location quotient*). Гэты паказынік зъяўляецца інструментам для правядзення парадананіння. Напрыклад, мы жадаем парадаўнаць адсотковую долю занятых у галіне і для дадзенага рэгіёну і золя занятых у гэтай галіне па краіне ў цэльым. Абазначым

- E_i^r — занятасць у галіне і ў рэгіёне r ,
- E_i — занятасць у галіне і па краіне ў цэльым,
- E^r — агульная занятасць у рэгіёне r ,
- E — агульная занятасць па краіне ў цэльым.

Тады паказынік разъмяшчэння будзе паказваць суадносіны адсоткавай долі занятых у галіне і ў рэгіёне r і ў краіне ў цэльым (E_i^r / E_i) з адсоткавай долі агульнай занятасці ў рэгіёне r і ў краіне ў цэльым (E^r / E). Паказынік выглядае наступным чынам:

$$Lq = \frac{E_i^r / E_i}{E^r / E},$$

або, што эквівалентна

$$Lq = \frac{E_i^r / E^r}{E_i / E}.$$

Адзначым, што другая форма паказыніка разъмяшчэння паказвае суадносіны долі занятых у галіне і у агульнай занятасці рэгіёну і да долі занятых у галіне

i у агульной нацыянальнай занятасці. Гэтую форму паказыніка разъмяшчэння з улікам розных індэксаў для кожнага рэгіёну можна адлюстраваць візуальна больш спрошчана:

$$Lq_i = d_{ir} / d_i,$$

дзе Lq_i — паказынік разъмяшчэння галіны *i* па занятасці *i* ў рэгіёне *r*; d_{ir} — удзельная вага занятых галіны *i* па занятасці рэгіёну *r*; d_i — удзельная вага занятых галіны *i* па занятасці краіны.

Калі азначаны паказынік $Lq > 1$, то галіна прадстаўлена ў канкрэтным рэгіёне ў большай ступені, чым па краіне ў цэлым. Адпаведна, калі паказынік разъмяшчэння $Lq \leq 1$, то канкрэтная галіна ў рэгіёне не паказвае больш высокай канцэнтрацыі, чым у сярэднім па краіне.

Дзякуючы сваёй прастаце паказынік разъмяшчэння зьяўляецца карысным інструментам на пачатковай стадіі дасыльданьня. Аднак, каб пазбегнуць памылковых высноваў, яго трэба выкарыстоўваць уважліва. Напрыклад, разгледзім выкарыстаньне паказыніка разъмяшчэння для ідэнтыфікацыі экспартных і імпартных галінаў рэгіёну. Часам, калі $Lq < 1$, аналітк можа заключыць, што рэгіён імпартуе прадукцыю галіны *j*, *i*, наадварот, калі $Lq > 1$, то экспартуе. Такая выснова можа быць памылковаю з шэрругу прычынаў.

Па-першае, густы і адпаведна структура расходаў (схільнасьць да спажываньня) хатніх гаспадарак адноўкавага тыпу і ўзроўню даходаў па рэгіёнах могуць значна адрознівацца. Напрыклад, у больш цёплым рэгіёне патрабуеца значна меней паліва, чым у халодным. *Ceteris paribus* гэта азначае, што і пры $Lq \leq 1$ для паліўнай прамысловасці цёпла гэта азначае, што і пры $Lq > 1$ для халоднага рэгіёну можа назірацца значны экспарт паліва, а $Lq > 1$ для халоднага рэгіёну можа супадаць з адначасовым імпартам паліўнай прадукцыі.

Па-другое, існуе дыферэнцыяцыя ўзроўняў даходаў хатніх гаспадарак па рэгіёнах. Паўночны ўсход ЗША спажывае значна больш мужчынскіх касцюмаў на хатнюю гаспадарку, чым паўднёвы ўсход. Таму $Lq > 1$ для вытворчасці касцюмаў у апошнім рэгіёне можа назірацца адначасова з іх вялікім імпартам. Наадварот, $Lq \leq 1$ для паўночнага ўсходу не выключае значнага экспарту мужчынскіх касцюмаў.

Па-трэцяе, харктарыстыкі вытворчасці рэгіёнаў (у тым ліку рэгіянальная прадукцыйнасьць працы), галіновы склад (структур) прамысловасці значна адрозніваюцца па рэгіёнах. Напрыклад, паказынік разъмяшчэння электраэнэргетыкі можа перавышаць адзінку таму, што на дадзенай тэрыторыі адносна высокая канцэнтрацыя энэргаёмічных вытворчасці. Тому рэгіён зусім не экспартуе электраэнэргію, як можна было б меркаваць з велічыні паказыніка разъмяшчэння.

Як бачым, асобнае выкарыстаньне паказыніка разъмяшчэння можна прывесці да бессэнсоўных высноваў. Аднак ён можа даваць каштоўныя вынікі ў спалучэнні з вытворчымі і спажывецкімі функцыямі, улікам рэгіянальнай дыферэн-

цыяці спажывецкіх схільнасьцяў і ўзроўню даходаў, харктарыстык рэгіянальнай прамысловасці і асаблівасцяў яе структуры.

Трэба адзначыць, што для разыліку паказыніка разъмяшчэння можна выкарыстоўваць розныя базы параўнаньня. Калі дасыльдніка цікавіць прасторавая канцэнтрацыя галіны прамысловасці, то ў якасці базы замест агульной занятасці можа быць прынятая мера геаграфічнай плошчы (km^2). Калі прадметам дасыльданьня зьяўляецца разъмяшчэнне сферы паслугаў (напрыклад, шпіталяў), то ў якасці базы можна выкарыстаць агульную колькасць насельніцтва, што дазволіць ацаніць, як забясьпечваюцца гэтымі паслугамі жыхары канкрэтнага рэгіёну адносна сярэдняга ўзроўню краіны. У якасці базы параўнаньня даволі шырока ўжываецца агульны даход (дададзеная вартасць), аднак па рэгіёнах Беларусі такія разылікі няробяцца. У той жа час выкарыстоўваць пры разыліках Lq , скажам, валавы выпуск галінаў эканомікі было б памылкова, паколькі гэта велічыня ўтрымлівае выдаткі мінулай працы, у выніку чаго велічыня Lq можа прывесці да памылковых высноваў.

6.3.1.3. Каэфіцыент лякалізацыі

У дадатак да паказыніка разъмяшчэння ў шэрагу выпадкаў выкарыстоўваецца каэфіцыент лякалізацыі (localization coefficient). Для яго разыліку неабходна:

- 1) для кожнага рэгіёну краіны падлічыць долю занятых у галіне *i* адносна нацыянальнай занятасці ў гэтай галіне і долю рэгіёну ў агульной нацыянальнай занятасці;
- 2) разылічыць розніцу паміж гэтымі велічынямі;
- 3) падлічыць суму толькі дадатных (або толькі адмоўных) розніцаў па ўсіх рэгіёнах і падзяліць яе на 100. Напрыклад, зыходзячы з дадзеных табл. 6.4, для разыліку каэфіцыента трэба суму дадатных розніцаў (+20) падзяліць на 100, што дае значнайшы каэфіцыента лякалізацыі $Lc = 0,2$.

Табліца 6.4. Дадзеныя для разыліку каэфіцыента лякалізацыі

Паказынік	Рэгіён			
	A	B	C	D
1. Доля занятых у галіне <i>i</i> рэгіёну ў нацыянальнай занятасці ў гэтай галіне, %	20	30	35	15
2. Доля рэгіёну ў агульной нацыянальнай занятасці, %	15	20	30	35
Розніца (радак 1 – радок 2)	+5	+10	+5	-20
Каэфіцыент лякалізацыі (Lc)	0,2			
Паказынік разъмяшчэння (Lq)	1,33	1,5	1,17	0,43

Крыніца: Isard (1998, p. 27).

Чым вышэйши коефіцыент лякалізациі, тым больш высокая канцэнтрацыя некаторай галіны. Як і пры разліку паказніка разъвіцьця размышчэння, які можна разлічыць з выкарыстаннем не толькі агульной занятасці, а, напрыклад, плошчы, агульной колькасці насельніцтва. У выніку атрымліваецца паказнік, які часта называюць коефіцыентам геаграфічнай асацыяцыі (coefficient of geographic association).

6.3.2. Мэтад выдаткі-выпуск

Мэтад выдаткі-выпуск (input-output) дазваляе ўлічыць пры прагназаванні разъвіцьця асобных галінаў рэгіёну ўплыў, які акажа рост асобнай галіны на эканамічны рост рэгіёну ў цэлым. Матрыца міжгаліновага балансу дазваляе ацаніць мультыплікатыўны рост прамежкавага і канцавога спажываньня ў рэгіёне, дае больш дакладную ацэнку ўскоснага попыту (indirect demand), што неабходна для эфектыўнага рэгіональнага плянаваньня. Робячы больш яснымі галіновыя ўзаемасувязі, мэтад выдаткі-выпуск забясьпечвае дасыледнікаў дэталёвой статыстычнай інфармацыяй. Гэта надзвычай важна для ацэнкі ўсіх наступстваў зменаў у некаторым сектары рэгіёну на выпуск астатніх галінаў.

Важным для практычнага выкарыстання ў рэгіональных дасыледаваннях зьяўляецца наяўнасць шэрагу падыходаў (regional purchases coefficients, location quotient techniques, the RAS approach) для пабудовы матрыц простых выдаткаў для асобнага рэгіёну на аснове тэхналягічнай матрыцы для краіны ў цэлым.

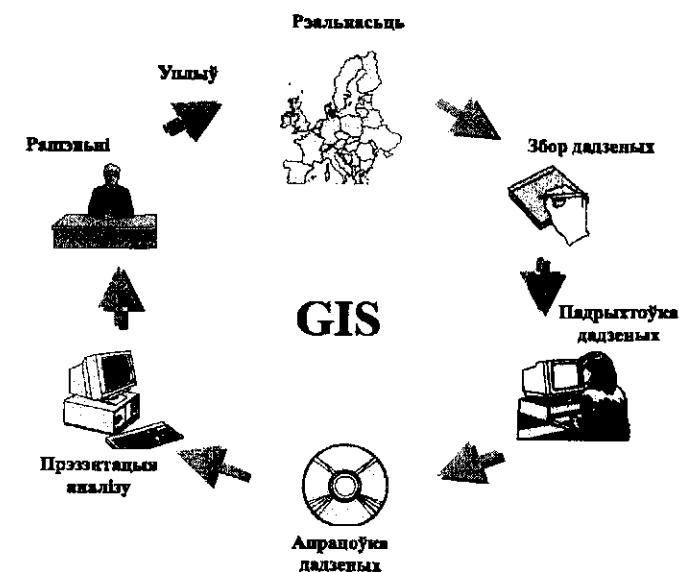
6.3.3. Геаінфармацыйныя систэмы

Геаінфармацыйныя систэмы (GIS, Geographic Information Systems) дапамагаюць падчас распрацоўкі рэгіональных стратэгій пракааналізація і прыняць пад увагу вялікую колькасць дадзеных, праводзіць мадэльную сымуляцыю прынятых раешэнняў і каардынаваць праекты, а таксама забясьпечваюць візуалізацыю існых рэгіональных проблемаў і патэнцыйных вынікаў іх вырашэння. Асноўныя магчымасці ГІС пералічаны ніжэй і адлюстраваны на мал. 6.16.

ГІСы — гэта лічбавыя мапы, спэцыфіка якіх заключаецца ў паказе просторавых дадзеных у выглядзе асобных пластоў (мал. 6.17). Базы дадзеных могуць быць прыведзены ў выглядзе:

- табэляў (з дадзенымі тыпу геаграфічнай плошчы, колькасці насельніцтва і г. д.);
- фатаздымкаў аб'ектаў;
- відафільмаў;
- аўдыёмэтэрыялаў.

Дадзенныя на мапы наносяцца ў трох асноўных формах: кропкі (дамы, школы, участкі пажарнай бяспекі), лініі (дарогі, лініі чыгункі, лініі электраперадачы), плошчы (рэгіёны, нацыянальныя паркі, вайсковыя палігоны).

Малюнак 6.16. Пасълядоўнасць стварэння і асноўныя магчымасці ГІС

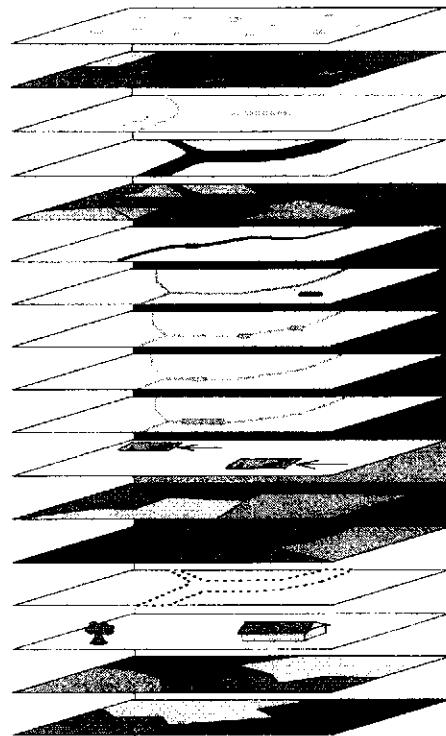
Усе дадзенныя павінны мець наступныя атрыбуты: геаграфічную асацыяцыю, колькасныя дадзенныя, якасныя характеристыкі. Акрамя гэтага, можна адрозніваць способы падачы дадзеных з дапамogaю памеру, тыпу і колеру.

Выдзяляюць два віды ГІС: растрывя і вэктарныя. Растрывя мапы ствараюцца шляхам сканавання малы, пляну ці азраздымку і нанясеніем геаграфічных каардынатаў (для мэтай ілюстрацыі апошнія неабавязковы). Растрывя мапы нельга павялічваць без страты дакладнасці вобразу.

Вэктарныя мапы ствараюцца шляхам пераводу растроў (мапы ў бітах) у лічбавы фармат або запісам просторавага назірання з дапамogaю інструментаў сатэлітнага геалазыціянавання (GPS). Больш практычнымі зьяўляюцца вэктарныя мапы, у якіх кропкавыя, лінейныя і паверхневыя аб'екты запамінаюцца як геамэтрычныя дадзенныя, а іх атрыбуты — як асобныя тэкставыя або лічбавыя дадзенныя. Яны займаюць менш месца ў кампьютарнай памяці (апрэратыўнай і дыскавай), чым растрывя дадзенныя. У звязку з гэтым іх можна хутчэй і ў розных напрамках мадыфікаваць, не губляючы якосьці зъместу мапы.

Як служыць ГІС. У выніку стварэння мапаў і апрацоўкі звестак атрымліваюцца кампьютарныя вобразы ГІС, які можам назіраць рознымі способамі (у залежнасці ад патрэбаў) праз уключэнне або выключэнне асобных пластоў інфармацыі мапаў. Лічбавыя характеристыкі мапаў дазваляюць іх хутка атрымліваць пры вельмі нізкіх выдатках. Магчыма хуткае пераўтварэнне значнай колькасці дадзеных, такіх, як

Сталья пасяленыні
 Пакрыцьцё тэрыторыі
 Асобныя аб'екты
 Назвы
 Уласцівасці глебы
 Каналізацыя
 Водаправоды
 Кабэль TV
 Электрасетка
 Тэлефонная сетка
 Склады
 Тэрыторыі грамадзкай аховы
 Зоны забудовы
 Лінii разъмежаваньня
 Ахоўныя аб'екты
 Зона аховы паветра
 Ахова ад шумаў

Малюнак 6.17. Магчымыя ўзроўні (слал) ГІС

- інфармацыя аб насельніцтве, месцах працы, краявідах, транспарце, выкарыстаныні энэргіі і г. д.,
- інвэнтарызацыя прыроды, краявідаў, гарадоў,
- агляд эфектыўнай густаты забудовы і рэзэрваў прасторы,
- агляд ступені забяспечанасці тэрыторыі інфраструктурай, інфраструктурнымі праектамі і іх этапізацыі,
- прагляд экалаўгічнай нагрузкі на грунт,
- агляд энергетычнага лякальнага патэнцыялу, напрыклад, сродкі цяпла, цяпліцы і г. д.

Працэс стварэння ГІС. У працэсе стварэння геаграфічнай систэмы прасторавай інфармацыі належыць прытрымлівацца пэўных правілаў, якія робяць магчымым стварэнне ГІС належнай якасці:

1. Важна не дапускаць нескардынаваных дзеянняў арганізацыйных адзінак.
2. Добрая канцепцыя памяншае рызыку памылковых рашэнняў у працэсе зьбіраныння звестак і пры закупе абсталяваньня ды праграмнага забесьпячэння.
3. «Think big! Start small!» (Вялікія пляны пачні з малога).
4. Канцепцыя ГІС павінна быць шырока прынятая.
5. Трэба будаваць ГІС пазэтапна праз реалізацыю асобных падсистемаў, на якія можна атрымаць фінансаванье.
6. Падсистемы павінны адразу ж быць гатовыя да аўтаномнага выкарыстання.
7. Трэба памятаць — стварэнне ГІС зьяўляецца доўгатэрміновым працэсам.
8. Трэба шырока застасоўваць пілётныя праекты.

Канцепцыя ГІС. Пры падрыхтоўцы да стварэння ГІС трэба захоўваць наступную пасылядоўнасць працы:

- Аналіз цяперашняга стану і патрэбай.
- Пастаноўка мэтай і патрабаваньняў.
- Развага над арганізацыйнымі варыянтамі (уласная систэма, outsourcing).
- Развага над тэхнічнымі варыянтамі (абсталяваньне і праграмнае забесьпячэнне).
- Аналіз выдаткаў / выгадаў.
- Ацэнка систэмы.
- Канцепцыя реалізацыі.

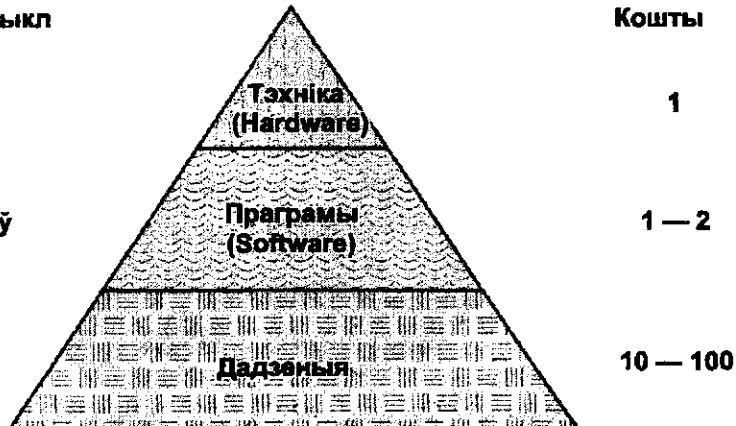
Тэхнічны праект. Важны складовай распрацоўкі ГІС зьяўляецца кампьютарнае абсталяваньне і праграмнае забесьпячэнне. Тэхнічны праект складаецца з наступных стадый:

- закупу абсталяваньня і праграмнага забесьпячэння;
- вызначэння спосабаў увядзенія і вываду дадзеных;
- вызначэння арганізацыйных заходаў, якія будуць садзейнічаць праекту;
- навучаньня.

Належыць памятаць, што абсталяваньне закупаюцца ў канцы і што яго вартасць меншая за кошты праграмнага забесьпячэння (пры закупе ліцензійных праграмаў) і нязначная ў параўнанні з выдаткамі на збор дадзеных (мал. 6.18).

Жыцьцёвы цыкл

< 5 гадоў

Малюнак 6.18. Парабонаныне працягласці выкарыстання і коштаў галоўных складовых ГІС

Таму найважнейшым і наўбольш працаёмістым зъяўляецца збор адпаведных дадзеных і ўвод іх у сістэму.

Можна адразыніць наступныя праекты, звязаныя з дадзенымі:

- адзінкавыя праекты, звязаныя з дадзенымі;
- збор дадзеных уласнымі сіламі;
- збор дадзеных з дапамогай вонкавых сілаў;
- перавод лічбавых дадзеных зь існых базаў дадзеных.

Пасля збору і ўводу дадзеных у ГІС належыць выпрацаваць канцепцыю кіравання дадзенымі, згодна з якой павінна праводзіцца дакументаваныне ўсіх дадзеных ды прадуктаў (што, адкуль, апошняя актуалізацыя, правілы доступу і г. д.) і гарантавацца актуалізацыя і далейшы збор дадзеных.

Кошты ГІС. ГІС — гэта дарагая і доўгатэрміновая рэч. Кошты і патрабаваныні да ГІС залежаць ад наступных важнейшых рашэнняў:

- Колькі арганізацыйных адзінак рэгіональных службаў карыстаеца ГІС?
- Ці ГІС для патрэбу тэрытарыяльнага плянаванья будзе інтэграваны ў будучыні ў яшчэ большы ГІС?
- З кім трэба будзе абменьвацца дадзенымі?
- Якая патрабуеца дакладнасць тэрытарыяльных дадзеных? Ці хопіць

буйнамаштабнай мапы (напрыклад, 1:10 000), ці патрэбны дадаткова геадэзійны ўзровень (кастар нерухомай маёмасьці)?

ГІС у стратэгічным плянаваныні. Вельмі важнаю часткай працэсу распрацоўкі і рэалізацыі рэгіональных стратэгіяў зъяўляецца плянаванье і каардынацыя асобных праектаў, якія ўваходзяць у склад стратэгіі. У працэсе **плянаваныння і каардынацыі праектаў** ГІС дапамагае зрабіць больш легкім:

- плянаванье і сымуляцыю заплянаваных дзеянінь,
- ацэнку выкананьня заплянаваных праектаў,
- агляд этапаў пляну, а таксама ступені канкрэтызацыі і верагоднасці праектаў,
- прагляд усіх праектаў і адказных за іх выкананьне.

Чарговай важнаю часткай працэсу стратэгічнага плянаваныння зъяўляюцца публічныя дэбаты з удзелам прадстаўнікоў рэгіональных уладаў або самакіраванья, прадстаўнікоў прадпрыемстваў, якія функцыянуюць на тэрыторыі рэгіёну, а таксама прадстаўнікоў грамадзкіх арганізацыяў і лякальных супольнасцяў. У гэтай частцы працы над стратэгіяй ГІС робіць магчымай **візуалізацыю і ўдзел у распрацоўцы стратэгіі** праз:

- празрыстую і наглядную падачу складаных пляністычных проблемаў,
- наглядныя графікі вялікай колькасці звестак,
- трохмерныя мадэлі краязнаўчых праектаў,
- лепшае ўспрыніцце і разуме́нне плянаў і праектаў, што робіць магчымым канструктыўны ўдзел у праектах зацікаўленых бакоў.

Падрыхтоўка стратэгічных плянаў гарадоў і рэгіёнаў зъяўляецца добрай падставай для пачатку распрацоўкі ГІС для гэтай тэрыторыі. З аднаго боку, ГІС зъяўляецца даволі дарагім прадуктам і вымагае доўгатэрміновага прыцягненія кваліфікованага персаналу. З другога боку, належыць памятаць, што стратэгічнае плянаванье не засыды патрабуе значнай дакладнасці геаграфічных звестак. Часта дастаткова больш танных і простых кампьютарных праграмаў (ArcView, MapViewer, MapInfo). Можна таксама карыстацца адсканаванымі картаграфічнымі матэрыяламі, плянамі, аэраздымкамі і г. д. Карысць ад прымененія ГІС (нават у спрошчаным варыянце) у стратэгічным плянаваныні значна перавышае дадатковыя кошты і выдачі працы, а таксама магчымыя арганізацыйныя цяжкасці. Таму засыды, калі існуе магчымасць, належыць імкніцца да стварэння ГІС рэгіёну.

Літаратура

1. Kuklinski A. Regional Policies: Experiences and Prospects // International Social Science Journal. Oxford: Basil Blackwell. 1987. Vol. 39, № 2 (112).

2. Isard W., et. al. Methods of Regional Analysis. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1960.
3. McCann P. The Logistic-Cost Location Production Problem // Journal of Regional Science. 1993. № 33. P 503–516.
4. Isard W. et al. Methods of Interregional and Regional Analysis. Ashgate Ltd, 1998.
5. Anselin L., Getis A. Spatial Statistical Analysis and Geographical Information System // Annals of Regional Science. 1992. № 26. P 19–23.
6. Hewings G. J. D. Regional Input-Output Analysis. Beverly Hills: Sage Publications, 1985.
7. Rey S. J Integrating Regional Economic and Input-Output Models: An Evaluation of Embedding Strategies // Environment and Planning. 1997. A 29. P. 1057–1072.
8. Lowe J. M., Sen A. Gravity Model Applications in Health Planning: Analyses of an Urban Hospital Market // Journal of Regional Science. 1996. № 36. P. 437–462.
9. Azis I. J. The Relevance of Price-Endogenous Models // Regional Science Review. 1997. № 19.
10. Hewings G. J. D., Madlen M. (eds). Social and Demographic Accounting. Cambridge University Press, 1995.
11. Amdahl G. Disaster Response. GIS for Public Safety. Redlands, USA: ESRI Press, 2001.
12. GIS. A Powerful Weapon for Law Enforcement. 1999. ArcUser, January-March, S. 16–17.
13. Greene R. W. GIS in Public Policy. Using Geographic Information for More Effective Government., Redlands, USA: ESRI Press, 2000.
14. Kraak M. J., Ormeling F. Kartografia. Wizualizacja danych przestrzennych. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998.
15. Longley P., Clarke G. (ed.) GIS for Business and Service Planning. Cambridge: GeoInformation International, 1995.
16. Mapa w systemach komputerowych. Tom 23. Materiały Ogólnopolskich Konferencji Kartograficznych. Szczecin: Uniwersytet Szczeciński, 2001.
17. Myrda G. GIS czyli mapa w komputerze. Gliwice: Helion, 1997.
18. Peuquet D. J., Marble D. F. (ed.) Introductory readings in Geographic Information Systems. London, New York, Philadelphia: Taylor & Francis, 1990.

Вучэбнае выданне

ВАЛЕТКА Уладзімір Уладзіміравіч
ГЕЙЗЛЕР Павел Сяргеевіч
ДУТКОЎСКІ Марэк і інш.

Распрацоўка стратэгіі развіцця рэгіёну: ад тэорыі да практыкі

Вучэбны дапаможнік

Навуковы рэдактар
канд. экан. наук У. У. Валетка

Камп'ютарная вёрстка і карэктура
Г. А. Рабянкова

Падпісана да друку 25.11.2004 г. Папера афсетная. Фармат 60x84/16.
Гарнітура «Таймс». Ум. друк. арк. 9,63. Ум. выд. арк. 9,5.
Тыраж 500 экз. Заказ № 1890.
ТДА «Раёнадзенства», 220004, Мінск, вул. Вызвалення, 9.
Ліцензія № 02330/0056661 ад 30.06.04.

Надрукавана з арыгінал-макета заказчыка ў друкарні ПУП «ХОДР» ОО «БелТІЗ».
220004, Мінск, вул. Вызвалення, 9
Ліцензія № 02330/0056661 ад 29.03.04.

**Аўтары выказваюць падзяку Фонду імя
Конрада Адэнаўера**